

ดู “ธรรมกาย” แท้ของพระพุทธเจ้า

เข้าใจ “อนัตตา” ให้ตรงตามจริง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

(ป. อ. ปยุตฺโต)

อายุวัฒนมงคล ๘๐ ปี ๖๐ พรรษา

พระราชปริชามณี, ดร. เจ้าคณะจังหวัดเลย

วัดศรีบุญเรือง จังหวัดเลย

๖ เมษายน ๒๕๖๖

ดู “ธรรมกาย” แท้ของพระพุทธเจ้า เข้าใจ “อนัตตา” ให้ตรงตามจริง

ISBN 978-616-7053-44-8

พิมพ์ครั้งที่ ๓ – วันวิสาขบูชา ๒๕๖๑ พ.ศ. ๒๕๖๑

พิมพ์ครั้งที่ ๕ – ๖ เมษายน ๒๕๖๖

๕๐๐ เล่ม

- อายุวัฒนมงคล ๘๐ ปี ๖๐ พรรษา
พระราชปริชามณี, ดร. เจ้าคณะจังหวัดเลย
วัดศรีบุญเรือง จังหวัดเลย, ๖ เมษายน ๒๕๖๖

แบบปก: พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุทธิวิโร)

หนังสือธรรมทาน ไม่มีค่าลิขสิทธิ์

ท่านผู้ใดประสงค์จัดพิมพ์ โปรดติดต่อขออนุญาตที่
วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐
<http://www.watnyanaves.net>

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

ท่านเจ้าคุณพระราชาปริชา牟尼, ดร. เจ้าคณะจังหวัดเลย ได้แจ้งบุญเจตนาขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ คู่มือ "ธรรมกาย" แท้ของพระพุทธเจ้า เข้าใจ "อนัตตา" ให้ตรงตามจริง เพื่อเผยแผ่เป็นธรรมทาน เนื่องในโอกาสมงคลต่างๆ

ธรรมทานนี้เป็นไปโดยปรารถนาคือคุณพระราชาปริชา牟尼, ดร. เจ้าคณะจังหวัดเลย ในวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๖๖ ขออนุโมทนา เป็นการร่วมแสดงมุทิตาธรรม ณ โอกาสสำคัญอันเป็นมหามงคลนั้น

ขออนุโมทนากุศลเจตนาของท่านเจ้าคุณพระราชาปริชา牟尼, ดร. เจ้าคณะจังหวัดเลย ในการจัดพิมพ์หนังสือนี้ อันเป็นการเผยแผ่ธรรม เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระธรรมวินัย และความเจริญปัญญาแก่ประชาชน ขอธรรมทานนี้จึงเป็นปัจจัยเพื่อความเจริญไพบูลย์แห่งกุศลธรรม และความแผ่ไพศาลแห่งพระสัทธรรม ตลอดกาลนาน

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๒๕ มกราคม ๒๕๖๖

คำชี้แจง

ได้เขียนบอกไว้ในต้นเล่มนำเรื่องเริ่มเนื้อความของหนังสือนี้ว่า เมื่อเกือบ ๒ ปีล่วงแล้ว พระเถระรูปหนึ่งซึ่งไปร่วมประชุมสัมมนาเชิงวิชาการเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ได้ส่งเอกสารชุดหนึ่งมาให้ และในเอกสารชุดนั้น มีหนังสือสำคัญ ใช้ชื่อว่าเป็น “คู่มือ” ซึ่งมีคำอธิบายว่าด้วยนิพพาน รวมทั้งเรื่องธรรมกาย โดยนำข้อความในพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ มาแสดงเป็นหลักฐานที่จะยืนยันว่า **นิพพานเป็นอัตตา** มิใช่เป็นอนัตตา แต่มีความผิดพลาดลับสน พร่ามัว คลุมเครือมาก หลักฐานไม่ตรงบ้าง คำแปลไม่ถูกต้องบ้าง หลายแห่งจะพาให้เข้าใจผิดถึงขั้นตรงข้ามกับความหมายที่เป็นจริง ซึ่งควรแก้ไข

ข้อความนำเรื่องต้นเล่มนั้นบอกไว้พอให้ทราบเหตุปรารถนาในการเขียนหนังสือเล่มนี้ โดยไม่ประสงค์จะระบุให้เป็นจุดเพ่งเล็งเด่นชัดต่อท่านผู้รับผิดชอบทำหนังสือนั้น แต่มุ่งเพื่อให้สนใจที่เนื้อหาของหนังสือซึ่งเป็นเรื่องของหลักพระธรรมวินัยอันสำคัญ ที่จะต้องช่วยกันรักษาไว้ให้คงอยู่ในความถูกต้องเป็นจริง

ในคำชี้แจงนี้ เพื่อความชัดเจนในทางปฏิบัติสืบต่อไป ขอบออกรายละเอียดประกอบไว้ว่า หนังสือ “คู่มือ” ที่กล่าวนั้น มีชื่อเต็มว่า **คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา** จัดพิมพ์โดย ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย ซึ่งได้เผยแพร่ทั่วไปแล้ว เริ่มแต่ราว พ.ศ. ๒๕๕๑ แต่ผู้เขียนนี้เพิ่งได้เห็นในปี ๒๕๕๙ ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๑ นี้

หนังสือ **คู่มือการศึกษาฯ** เล่มที่กล่าวนั้น ได้จัดพิมพ์อย่างเป็นทางการในเชิงเป็นการตกลงในชั้นของทางการคณะสงฆ์ ที่มุ่งจะให้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาอบรมสมถวิปัสสนาโดยมีมาตรฐานเดียวกัน

หลักธรรมหลักวินัยนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นเนื้อตัวของพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าธรรมวินัยเป็นพระศาสดาของพุทธบริษัท เหมือนแทนพระองค์นับแต่พุทธปรินิพพาน พุทธบริษัทจะต้องสืบต่อรักษาไว้ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์

เฉพะอย่างยิ่ง นิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นที่ล้ำแดงความแท้จริงและเป็นที่รวมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความเป็นพระพุทธศาสนา อันจะต้องระวังมิให้มีการนำหลักไปแสดงให้ผิดเพี้ยนผันแปรกลายเป็นอย่างอื่น

ค

สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ซึ่งเวลานี้เท่าที่ทราบมีจำนวนมากกว่า ๑,๕๐๐ วัด เป็นองค์กรของทางการคณะสงฆ์ เกิดขึ้นด้วยการรับรองโดยประกาศของราชการ จึงมีฐานะเป็นหลักฐาน และที่สำคัญอย่างยิ่งคือเป็นที่นำหลักพระธรรมวินัยออกสู่การปฏิบัติของพุทธบริษัทและประชาชน พร้อมทั้งเป็นแหล่งเผยแผ่ธรรมอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ในกรณีนี้ ก็จะเป็นสถานที่สอนและเผยแผ่หลักธรรมและการปฏิบัติตามที่อธิบายหรือกำหนดไว้ในหนังสือ **คู่มือการศึกษา** เล่มที่กล่าวนั้น

ตามที่กล่าวมานี้ เมื่อคำสอนบรรยายอธิบายในหนังสือ **คู่มือการศึกษา** ดังกล่าว มีความผิดพลาด มีคำแปลไม่ถูกต้องตามคัมภีร์บาลีต้นเดิม เป็นต้น จึงเป็นปัญหาสำคัญอันควรรีบแก้ไขให้ทันการ

ตามความที่บอกเล่านั้น เรื่องนี้ผ่านเวลามานานหลายปีแล้ว ผู้เขียนนี้เมื่อทราบ เห็นว่าเป็นปัญหาเร่งด่วน คิดจะนำเข้าไปให้มีการพิจารณาในมหาเถรสมาคม แต่ตนเองติดขัดด้วยปัญหาโรคพาธของระบบการหายใจและการเปลี่ยนแปลงเสียงพูด ซึ่งคาดหมายไม่ได้ว่าวันใดจะมีเสียงหรือไม่มีเสียงที่จะพูด แม้ในวันที่มีเสียงพูด ก็ไม่สามารถพูดได้ยาวนานพอแก่งานที่สำคัญ ครั้นจะรอเวลา โรคพาธอาจยิ่งทรุดลง และปัญหาที่เร่งด่วน มีไข้เรื่องจะพึงรอ จึงขอปกเกล้าเป็นเล่มหนังสือนี้

การรักษาความจริงความถูกต้อง รักษาพระธรรมวินัยนั้น เป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททั่วทุกคน เฉพาะอย่างยิ่ง พระภิกษุทุกรูปต้องรักษาพระธรรมวินัย และโดยทางการ มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ตามความในมาตรา ๑๕ ตริ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ว่า “(๔) รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา”

สำหรับมหาเถรสมาคมนั้น การรักษาพระธรรมวินัย เป็นอำนาจหน้าที่ตามตัวบทกฎหมาย ซึ่งอาจทำโดยเป็นผู้นำและเป็นทีระดมแรงระดมงาน แต่สำหรับพระภิกษุทุกรูป การรักษาพระธรรมวินัยเป็นหน้าที่โดยธรรม เป็นหน้าที่ประจำตัวโดยภิกษุภาวะเลยที่เดียว

สำหรับพระภิกษุสามเณรนั้น การบรรยายชี้แจงแสดงหลักฐานบ่งชี้ในเรื่องหลักธรรมนี้ นอกจากเป็นการชวนให้ช่วยกันรักษาพระธรรมวินัยแล้ว ถ้าจะให้ดี ก็เป็นการช่วยให้ตื่นตัวในการศึกษา โดยเฉพาะผู้ที่ได้เล่าเรียนภาษาบาลี จะได้หันมาใช้ความรู้ภาษาบาลีนั้นในการศึกษาให้รู้เข้าใจหลักธรรมหลักวินัยกันมากขึ้น จริงจังขึ้น

สำหรับต้นแหล่งที่ทำหนังสือ **คู่มือการศึกษา** เล่มนั้นขึ้น ขอให้คิดว่าความที่เขียนนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้ได้ทบทวนและตรวจทานงานที่ได้ทำไว้ หากพบข้อผิดพลาดเผลอเผลอแล้วแก้ไขให้เรียบร้อย ก็จะเป็นความดีงามในพระธรรมวินัย และแก่พระธรรมวินัย โดยเฉพาะที่สำคัญไม่น้อย จะเป็นการช่วยกันรักษาพระมหาเถระที่เคารพนับถือ ให้ท่านไม่ต้องพลอยเสียหายไปด้วย ในการที่ท่านกล่าวอนุโมทนาไปตามลำดับขั้นตอนของกิจในสายงาน ซึ่งผู้ทำงานควรทำถวายให้หมดจดเรียบร้อยก่อนจะถึงองค์ท่าน

ทั้งหมดนี้หวังว่าจะมีผลรวมสมตามคำที่ตั้งเป็นหัวข้อไว้ว่า “งานบอกกล่าวชวนกันรักษาพระธรรมวินัย” อันนำสู่ผลสุดท้ายคือความดำรงมั่นแห่งพระบวรพุทธศาสนา และประโยชน์สุขของประชาชน

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๓ พฤษภาคม ๒๕๖๑

หมายเหตุ: อนุโมทนา

เนื่องจาก**พระไตรปิฎก(แปล)ภาษาไทย** มีหลายฉบับ และบางฉบับมีหลายรุ่น และต่างฉบับต่างรุ่นเหล่านั้น แปลบาลีที่กล่าวความเกี่ยวพันและบัญญัติ ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๘ ลงกันบ้าง ชัดกันบ้าง ตรงข้ามกันบ้าง ในที่นี้ต้องการสอบเทียบหลักฐานให้เห็นถ้วนทั่ว ผู้เขียนอยู่ในชนบทไกลห่างจากห้องสมุดทั้งหลาย ไม่สามารถหามาตรวจสอบได้ ในเวลาที่จำกัดนี้

แต่พระครูสังฆวิจารณ์ (พงศธรณ์ เกตุธนาโณ) แม้จะอยู่ในที่ห่างไกลถิ่นเดียวกันนั้น ได้เพียรพยายามใช้เวลามากมายช่วยติดต่อกับหลายบุคคลหลายที่ในกรุงในเมือง โดยใช้เครื่องมือสื่อสารที่ฉับไว ในเวลาที่จวนเจ็ และก็ได้ได้รับความร่วมมือร่วมใจเอื้อเฟื้ออย่างยิ่ง แต่ท่านแต่ละคนสละเวลาและเรี่ยวแรงให้เต็มที่ โยงต่อไปยังที่อื่นบุคคลอื่น บางที่ต้องเดินทางซ้ำๆ ไปที่แหล่งข้อมูล ต้องค้นหาและถ่ายเอกสาร ส่งไปทางพระครูสังฆวิจารณ์ ช่วยให้ได้ตรวจสอบได้ในชั้นครบ

ในการนี้ พร้อมกับอนุโมทนาพระครูสังฆวิจารณ์ ก็ขออนุโมทนาทั้งพระและโยมตามรายนาม โดยลำดับเวลาที่สื่อสาร ต่อไปนี้

- **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. ๒๕๒๕**
บรรณารักษ์หรือพระเจ้าหน้าที่หอสมุดมหาจุฬาฯ ที่วังน้อย
คุณนังอร กรวิรัตน์ แห่ง BUDSIR คณะ ICT ม.มหิดล
ดร.พุทธชาติ แผนสมบุญ ม.มหาจุฬาฯ
- **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ. ๒๕๓๐**
พระครูเมธีงกร (ปณต คุณวฑฺฒโณ) วัดญาณเวศกวัน
- **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๔๘**
พระมหาสุทธิ ญาณสุโข วัดจากแดง

สารบัญ

อภุไมทพลา	ก
คำชี้แจง	ข-ง
ดู “ธรรมกาย” แท้ ของพระพุทธเจ้า เข้าใจ “อนัตตา” ให้ตรงตามจริง	๑
ชวนกันแปลความบาลี ให้ถูกให้ตรง	๓
นิพพานก็เป็นอนัตตา บัญญัติก็เป็นอนัตตา ชัดอยู่แล้ว ไม่ควรหลบไปอ้างคำแปลที่ผิดว่า “บัญญัติ คือนิพพาน”	๔
- อ้างพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับไหนดี?	๕
- ว่าโดยพยัญชนะ	๑๑
- ว่าโดยอรรถ	๑๔
ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา คือทุกอย่างรวมทั้งนิพพาน ไม่เป็นอัตตา	๑๘
คำความที่บอกความหมายไว้ชัดแล้ว กับคำความที่ต้องชี้ไขความ	๑๙
ธรรมทั้งปวง (“สัพเพ ธมมา”) นั้น คือแค่นั้นเป็นอนัตตา	๒๑
ก) “สัพเพ ธมมา อนตฺตา” ที่เป็น นีตัตถะ	๒๑
ข) “สัพเพ ธมมา อนตฺตา” ที่เป็น เนยยัตถะ	๒๕
จะฟังตน ฟังอาตมา ก็คือฟังธรรมที่ตนปฏิบัติพัฒนา	๓๖
- รู้ทัน “ฟังตน” ที่เป็นโลกโวหาร ก็ “ฟังธรรม” ไปได้จนถึงนิพพาน	๔๓
- มองดูง่าย ๆ มีรูปกาย กับนามกาย ก็ครบเป็นตัวตน แต่จะดูว่าการพัฒนาได้ผล วัดคนได้ที่ธรรมกาย	๔๗

ภาคผนวก (ความรู้เข้าใจหลัก)	๕๕
หลัก “อนัตตา” มากับปัญญา ที่รู้เข้าใจ และทำการตามเหตุปัจจัย	๕๗
หลักอนัตตา ปฏิเสธอัตตา ที่ภาษาพราหมณ์เรียกว่า “อาตมัน”	๕๗
ลัทธิอัตตา ลงท้ายพาคนมุ่งไปหาพรหมัน ให้อาตมันไปรวมเข้าในบรมอัตตา/ปรมาตมัน	๖๐
ปัญญารู้เห็นกระแสดารแห่งปัจจัย อัตตาหายไป ไม่มีอาตมัน ไม่ติดตันอยู่กับอัตตา	๖๕
อนัตตา มากับความรู้เหตุปัจจัย ที่คนจะได้ประโยชน์จริงแท้จากการมีปัญญา	๖๙
สรรพสังขาร ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นิพพานและบัญญัติ เป็นอนัตตา	๗๔

ดู “ธรรมกาย” แท้ของพระพุทธเจ้า เข้าใจ “อนัตตา” ให้ตรงตามจริง

เมื่อเกือบสองปีล่วงแล้ว พระเถระรูปหนึ่งซึ่งห่วงใยกิจการพระศาสนาและการรักษาพระธรรมวินัย ได้ส่งเอกสารและหนังสือชุดหนึ่งมาให้เพื่อบอกเล่าว่า ในฐานะพระสังฆาธิการในถิ่น ท่านได้รับนิมนต์หรือบอกแจ้งให้ไปร่วมประชุมสัมมนาเชิงวิชาการ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ที่ส่วนงานคณะสงฆ์เจ้าของเรื่องจัดขึ้น และในที่ประชุมนั้น ท่านได้รับเอกสารชุดที่กล่าวนั้นมา มีบางอย่างที่ท่านอยากให้อ่าน

ในเอกสารชุดนั้น มีหนังสือสำคัญ เล่มใหญ่ หนา ใช้ชื่อว่า “คู่มือ” ในหนังสือเล่มนี้ เรื่องอริยัญญาสิกขา ตอนที่ ๘-๙ (หน้า ๓๑๒-๓๓๘) และภาคผนวก: (หน้า ๓๕๗-๔๒๑) เป็นคำอธิบายว่าด้วยนิพพาน รวมทั้งเรื่องธรรมกาย

เมื่ออ่านดูก็เห็นได้ว่าโดยทั่วไปเป็นการนำข้อความในพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ มาแสดงเป็นหลักฐานที่จะยืนยันว่า **นิพพานเป็นอนัตตา** มิใช่เป็นอนัตตา แต่มีความผิดพลาดสับสนมาก หลักฐานไม่ตรงบ้าง คำแปลไม่ถูกต้องบ้าง หลายแห่งจะพาให้เข้าใจผิดถึงขั้นตรงข้ามกับความหมายที่เป็นจริง ควรขอให้แก้ไข

ข้อที่สำคัญยิ่ง หนังสือเล่มนี้ได้มีการตกลงในชั้นของทางการคณะสงฆ์ ที่จะให้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาอบรมสมถวิปัสสนา โดยมีมาตรฐานเดียวกัน และได้เผยแพร่ทั่วไปแล้ว เริ่มแต่ราว พ.ศ. ๒๕๕๑ แต่ผู้เขียนนี้เพิ่งได้เห็น ดังเล่าข้างต้น ในปี ๒๕๕๙ ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๑ เห็นว่าจำเป็นต้องบอกกล่าวเล่ากันเพื่อความรู้เข้าใจและการทบทวนแก้ไข

กรณีนี้เป็นเรื่องของหลักฐาน คือคัมภีร์ที่ใช้เป็นมาตรฐานในการตรวจสอบหลักธรรมวินัย จึงควรย้ำเตือนขอร้องกันให้เห็นแก่พระธรรมวินัย ชวนกันช่วยกันรักษาความจริงความถูกต้องให้มันไว้ ขอให้สามัคคีกันในเรื่อง ในวินัย ในความจริง ในความถูกต้อง*

ในที่นี้ จะนำความจากคัมภีร์บาลีที่ถูกอ้างมาแสดง ชี้แจงว่ามี การแปลผิดพลาดอย่างไร ความหมายที่ถูกต้องแท้จริงคืออย่างไร หลักฐานที่แท้แสดงหลักพระพุทธศาสนาว่าอย่างไร

* ตั้งแต่ได้รับเอกสารและพบข้อเขียนนั้น เห็นว่าจำเป็นต้องเขียนให้รู้เข้าใจ แต่คิดว่าจะรอทำหนังสือ *ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม* ที่ค้างอยู่ ให้เสร็จก่อน แต่จนบัดนี้ หนังสือนั้นยังไม่เสร็จไม่ถึงครึ่ง ขึ้นรอต่อไป หนังสือที่ค้างก็ไม่แน่ว่าจะเสร็จหรือไม่ และอาจไม่มีเวลาเหลือสำหรับเรื่องนี้ จึงตกลงว่าต้องเขียนเรื่องนี้เป็นงานแรกในบัดนี้ก่อน

ชวนกันแปลความบาลี

ให้ถูกให้ตรง

ในหนังสือสำคัญที่มีชื่อว่าเป็น “คู่มือ” ซึ่งแจกในการประชุมสัมมนาเชิงวิชาการ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๕๙ ได้นำข้อความในพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ ซึ่งเป็นภาษาบาลี มาแปลเป็นภาษาไทย เพื่อใช้เป็นหลักฐานที่จะยืนยันว่า **นิพพานเป็นอัตตา** มิใช่เป็นอนัตตา

ข้อความภาษาบาลีนั้นเป็นของจริง แต่คำแปลภาษาไทยไม่ถูกต้อง ไม่ตรงตามคำบาลีที่เป็นหลักฐาน และมีใ้แปลผิดเพียงบางแห่ง แต่แปลผิดคำผิดความมากที่ แม้กระทั่งตรงข้ามก็มี

หลักฐานจากคัมภีร์เหล่านี้แสดงหลักธรรมใหญ่ๆ ในระดับหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องสำคัญที่ควรจะต้องให้รู้ทัน เพื่อป้องกันความเข้าใจผิด และควรช่วยกันแก้ไขให้ถูกต้อง

ในที่นี้ จะนำข้อความจากคัมภีร์ภาษาบาลีที่ถูกอ้าง และคำแปลภาษาไทยในข้อเขียนที่พูดถึงข้างต้นนั้นมาให้ดู และจะได้ชี้แจงว่าคำแปลนั้นๆ ผิดพลาด ไม่ถูกต้องอย่างไร และความหมายที่ถูกต้องแท้จริงคืออะไร

นิพพานก็เป็นอนัตตา บัญญัติก็เป็นอนัตตา ชัดอยู่แล้ว
ไม่ควรหลบไปอ้างคำแปลที่ผิดว่า “บัญญัติ คือนิพพาน”

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๘ มีคาถาเป็นคำสรุประบุดังนี้
(วินย.๘/๘๒๖/๒๒๕) ดังนี้

อนิจจา สัพพสงขารา ทุกขานตฺตา จ สงฺขตา
นิพพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺจนยา ฯ

แปลว่า: “สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นอนัตตา นิพพาน และบัญญัติ เป็นอนัตตา
วินิจฉัยมีดังนี้”

แต่ในข้อเขียนที่เอานิพพานเป็นอัตตานั้น ยกข้อความใน
พระไตรปิฎกตรงนี้มาอ้าง

แต่แทนที่จะแปลว่า “นิพพานและบัญญัติ เป็น
อนัตตา”

กลับอ้างคำแปลที่ผิดเป็นว่า “บัญญัติ คือนิพพาน
เป็นอนัตตา” ซึ่งเป็นคำแปลที่ผิดทั้งคำ ผิดทั้งความ ผิดทั้ง
พยัญชนะ ตั้งแต่ผิดไวยากรณ์ และผิดทั้งอรรถหรืออรรถะ
อย่างเห็นได้ชัด

เรียกได้ว่าเป็นการแปลที่ผิดโดยทั้งบิดคำและบิดความ

อ้างพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับไหนดี?

คาถาสรูปข้างต้นนี้ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (วินัย.๘/๒๕๗/๓๔๒) แปลได้ความตรงกับที่ได้บอกข้างต้นว่า: “สังฆาทถังปวงที่ปัจฉัยปรุ้งแต่ง ไม่เทียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระนิพพานและปัญญาญติ ท่านวินิจฉัยว่า เป็นอนัตตา” และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา (วินัย.๘/๒๕๗/๒๘๘) ก็แปลได้ความอย่างนั้น แต่คำว่า “ปัญญาญติ” ขาดหายหรือตกหล่นไป กลายเป็นว่า “ส่วนพระนิพพาน วินิจฉัยว่า เป็นอนัตตาอย่างเดียว”

ในหนังสือ “คู่มือ” นั้น ยกคำแปลบาลีตรงนี้มาบอกว่า
“...และปัญญาญติ คือพระนิพพาน ท่าน/ควรวินิจฉัยว่าเป็น ‘อนัตตา’.”

โดยอ้างว่าเป็นคำแปลในพระไตรปิฎก ภาษาไทย หลายฉบับ คือ

- (๑) พระไตรปิฎก ภาษาไทย (ฉบับอนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ) พ.ศ. ๒๕๐๐
- (๒) พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๕๑๔
- (๓) พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๕๒๑
- (๔) พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๘ ปรีวาร และอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕
- (๕) พระไตรปิฎกภาษาไทย พระบาลีวินัยปิฎก ปรีวาร ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ จัดพิมพ์โดยมหาเถรสมาคม

ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับพระไตรปิฎกภาษาไทยที่นำมาอ้างเหล่านี้ว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย ๓ ฉบับแรก (ฉบับอนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ พ.ศ. ๒๕๐๐ และ ฉบับหลวง กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ทั้ง พ.ศ. ๒๕๑๔ และ พ.ศ. ๒๕๒๑) ที่แท้จริง ก็คือฉบับเดียวกัน

ว่าตามเรื่องที่เป็นมาคือ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับอนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ พ.ศ.๒๕๐๐ นั้น หลังงานอนุสรณ์ฯ แล้ว ก็ได้มาอยู่ในความดูแลรักษาของกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ (ในความรับผิดชอบของกองศาสนศึกษา) และต่อมาเมื่อพิมพ์ใหม่ ได้เปลี่ยนเรียกว่า พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวง และไม่ว่าจะพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๔ หรือ ๒๕๒๑ ก็คือฉบับเดียวกัน

ขอเล่าเรื่องราวประกอบความรู้ว่า เมื่อครั้งอาจารย์พิฑูร มลิวัลย์ (ป.ธ.๙) เป็นผู้อำนวยการกองศาสนศึกษา กรมการศาสนานั้น (ท่านเกษียณอายุราชการใน พ.ศ. ๒๕๒๗) ท่านเป็นผู้ดูแลรักษา พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง ดังที่ว่าแล้ว ท่านเคยเล่าให้ฟังว่าท่านได้ดำเนินการตรวจสอบ พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง นี้ไปเรื่อยๆ และพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงผิดพลาดเป็นอันมาก ที่ว่านี้ ไม่ว่าจะเรื่องราวจะเป็นอย่างไร ก็เป็นเครื่องเตือนสติในการใช้ในการอ้างพระไตรปิฎก ภาษาไทย ทั้งหมดนี้

ต่อไป พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๘ ปริวาร และอรรถกถา ฉบับมหา มกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ แปลตรงกับพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ที่ว่ามาแล้วว่า "...บัญญัติคือนิพพาน ท่านวินิจฉัยว่าเป็น 'อนัตตา'."

จากนั้น พระไตรปิฎกภาษาไทย พระบาลีวินัยปิฎก ปริวาร ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ จัดพิมพ์โดยมหาเถรสมาคม แปลว่า “...บัญญัติคือพระนิพพาน ควรวินิจฉัยว่าเป็น ‘อนัตตา’.” นี้ก็ใกล้เคียงกับ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ที่ว่ามาแล้ว แต่มีคำว่า “ควร” ซึ่งทำให้ควรจะสงสัย

เป็นอันว่า พระไตรปิฎก ภาษาไทย ที่ถูกยกมาอ้างทั้งหมดมี ๕ ฉบับ แต่ยังมีขาดอีก ๒ ฉบับ ซึ่งท่านไม่อ้าง คือ

๑. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ครบ ๕ รอบ พ.ศ. ๒๕๓๐ แปลว่า “...ส่วนพระนิพพาน วินิจฉัยว่า เป็นอนัตตาอย่างเดียว” ฉบับนี้ตกหรือขาด “บัญญัติ” ไปทั้งคำ

๒. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๕๓๕ แปลว่า “...พระนิพพานและบัญญัติ ท่านวินิจฉัยว่าเป็นอนัตตา”

ที่นี้ก็รวมความว่า พระไตรปิฎก ภาษาไทย ๒ ฉบับหลังที่หนังสือ “คู่มือ” นั้นไม่อ้าง แปลต่างจาก ๕ ฉบับ ที่หนังสือ “คู่มือ” ยกมาอ้าง (๕ ฉบับที่อ้างนั้น ที่จริง ๓ ฉบับคืออันเดียวกัน ดังนั้นจึงเป็น ๓ ฉบับ)

ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม ก็เป็นอันว่า พระไตรปิฎกภาษาไทยทั้งหลาย ที่มีอยู่มากฉบับเหล่านี้ แปลไม่ตรงกัน อย่างน้อยก็ฟ้องอยู่ในตัวว่า ฝ่ายหนึ่งแปลถูก อีกฝ่ายหนึ่งแปลผิด แล้วก็ฟ้องด้วยถึงสภาพการศึกษาพระพุทธศาสนา จนถึงสภาพการพระศาสนาทั่วๆ ไป

ในด้านที่ว่าแปลผิดหรือแปลถูกนั้น วินิจฉัยได้ไม่ยากนัก ก็เอาความถูกต้องมาตัดสิน คือ ถ้าแปลถูกต้องตรงตามบาลีต้นเดิม ก็ถูก ถ้าแปลไม่ตรงตามบาลีต้นเดิม ก็เป็นการแปลผิด โดยพิจารณาได้ทั้งด้านภาษา และด้านสารัตถะ ทั้งโดยพยัญชนะ และโดยอรรถ

เรื่องพระไตรปิฎกภาษาไทย คือพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทยนี้ ได้พูดได้บอกบ่อยครั้งแล้วว่าเป็นหนังสือประกอบการศึกษา โดยเฉพาะก็คือช่วยในการศึกษา พระไตรปิฎกบาลีนั่นเอง ไม่ใช่เป็นมาตรฐานหรือเป็นเกณฑ์ตัดสินหลักธรรมวินัย

มีข้อที่ควรเข้าใจและช่วยกันส่งเสริมงานพระศาสนาว่า

- พระไตรปิฎกภาษาไทย (คือพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทย) ที่มีอยู่ ทุกฉบับ มีคำแปลที่ผิดพลาดมากบ้าง น้อยบ้าง ถ้าจะอ้างอิงเป็นหลักฐานสำหรับงานหรือเรื่องราวที่สำคัญ ฟังอ้างอิงพระไตรปิฎกต้นเดิม คือพระไตรปิฎกบาลี จะได้เป็นมาตรฐานแท้จริง และช่วยให้ผู้อ่านสะดวกที่จะไปดูพระไตรปิฎกบาลี เพื่อตรวจสอบข้อความภาษาไทยของเราว่าเป็นคำแปลที่ถูกต้องหรือไม่

ถ้าคิดเอาคำแปลจากพระไตรปิฎกภาษาไทยไปใช้งาน ถ้าไม่มีเวลาตรวจสอบคำแปลทั้งหมด ข้อความใดเป็นตัว ประเด็น หรือเป็นจุดสำคัญ ควรตรวจสอบคำแปลตรงนั้นให้ แน่ใจว่าถูกต้องตรงตามบาลี ทั้งนี้เพื่อจะได้เป็นความ รับผิดชอบต่อคำแปลที่ตนยกขึ้นอ้างนั้น

- ที่ว่าพระไตรปิฎกภาษาไทย ทุกฉบับ มีคำแปลที่ ผิดพลาด น้อยบ้าง มากบ้างนั้น มิใช่เป็นการตีเถียน แต่เป็น เรื่องที่ควรอนุโมทนาความมีน้ำใจกุศลที่จะทำงานอันยิ่งใหญ่ อย่างนี้ แล้วก็เข้าใจและเห็นใจ เพราะการแปลพระไตรปิฎก บาลีนั้น เป็นงานใหญ่โตมโหฬาร และต้องใช้ผู้รู้ดีจำนวนมาก แต่หาคนทำได้ยาก เมื่อทั้งมางานอันยากง่ายต่างๆ กัน และ มากคนทำที่ถนัดสามารถไม่เท่ากัน กว่าจะเสร็จงานก็แสนนาน และมีข้อผิดพลาดบกพร่องบ้าง

แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เมื่องานเสร็จ พิมพ์เผยแพร่ ผู้คน ใช้ศึกษาแล้ว ไม่พึงถือว่างานจบสิ้น แต่ท่านเจ้าของโครงการ น่าจะวางระบบงานในการตามชำระให้หมดจดต่อไปอีก ทั้งมี คนในที่ตรวจทานตลอด และรับฟังเสียงบอกจากข้างนอกมา เสริม ในการชำระไปจนกว่าจะหมดจดสมบูรณ์

- เป็นเรื่องน่าแปลกว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย ทำไมต้องทำ กันขึ้นมามากมายหลายฉบับ ไม่เอาฉบับเก่ามาชำระทวนทานไป จนกว่าจะละเอียดบริสุทธ์สมบูรณ์ แต่ทำฉบับใหม่ขึ้นมาๆ แล้วก็มี คำแปลที่แตกต่างกัน โดยไม่บอกแจ้งว่าตรงนี้ๆ ของเก่าผิดอย่างไร แก้เป็นใหม่ด้วยเหตุผลอะไร ใครผิดใครถูกก็ไม่วู้ ทำให้ชาวพุทธ ไทยใจแตกพว่่า น่าจะมีฉบับเดียวที่ตกลงเป็นมาตรฐานในภาษาไทย หรือของประเทศไทย ให้ผู้ศึกษาไม่ต้องแตกพว่่าสับสน

ในเมื่อเวลานี้ เรามีพระไตรปิฎกภาษาไทยมากหลายฉบับ แล้วก็แปลผิดแปลถูก ขัดแย้งกันอยู่เป็นอยู่ ถึงเวลาหนึ่งก็น่าจะมีการมาประชุมกันของทุกฉบับ แล้วมาช่วยกันตรวจสอบชำระให้ลงตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เสร็จแล้วก็ร่วมกันจัดพิมพ์ออกมาเป็นฉบับมาตรฐานอันหนึ่งอันเดียว

ถ้ามีฉะนั้น ก็ทำได้อีกแบบหนึ่ง คือทุกฉบับมาประชุมกัน อย่างที่ว่านั่น สอบทานกัน ปรับแก้ให้ถูกต้องลงตัวเป็นอย่างเดียวกัน แล้วแต่ละฉบับก็จัดพิมพ์เผยแพร่ของตัวเองต่อไป ให้เรามีพระไตรปิฎกภาษาไทยมากหลายฉบับ ที่มีความถูกต้องร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว แต่มีสำนวนภาษาสละสลวยงดงามไพเราะต่างๆ กันไป

พูดเรื่องพระไตรปิฎกภาษาไทยมายาวแล้ว

ที่นี้ก็มาดูคำแปลของความบาลี “นิพพานญฺเจว ปณฺณตฺติ, อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา” กันต่อไป

ว่าโดยพยัญชนะ

ในคาถาสรูปข้างต้นนั้น ข้อความที่อ่านที่ว่าแปลผิด ซึ่งจะต้องพิจารณาคือ ความบาลีว่า “นิพพานญเจว ปณฺณตติ, อนตฺตา...” ซึ่งคำแปลที่ถูกต้อง คือ “นิพพานและบัญญัติ เป็นอนัตตา” แต่ข้อเขียนที่เอานิพพานเป็นอัตตานั้นแปลว่า “บัญญัติคือนิพพาน เป็นอนัตตา”

พิจารณาโดยพยัญชนะ ว่าโดยคำ ตามหลักไวยากรณ์ ในข้อความที่อ่านว่า “นิพพานญเจว ปณฺณตติ” นั้น “จ” (ใน “เจว”) เป็นสมุจจยัตถะ คือเป็นคำเชื่อมความรวมกัน ซึ่งแปลว่า “และ” ถ้าเป็นความร้อยแก้ว ก็จะเขียนให้เต็มว่า “นิพพานญเจว ปณฺณตติ จ” (ทั้งนิพพานด้วย บัญญัติด้วย = ทั้งนิพพาน และบัญญัติ) แต่ในที่นี้เป็นคาถา เป็นคำร้อยกรองครบ ๘ คำ ตามฉันทบัญญัติ จึงละไว้

(ถ้าดูข้อความบาลีจากคัมภีร์ต่างๆ ที่จะยกมาให้ดูข้างหน้า ก็จะเห็นว่า นิพพานก็อย่างหนึ่ง บัญญัติก็อย่างหนึ่ง หรือนิพพานและบัญญัติ ไม่ใช่นิพพานคือบัญญัติ ไม่ใช่บัญญัติคือนิพพาน)

“เจว” ที่มาในคาถา ในลักษณะเดียวกับใน “นิพพานญเจว ปณฺณตติ” ซึ่งต้องแปลว่า “และ” (ทั้งนิพพานและบัญญัติ) ไม่ใช่แปลย้อนจากข้างหลังมาว่า “คือ” (บัญญัติคือนิพพาน) ขอให้ดูตัวอย่าง (ช.ช.๒๘/๑๑๕๐/๕๐๓)

อเถตฺถ เหฏฺฐา ปุริโส อมฺพปุกฺกาณิ คณฺหติ
อามานิ เจว ปุกฺกาณิ วณฺณคณฺชวสุตฺตมาฯ

แปลว่า: อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนี้ บุรุษยืนอยู่ภายใต้ ก็เก็บมะม่วงสุกกินได้ ผลมะม่วง ทั้งดิบและสุก มีรสขมกลืนหอมและมีรสอร่อยที่สุด

จะเห็นชัดว่า “อามานิ เจว ปกกานิ” ต้องแปลว่า “ทั้งดิบและสุก” ไม่ใช่แปลว่า “สุกคือดิบ”

ลองดูอีกตัวอย่างหนึ่ง (ฐ.เถร.๒๖/๓๗๕/๓๕๔)

อบปิจโน เจว สนตฺตฺตฺโจ ปวิวิตโต วเส มฺนิ

แปลว่า: เป็นมฺนิ พึงอยู่วิเวก ทั้งมักน้อยและสันโดษ

นี่ก็เห็นชัดว่า “อบปิจโน เจว สนตฺตฺตฺโจ” ต้องแปลว่า “ทั้งมักน้อยและสันโดษ” ไม่ใช่แปลว่า “สันโดษคือมักน้อย”

แล้วดูอีกตัวอย่างหนึ่งก็คงพอ (ฐ.ม.๑๐/๒๔๓/๒๙๒) ดังนี้

อาคฺช ปญฺจสิโข เจว ติมพฺรฺ สุริยวจฺจสา

แปลว่า: ทั้งปัญจสิขเทพบุตร และท้าวติมพฺรฺจอมคนธรรพ์ และสุริยวัจจสาเทพธิดา (ลูกสาวของท้าวติมพฺรฺ) มาทั้งนั้น

นี่ก็เห็นชัดว่า “ปญฺจสิโข เจว ติมพฺรฺ” ต้องแปลว่า “ทั้งปัญจสิขเทพบุตร และท้าวติมพฺรฺ” ไม่ใช่แปลว่า “ท้าวติมพฺรฺคือปัญจสิขเทพบุตร”

ตัวอย่างเหล่านี้ ถ้าแปลเหมือนอย่าง “บัญญัติคือนิพพาน” ก็กลายเป็น “สุกคือดิบ”, “สันโดษคือมักน้อย”, และ “ท้าวติมพฺรฺคือปัญจสิขเทพบุตร” ซึ่งผิดชัดๆ แล้วก็น่าขำด้วย

ข้อเขียนที่เอานิพพานเป็นอัตตานั้นแปล “นิพพานญฺเจว ปนฺณตฺติ” ว่า “บัญญัติคือนิพพาน เป็นอนัตตา” นอกจากแปลผิดหลักภาษาแล้ว ก็เสียความอีกด้วย

ถ้าคำแปลนั้น (“บัญญัติคือนิพพาน”) ทำให้เข้าใจว่า บัญญัติเป็นนิพพาน หรือว่าบัญญัติกับนิพพานคืออันเดียวกัน ก็ผิดอย่างแรง เท่ากับเอานิพพานที่เป็นสภาวะธรรมซึ่งมีอยู่ ไป เป็นบัญญัติที่ไม่มีจริง

ถ้าที่แปลนั้นต้องการให้เข้าใจว่า บัญญัติว่านิพพาน คือ คำบัญญัติเรียกชื่อนิพพาน เป็นอนัตตา ก็ไม่มีความจำเป็น และไม่ได้สาระอะไร ที่จะเอามาพูดมาบอกในข้อความสำคัญ ที่เป็นการสรุปหลักการอันใหญ่นี้ เพราะรู้กันอยู่แล้วว่า คำ บัญญัติ คำเรียกชื่อทุกอย่าง ไม่ว่าจะเรียกชื่ออะไรๆ ก็เป็น อนัตตาหมดทั้งนั้น ไม่ต้องมาเจาะจงเฉพาะนิพพาน ให้พาดคน สับสน งง หรือถึงกับเข้าใจผิดไปว่านิพพานไม่มี*

* ผู้ที่แปล “นิพพานญเญว ปณณตติ” ว่า “บัญญัติ คือนิพพาน” นั้น เหมือนกับจับเอาข้อความที่ท่านแสดงหลักธรรมในที่นี้ ให้เป็นบทวิเคราะห์คำศัพท์ทางไวยากรณ์ ไปเสีย คือจับเอาเป็นบทวิเคราะห์ของอวชารณบุพพท กัมมชารยสมาส, เมื่อรวมแล้ว ก็เป็นความไม่ถูกต้องไปทุกอย่าง เช่นว่า ๑) คำที่ท่านกล่าวไว้นี้เป็นข้อความสรุปแสดงหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา มิใช่ที่ที่จะมาทำการวิเคราะห์ คำศัพท์ที่เป็นเรื่องของไวยากรณ์ ๒) ถ้าจะให้ป็นรูปวิเคราะห์ทางไวยากรณ์ ก็ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะใส่ “จ” ลงไป คือเป็นแค่ “เอว” ก็จบแล้ว มิใช่เป็น “เจว” ๓) ถ้าแปลอย่างเป็นบทวิเคราะห์ศัพท์อย่างที่ว่า ท่านก็ยอมแสดงรูปสำเร็จหรือบทปลงไว้ คือบอกว่า “นิพพานํ เหว ปณณตติ นิพพานปณณตติ” มิใช่ปล่อยให้ลอยๆ ๔) รูปสำเร็จว่า “นิพพานปณณตติ” (เขียน “นิพพานปณณตติ” ก็ได้) ที่เป็นคำสมาส นั้น ก็มีใช้มากแห่งทีเดียว แต่ตามปกติเป็นทวนทวนสมาส และมักเป็นอสมาหกร (คือแปลว่า “นิพพานและบัญญัติ”) เช่นเป็น “นิพพานปณณตติโย” และ “นิพพานปณณตติน” หรือมาในคำสมาสที่ต่อออกไปอีก เช่นเป็น “นิพพานปณณตติวเสน”, ส่วนที่จะเป็นกัมมชารยสมาส ให้แปลว่า บัญญัติคือนิพพาน หรือบัญญัติว่า นิพพาน คือคำเรียกชื่อนิพพานนั้น มีน้อย ซึ่งก็หมายถึงว่าเป็นบัญญัติอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่นิพพานเอง และมีใช่เป็นความหมายที่ใช้ในกรณีนี้ ดังได้อธิบายแล้ว

ในแง่คำ หรือพยัญชนะ พอแค่นี้ก่อน ที่สำคัญคือโดย
ความ โดยอรรถ ซึ่งเมื่อเข้าใจชัดแล้ว ก็จะมองเห็นคำ เห็น
พยัญชนะชัดไปด้วย

ว่าโดยอรรถ

ที่จริง คาถาสรูปในพระไตรปิฎก เล่ม ๘ นี้ มีคำอธิบาย
ชัดเจนอยู่แล้วในคัมภีร์วิมุตติวินาที (วิมุตติวินาทีฎีกา ๒/๓๕๑) ว่าดังนี้

ปาฬิย์ **“นิพพานญเจว ปญญตติ”**ติ เขตถ ยสฺมา
สงฺขตตมเม อูปาทาย ปญญตตฺตา สมฺมุติสฺสจฺจตฺตา ปุคฺคตฺตาที-
ปญญตติ ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตฺตา อูปตฺตติวินาส-
ยฺตุตฺตวตฺตตฺตมฺนินฺยเตน อนิจฺจกฺขลกฺขณทวเยน ยฺตุตฺตาตี
วตฺตํ อยฺตุตฺตา, การกเวทกาทิฐเปเน ปน ปริกปฺปิเตน
อตฺตตสฺภาเวน วิรหิตตฺตา **“อนตฺตา”**ติ วตฺตํ ยฺตุตฺตา.

ตสฺมา อຍံ ปญญตติปิ อสงฺขตตฺตสฺมาณฺเวโต วตฺต-
ญฺเตน นิพฺพานေန สห **“อนตฺตา อิติ นิจฺจนฺยา”**ติ วตฺตฺตา.

อวิชฺชมานาปี หิ สมฺมุติ เกนจฺ ปจฺจเยน อกตตฺตา
อสงฺขตา เขวาตี.

แปลว่า: ในข้อความนี้ว่า **“นิพพานญเจว ปญญตติ”**
ในพระบาลี มีอธิบายดังนี้

ด้วยเหตุที่บัญญัติมีบุคคลเป็นต้น อันเป็นสมมติ
ลัจจะ เพียงแค่อาศัยสังขตธรรมบัญญัติขึ้น เพราะเป็น
สิ่งที่ไม่จริงโดยปรมาตย์ จึงไม่ควรจะกล่าวว่ประกอบ
ด้วยลักษณะ ๒ คือ อนิจจลักษณะ และทุกขลักษณะ

อันแน่นอนแก่สิ่งที่ประกอบด้วยอุบัติ และวินาศ (เกิดดับ) แต่ควรจะกล่าวว่าเป็นอนัตตา เพราะปราศจากสภาวะที่เป็นอัตตา ซึ่งกำหนดด้วยอาการที่เป็นผู้กระทำ และเป็นผู้เสวยหรือรับผลเป็นต้น

เพราะฉะนั้น **กับทั้งนิพพาน** ที่เป็นสิ่งมีอยู่ **แม้บัญญัตินี้** ท่านก็กล่าวว่า “วินิจฉัยว่าเป็นอนัตตา” เพราะเสมอกันโดยความเป็นอสังขตะ

จริงอยู่ สมมติ (บัญญัติ) แม้ไม่มีอยู่ ก็เป็นอสังขตะ เพราะไม่ถูกปัจจัยใดๆ กระทำขึ้น

นิพพาน เป็นอสังขตะที่มีอยู่ (เป็นสภาวะธรรม) ส่วน **บัญญัติ** เป็นอสังขตะที่ไม่มีจริง (ไม่เป็นสภาวะธรรม) แต่เมื่อเป็นอสังขตะสองอย่างนั้น คือทั้งนิพพาน และบัญญัติ ก็เป็นอนัตตา

ดั่งว่าแล้ว คำอธิบายจาก *วิมตฺติวินิทนี* ที่เดี๋ยวนี้ ก็ชัดเจนพอแล้ว

แต่ในที่นี้ จะยกคำอธิบายในคัมภีร์แห่งที่ต่างๆ มาให้ดูประกอบว่า เป็นธรรมดาทั่วไป นิพพานอันเป็นสภาวะธรรมซึ่งมีจริง กับบัญญัติซึ่งไม่เป็นสภาวะธรรม ไม่มีจริงนี้ ท่านพูดถึงไว้คู่กันบ่อยๆ ในฐานะที่ต่างก็เป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) เป็นอปัจจัย (ไม่มีปัจจัย) เป็นขันธวินิมุต (พ้นนอกเหนือขันธ ๕) เป็นกาลวินิมุต (พ้นจากกาล) แต่เป็นคนละอย่าง ต่างหากกัน จึงไม่อาจและไม่ควรเอามาปะปนกัน ไม่ใช่เรื่องที่จะเอามาแปลรวมเข้าด้วยกันว่า บัญญัติคือนิพพาน หรือบัญญัติว่านิพพาน อะไรทำนองนั้น

ที่นี้ก็มา ดู คำอธิบายในคัมภีร์แห่งที่ต่างๆ ต่อไปนี้ เป็นตัวอย่าง

นิพพาน และบัญญัติ เป็นขันธวินิมุต (พ้นนอกเหนือขันธ ๕)

ปถกขณวินิมุตต์ นิพพานญเจอ ปถกตติ จ. (ปญจ.ข.๓๓๖)

[นิพพาน และบัญญัติ พ้นจากขันธ ๕]

นิพพาน และบัญญัติ เป็นกาลวินิมุต (พ้นจากกาล)

วินาสภาวโต อตีตาทิกาลวเสน น วตตพพา นิพพานํ ปถกตติ
จ กาลวินิมุตต์ นามฯ (อภิ.วิภ.๑๒๔)

[นิพพาน และบัญญัติ ซึ่งไม่พึงกล่าวโดยกาลมีอดีตเป็นต้น เพราะไม่มีวินาศ ชื่อว่าพ้นจากกาล]

นิพพาน และบัญญัติ เป็นอสังขตธรรม (ไม่ถูกปัจจัยสร้าง)

นิพพานํ ปน ปถกตติ จ อสังขตธมมา โหนติ อชาติธมมา
อนุปาททธมมา นิจจธมมา อฐธมมาฯ ตสฺมา เตสํ ออุปาทาย วา
จิตฺติยา วา ปจฺจโย นาม นตฺถิตฺติฯ (ปฐมฐานุทเทสทีปนี, ฉบับอักษรพม่า-479)

[นิพพาน และบัญญัติ เป็นอสังขตธรรม-ไม่เกิดจากปัจจัย เป็นอชาติธรรม-ไม่มีการเกิด เป็นอนุปาททธรรม-ไม่มีการอุปบัติ เป็นนิจจธรรม-เที่ยง เป็นฐธมมา-คงที่, เพราะฉะนั้นจึงไม่มีปัจจัยเพื่อการเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ ของนิพพานและบัญญัตินั้น]

นิพพาน เป็นสภาวะ มิใช่เป็นบัญญัติธรรม

สภาวะโต คเหตุพพมโม เหส ยทิทำ มคคผลนิพพานานิ,
น ปริยตติคมโม วีย ปณตติคมมวเสณ. (วิมาน.๒.๒๖๗)

[นี่เป็นธรรมที่พึงถือโดยเป็นสภาวะ ได้แก่กรรม-ผล-
นิพพาน มิใช่พึงถือเป็นบัญญัติธรรม เหมือนอย่างปริยัติธรรม]

นิพพาน เป็นสภาวะ มีอยู่จริงโดยปรมาตถ์

ตสุมา ปรมตถโต อตถิเยว นิพพานํ นาม เอโก สภาโวติ,
(อภิขมมาตาร, ฉบับอักษรพม่า-110)

[ฉะนั้น สภาวะหนึ่งชื่อว่านิพพาน มีอยู่แท้โดยปรมาตถ์]

บัญญัติ ไม่มีจริงโดยสภาวะ

...สภาวะโต อวิชขมานตตา ปณตเปตพพมตตภูเจณ
ปณตตตีติ อตถิเ. (ปญจปกรณมุตฐีกา ๓๓)

[อธิบายว่า ชื่อว่าบัญญัติ โดยความหมายว่าเพียงเป็น
อันต้องแต่งตั้งขึ้นมา เพราะมิใช่มีโดยสภาวะ]

ตามหลักที่ท่านอธิบายกันไว้มากมาย ดังยกตัวอย่างมา
ให้ดูนี้ ทุกอย่างชัดเจนพอแล้ว

ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา คือทุกอย่างรวมทั้งนิพพาน ไม่เป็นอัตตา

หนังสือ “คู่มือ” เล่มนั้น (หน้า ๓๗๕) อ้างคาถาธรรมบทที่กล่าวถึงหลักอนัตตาด้วย คือพระคาถาที่มีความว่า (พ.ธ.๒๕/๓๐/๕๒) “สัพเพ ธมมา อนตตาทิ...” (เมื่อใดบุคคลมองเห็นด้วยปัญญาว่า ‘ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา’ เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์)

แล้วยกคำอธิบายในอรรถกถาธรรมบทมายืนยันว่า ธรรมทั้งปวงที่เป็นอนัตตานั้น ไม่รวมถึงนิพพาน คือความที่ว่า

“ตตถ สัพเพ ธมมาติ ปญจกขุณาเฮว อธิปเปตา” (ธ.ธ.๗/๖๒)

แปลว่า: คำว่า สัพเพ ธมมา [ธรรมทั้งปวง] ในพระคาถานั้น พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาชั้น ๕ เท่านั้น

อีกทั้งยังได้ยกคำอธิบายตามหลัก “เนยยตถ” มาสนับสนุนด้วย (ม.ธ.๑/๑๘) ดังที่ว่า

“เนยยตถตตา จสฺส สุตตสฺส น จตฺถมิกกาปิ สภาวธมมา
‘สพฺพธมมาติ เวทิตพฺพา. สกฺกายปริยาปนฺนา ปน เตภูมิก-
ธมมาว ขนฺวเสสฺสโต เวทิตพฺพา.’”*

* ในหนังสือ “คู่มือ” นั้น ได้พิมพ์คำแปลของข้อความบาลีนี้ไว้ด้วย ดังนี้
แปลความว่า: “อนึ่ง สภาวธรรมทั้งหลาย แม้ที่เป็นไปในภุมิ ๔ ไม่พึงเข้าใจ
ว่าชื่อว่า ธรรมทั้งปวง [โดยสิ้นเชิง] เพราะเหตุที่สูตรนั้นมีเนื้อความที่จะต้อง
แนะนำ [ขยายความต่อไป] แต่สภาวธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓ [ทั้งปวง] เท่านั้น ที่
นับเนื่องในสัฏกกายทิวฐิ พึงเข้าใจว่า [ชื่อว่า] ธรรมทั้งปวง โดยไม่มีส่วนเหลือ.”

[ข้อความนี้เป็นคำชี้แจงของอรรถกถา แห่งมูลปริยายสูตร, ม.ธ.๑๒/๑-๘/๑-๑๑;
ในที่นี้ จะอธิบายไว้เล็กน้อยพอเข้าใจ ที่เชิงอรรถท้ายหัวข้อใหญ่]

หลักธรรมและคำอธิบายที่เกี่ยวข้องในเรื่องที่พูดกันอยู่นี้ จะเข้าใจได้ชัดเมื่อรู้ความหมายของ “เนยยัตถะ” พร้อมทั้ง “นิตัตถะ” ซึ่งมาคู่กัน ดังนั้นจึงเอาเรื่อง “เนยยัตถะ” และ “นิตัตถะ” มาทำความเข้าใจกันก่อน

คำความที่บอกความหมายไว้ชัดแล้ว

กับ คำความที่ต้องชี้แจงไขความ

มีพุทธพจน์ตรัสไว้ (ขง.ทก. ๒๐/๒๗๐/๗๖) ว่าดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้ กล่าวคู่ตถาคต คือ คน ผู้แสดงสุดตันตะที่เป็นเนยยัตถะ ว่าเป็นสุดตันตะที่เป็นนิตัตถะ ๑ คนผู้แสดงสุดตันตะที่เป็นนิตัตถะ ว่าเป็นสุดตันตะที่เป็นเนยยัตถะ ๑ ภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้แล กล่าวคู่ตถาคต

ภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้ ไม่กล่าวคู่ตถาคต คือ คนผู้แสดงสุดตันตะที่เป็นเนยยัตถะ ว่าเป็นสุดตันตะที่เป็นเนยยัตถะ ๑ คนผู้แสดงสุดตันตะที่เป็นนิตัตถะ ว่าเป็นสุดตันตะที่เป็นนิตัตถะ ๑ ภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้แล ไม่กล่าวคู่ตถาคต

สุดตันตะ คือคำตรัสสอน หรือข้อความที่ทรงแสดงธรรม พูดในวงกว้างออกไป ก็คือ ข้อความ ถ้อยคำ หรือคำพูด

คำ ๒ คำที่ต้องทำความเข้าใจ คือ

๑. “เนยยัตถะ” = มีอรรถอันพึงนำไป หมายถึงข้อความ หรือคำพูด ที่ยังต้องบอกนัย ยังต้องไขความ ยังต้องชี้แสดงความหมาย พูดอีกอย่างหนึ่งว่า มีความหมายในขอบเขตเงื่อนไข

๒. “**นิัตถะ**” = มีอรรถที่นำไปแล้ว หมายถึงข้อความหรือคำพูด ที่บอกนัย ที่ไขความ หรือชี้แสดงความหมายไว้ชัดอยู่แล้ว พูดอีกอย่างหนึ่งว่า มีความหมายแจ้งแล้ว

ยกตัวอย่างในภาษาไทยให้เข้าใจได้ง่าย เช่นคำว่า “ทุกคน” ใน ๒ กรณีต่อไปนี้

กรณีที่ ๑: เขาได้ฟังมาว่า “**ทุกคน** เกิดมาแล้ว ต้องตาย”

กรณีที่ ๒: ที่โรงงานอุตสาหกรรมนี้ ตอนบ่ายมีการประชุมคนงานทั้งหมด เนื่องจากมีงานเร่งด่วน แต่เครื่องจักรเสีย ซึ่งจะรีบซ่อมให้เสร็จในวันนี้ หัวหน้าสั่งว่า “**พรุ่งนี้** ให้**ทุกคน**มาถึงโรงงาน ๑ ชั่วโมงก่อนเวลาทำงานตามปกติ”

คำว่า “**ทุกคน**” ในกรณีที่ ๑ เป็น**นิัตถะ** มีความหมายชี้แสดงชัดแล้วว่าหมายถึง ทุกคนที่เป็นคน ตรงเต็มตามความหมายจริงๆ คือคนทุกคนในโลก ต้องตายทั้งนั้น

แต่คำว่า “**ทุกคน**” ในกรณีที่ ๒ เป็น**เนยยัตถะ** มีความหมายที่ต้องบอกนัยไขความ คือ ไม่ใช่ทุกคนที่เป็นคนหรือมนุษย์ทุกคนในโลก แต่หมายถึง ทุกคนที่เป็นคนงานของโรงงานอุตสาหกรรมนั้น หรือในขอบเขตความประสงค์ของผู้พูดคือหัวหน้า

รวมความว่า เมื่อเล่าเรียนธรรมหรืออ่านฟังอะไรๆ ต้องรู้จักแยกแยะเข้าใจเท่าทันถ้อยคำข้อความตามความหมายที่เป็น**เนยยัตถะ** และเป็น**นิัตถะ** อย่างที่พูดมานี้

ท่านยกตัวอย่างว่า:

ภิกษุรูปหนึ่งพบพุทธพจน์ที่ว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเอกบุคคฺล (เช่น ขง.เขก.๒๐/๑๔๑/๒๙) ก็พูดว่า “เห็นไหม พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง เป็นหลักฐานยืนยันว่าบุคคล/อรรถาภิธาน” นี่คือนิพพานนั้นหลงผิด เอาเนยยัตตะ เป็นนิตตตะ ที่จริง บุคคฺล เป็นคำตรัสตามโลกโวหาร มิใช่หมายความว่าจริงโดยปรมาตฺถ์

เรื่องของหลักธรรม “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” (ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา) ก็พึงเข้าใจความหมายตามหลักเนยยัตตะ และนิตตตะ นี้ แล้วก็จะบอกได้โดยไม่สับสนว่า “สพฺเพ ธมฺมา” (ธรรมทั้งปวง) ที่เป็นอนัตตานั้น คือแค่นั้น

ธรรมทั้งปวง (“สพฺเพ ธมฺมา”) นั้น

คือแค่นั้นเป็นอนัตตา

ที่นี้ก็มาดูว่า ธรรมทั้งปวง ใน “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ซึ่งเป็นเนยยัตตะ ก็มี เป็น นิตตตะ ก็มี เริ่มด้วย นิตตตะ ซึ่งเป็นหลักแท้ที่แจ้งชัดเต็มความหมายก่อน

ก) “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ที่เป็น นิตตตะ

“สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ที่เป็นนิตตตะ ก็คือที่ตรัสในหลัก**ธรรมนิยาม ๓** ซึ่งเรานิยมเรียกตามคำในสมัยอรรถกถาว่า “ไตรลักษณ์” (ติลกฺขณ) หลักนี้ตรัสตามความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ ตามที่มันเป็นของมัน โดยมีความหมายเต็มแท้ ไม่มีขอบเขตเงื่อนไข ขอให้ดูพุทธพจน์ว่า (อุปปาทสูตร, ขง.ติก.๒๐/๕๗๖/๓๖๘; ธรรมนิยามสูตร ก็เรียก)

อรูปาพา วา ภิกขเว ตถาคตานํ อรูปาพา วา
 ตถาคตานํ จิตาว ส่า ชาตุ ฆมมฏจิตตา ฆมนิยามตา
สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ...

อรูปาพา วา ภิกขเว ตถาคตานํ อรูปาพา วา
 ตถาคตานํ จิตาว ส่า ชาตุ ฆมมฏจิตตา ฆมนิยามตา
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ...

อรูปาพา วา ภิกขเว ตถาคตานํ อรูปาพา วา
 ตถาคตานํ จิตาว ส่า ชาตุ ฆมมฏจิตตา ฆมนิยามตา
สพฺเพ ฆมฺมา อนตฺตาติ...

แปลว่า:

๑. ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่
 ก็ตาม ชาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ
 เป็นธรรมเนียม ว่า **สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง...**
๒. ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่
 ก็ตาม ชาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ
 เป็นธรรมเนียม ว่า **สังขารทั้งปวง คงทนอยู่มิได้...**
๓. ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่
 ก็ตาม ชาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ
 เป็นธรรมเนียม ว่า **ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นอัตตา...**

นอกจากตรัสเป็นหลักใหญ่ครอบคลุมไว้ในคราวนี้แล้ว ก็ได้ตรัสแสดงไตรลักษณ์นี้ไว้แบบเป็นกลางๆ ไม่มีขอบเขตเงื่อนไข ในโอกาสต่างๆ มากมาย จนเรียกว่าเป็นพหุฐานุศาสนี และพระสาวกทั้งหลายก็ยกขึ้นกล่าวอ้างอิงในที่ทั่วไป

ในกรณีที่ตรัสหรือยกขึ้นมากล่าวอ้างอิงทั่วไปโดยไม่มีขอบเขตเงื่อนไข ก็จะมีคำอธิบายบอกความหมายของ “**ธรรมทั้งปวง**” ใน “**สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา**” แบบนี้ตัดสิน คือครอบคลุมธรรมทั้งหมดทั้งสิ้น รวมทั้งนิพพาน ดังจะยกคำอธิบายไขความของอรรถกถามากมายหลายแห่งมาให้ดูเป็นตัวอย่าง

◇ สัพเพ สังขารา อนิจฺจาติ สัพเพ เตภูมกสังขารา อนิจฺจา.
สัพเพ ธมฺมา อนตฺตาติ สัพเพ จตุภูมกธมฺมา อนตฺตา.

(ส.ข. ๒/๓๔๖)

แปล: พุทธพจน์ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง หมายความว่า สังขารในภูมิ ๓ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ) ทั้งปวง ไม่เที่ยง

พุทธพจน์ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา หมายความว่า ธรรมในภูมิ ๕ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตระภูมิ คือมรรค ผล นิพพาน) ทั้งปวง เป็นอนัตตา

◇ สัพเพ ธมฺมา อนตฺตาติ นิพฺพานํ อนโตกิริตฺวา วุตฺตํ.

(นิท.ข. ๒/๘)

แปล: ข้อความว่า ‘ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา’ นั้น พระพุทธองค์ตรัสรวมทั้งนิพพานด้วย

◇ สัพเพ ธมฺมาติ นิพฺพานมปิ อนโตกิริตฺวา วุตฺตา อนตฺตา

อวสวตฺตตฺตฺนฺนฺเจเน. (นิท.ข. ๑/๒๑๙; ปฏิส.ข. ๑/๖๘)

แปล: ข้อความว่า ‘ธรรมทั้งปวง’ ตรัสไว้รวมแม้ทั้งนิพพานด้วย ชื่อว่าเป็นอนัตตา โดยความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ

◇ นิพพานธมโม อตตสเสว อภาวโต อตตสุญโย. (ปฏิถัม.ป. ๒/๒๘๖๗)

แปล: ธรรม คือนิพพาน สุญ(ว่าง)จากอัตตา เพราะไม่มีอัตตานั้นเอง

◇ สงขตาสงขตา ปน สพเพปิ ธมมา อตตสงฆาตสฺส ปุคฺคสฺส อภาวโต อตตสุญญาติ. (ปฏิถัม.ป. ๒/๒๘๖๗)

แปล: ก็ธรรมทั้งหลาย แม้ทั้งปวง ทั้งสังขตะ (สังขาร) และอสังขตะ (นิพพาน) ล้วนสุญ (ว่าง) จากอัตตา เพราะไม่มีบุคคลกล่าวคือ อัตตา

◇ นิพพานํ อคฺคปรมตถวเสน สจฺจุปาทีเสสนนุปาทีเสสวเสน จ ทวีชา กตฺวา วุตฺตํ.

ตานิ เทว อตตตตนิยสุญญโต สงฺขารสุญญโต จ สภาคานิ.

(ปฏิถัม.ป. ๒/๒๘๖๖)

แปล: นิพพานตรัสแยกเป็น ๒ เป็นอัครสุญ กับปรมัตถสุญ และเป็นสจฺจุปาทีเสสนิพพาน กับอนุปาทีเสสนิพพาน นิพพานทั้ง ๒ ประเภทเหล่านั้น เสมอภาคกัน โดยเป็นภาวะที่ว่างจากอัตตา และสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา และโดยเป็นภาวะที่ว่างจากสังขาร

ที่ยกมาด้วยกันนี้ เป็นตัวอย่างซึ่งแสดงหลักใหญ่กลางๆ อันมีความหมายครอบคลุม ไม่มีขอบเขตข้อแม้ข้อจำกัด ปราศจากเงื่อนไข

จากนั้นก็มาดู เนยยัตตะ อันแสดงความหมายอย่างมีข้อแม้ข้อจำกัด ในขอบเขตของเงื่อนไข อันจะต้องบอกนัยไขความให้ด้วย

ข) “สพเพ ธมฺมา อนตฺตา” ที่เป็น เนยยัตถะ

ใน *พระธรรมบท* มีคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงการปฏิบัติธรรมของผู้เจริญวิปัสสนา ซึ่งในอรรถกถาใช้คำเรียกว่าเป็นวิปัสสนาวิธี โดยผู้ปฏิบัติดำรงอยู่ในวิปัสสนาอันมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์

ใน *เถรคาถา* ก็เล่าว่า ครั้งหนึ่ง พระมหาสาวกอัญญาโกณฑัญญะนึกถึงพวกมนุษย์ปุถุชนที่เอาความคิดความดำริผิดๆ ชุณหวั่นวุ่นวาย มาย่ำยีทำร้ายจิตใจตัวเอง ถ้าได้พิจารณามองเห็นความจริงที่เป็นไปตามไตรลักษณ์ดังที่ตรัสไว้ในพระคาถาชุดนี้ ก็จะสงบคลายหายร้อน และชุ่มน้ำสบายเย็นใจ เหมือนมหาเมฆหลังฝนใหญ่ลงมาดับร้อนในคิมหันตฤดู

พระคาถาชุดนี้มีจำนวน ๓ มีความดังนี้ (ฐ.ธ. ๒๕/๓๐/๕๒; ฐ.เถร. ๒๖/๓๘๓/๓๖๖)

สพเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ	ยทา ปญฺญา ย ปรสฺสตี
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺกฺเช	เฮส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพเพ สงฺขารา ทฺกฺขาติ	ยทา ปญฺญา ย ปรสฺสตี
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺกฺเช	เฮส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพเพ ธมฺมา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญา ย ปรสฺสตี
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺกฺเช	เฮส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

แปล: เมื่อใดบุคคลมองเห็นด้วยปัญญาว่า **สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง**
เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งวิสุทฺธิ

เมื่อใดบุคคลมองเห็นด้วยปัญญาว่า **สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์**
เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งวิสุทฺธิ

เมื่อใดบุคคลมองเห็นด้วยปัญญาว่า **ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา**
เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งวิสุทฺธิ

คำอธิบายของพระคาถาชุดนี้ มีทั้งในอรรถกถาแห่ง
ธรรมบท และในอรรถกถาแห่งเถรคาถา

สำหรับ ๒ คาถาแรกที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง
เป็นทุกข์ คำว่า “**สังขารทั้งปวง**” ท่านว่าได้แก่**เบญจขันธ์** ซึ่งเป็น
ความหมายสามัญอย่างที่ท่านแสดงกันทั่วไปตามปกติ ก็ผ่านไป

ที่นี้มาถึงคาถาที่ ๓ ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คำว่า
“**ธรรมทั้งปวง**” ท่านว่า**ทรงประสงค์เอาเบญจขันธ์**เท่านั้น คือมี
ความหมายอยู่ในขอบเขตเท่ากับ “**สังขารทั้งปวง**” ใน ๒ คาถา
ก่อน ซึ่งให้สังเกตได้ว่าไม่เป็นความหมายสามัญตามปกติ ทั้งนี้
ได้ความตรงกันทั้งในอรรถกถาแห่งธรรมบท และในอรรถกถา
แห่งเถรคาถา แต่บอกรายละเอียดต่างกันบ้าง

ดูที่อรรถกถาแห่งธรรมบทก่อน (ธ.ช.๗/๑๒) ดังนี้

ตตถ สัพเพ ฌมมาติ ปญจกชนธาเอว อธิปเปตา.

แปล: คำว่า ‘ธรรมทั้งปวง’ ในคาถานั้น ทรงประสงค์เอาขันธ์ ๕
เท่านั้น

ที่ท่านว่า “ทรงประสงค์เอาขันธ์ ๕ เท่านั้น” ชวนให้ถาม
หรือสงสัยว่า ที่ทรงประสงค์เอาแค่นั้นนะ แล้วที่นั่นมีอยู่จริง
ทั้งหมดเท่าไร และเพราะเหตุใดจึงทรงประสงค์เอาเท่านั้น (ไม่
เอาทั้งหมด)

ก็ไปดูในอรรถกถาแห่งเถรคาถา ซึ่งเหมือนกับว่าท่านจะ
กันสงสัย จึงได้อธิบายความไว้ตลอดสาย (เถร.ช. ๒๑/๒๘๓) ดังนี้

สัพเพ ฌมมา อนตฺตาติ สัพเพปิ จตุฏฺฐมิกา ฌมมา อนตฺตา.

อิธ ปน เตฏฺฐมิกฌมมาว คเหตุพฺพา.

แปล: คำว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” หมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในภุมิ ๔ (กาม-รูป-อรุพ-โลกุตระภุมิ รวมทั้งนิพพาน) แม้ทั้งหมด เป็นอนัตตา.

แต่ในที่นี้ พึงถือเอาเฉพาะธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓ (สังขาร/ขันธ ๕) เท่านั้น

เป็นอันชัดเจนแล้วว่า ที่เต็มความหมายจริงๆ คือไม่ว่าอะไรๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น จนถึงนิพพาน เป็นอนัตตาทั้งนั้น แต่ที่นี้จำเพาะให้เอา ๓ ภุมิแรกคือแคในขันธ ๕ ดังที่ว่าทรงประสงค์เท่านั้น นี่คือตอบแก้ข้อสงสัยก่อนแรกแล้ว แต่ยังไม่หมดสงสัยก่อนหลังว่า เพราะเหตุใดจึงทรงประสงค์เอาเท่านั้น (ไม่เอาทั้งหมด)

ข้อสงสัยก่อนหลังนี้ก็ตอบไม่ยาก ความในพระคาถาก็ชัดอยู่แล้วว่ามีใช่เป็นการอธิบายตัวหลักเองล้วนๆ แต่ในกรณีนี้ ตรัสถึงผู้ปฏิบัติธรรมในระดับที่เรียกว่าเจริญวิปัสสนาพิจารณามองเห็นความจริงด้วยปัญญาของเขาว่าอย่างนั้นๆ

ในอรรถกถาตรงนี้เอง (เถร.๒. ๒๑/๒๘๓) ก็ได้อธิบายด้วยว่านี่เป็นวิปัสสนาวิธีในการปฏิบัติของผู้ที่กำลังพิจารณาธรรมโดยมองเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญา และเรื่องวิปัสสนาวิธีนี้ก็ดูประกอบได้ในคัมภีร์ทั้งหลาย

ดูคำสรุปสั้นๆ ในอรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามัคค์ก่อน (ปฏิส.๒.๑/๓๖) ท่านว่า

(ในบรรดานามรูปที่จะกำหนดพิจารณา) นามที่เป็นโลกุตระ ไม่อาจกำหนดพิจารณาได้ เพราะยังไม่บรรลู่และหาควรกำหนดไม่ เพราะนามที่เป็นโลกุตระไม่เข้าสู่วิปัสสนา (ไม่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา)

ที่ท่านว่านี่ก็คือตรงกับที่อรรถกถาแห่งเถรคาถาบอกแล้วข้างต้นว่า “แต่ในที่นี้ ฟังถือเอาเฉพาะธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓” เพราะว่าธรรมในภุมิที่ ๔ คือ มรรค ผล นิพพาน เอามากำหนดพิจารณาไม่ได้

แล้วก็อาจจะอุปปัญจสุทนีประกอบไปด้วย (เช่น ม.ช.๓/๑๐๘) ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจว่า ในวิปัสสนาวิชานี้ พิจารณาธรรมคือ เบญจขันธ์ (ปัญจขันธ์) เรียกว่ายกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ก็เห็นธรรมแค่ขันธ์ ๕ คือสรรพสังขารนั้นแหละว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขอบเขตบอกอยู่ในตัวว่าแค่นั้น คือดำรงอยู่ในวิปัสสนามีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์

ท่านอธิบายแถมด้วยว่า วิปัสสนาจิตน้อมไปในนิพพานว่าเป็นสภาวะสงบ ประณีต นั่นก็เป็นนิพพานแค่ตามที่ได้ยินได้ฟังมา ตามคำชื่นชม ตามที่ได้เล่าเรียนปริยัติ ตามชื่อที่บัญญัติเรียกนิพพาน ได้แค่นั้น คือไม่พ้นขันธ์ ๕ ไม่รู้ถึงนิพพานจริง จึงเป็นธรรมดาที่ผู้ปฏิบัตินั้นยังไม่รู้นิพพานที่เป็นสภาวะแท้จริง

และเมื่อพิจารณาเห็นอย่างนั้น ก็หน่ายในทุกข์ คือหน่ายในขันธ์ ๕ หรืออุปาทานขันธ์ ๕ ที่พิจารณานั้นเอง

นี่ก็สอดคล้องรับกันว่าเรื่องทั้งหมดอยู่แค่ปัญจขันธ์ธรรมแล้วแถมลงท้ายก็มีคำบอกว่า “อถ นิพพิณฺทติ ทุกฺเข” (“เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์” คือแค่เบญจขันธ์) แสดงถึงความรู้สึกของผู้ปฏิบัติที่เป็นปุถุชน ก่อนจะหลุดพ้นออกไป

ก็เป็นอันว่า สำหรับผู้ปฏิบัติซึ่งเจริญวิปัสสนาอยู่ ธรรมทั้งปวงที่ว่าเป็นอนัตตา ก็รู้ได้แค่สัพพปัญจขันธ์ธรรม คือสังขารธรรมทั้งปวงนั่นเอง

ถึงตรงนี้ก็เป็นอย่างอื่นได้ตอบแก้ข้อสงสัยก่อนหลังว่า เพราะเหตุใดจึงทรงประสงค์เอาเท่านั้น (ไม่เอาทั้งหมด) แล้วก็เป็นอันได้เห็น ว่า คำว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ในกรณีนี้เป็น “เนยยัตถะ” คือมีความหมายยังไม่เต็มที่ แต่จะต้องขี้นัยไขความ ในขอบเขตของเงื่อนไขข้อแม้ ดังที่ท่านได้ชี้แจงให้แล้ว

เมื่อรู้เข้าใจเรื่องทีพุดมานี้แล้ว ก็จะมองออกแยกได้ว่า พระสูตรไหน พุทธพจน์ใด พระพุทธเจ้าตรัสแสดงความจริงหรือหลักการเต็มตามความหมายของมันเองเป็นกลางๆ โดยมิได้ทรงมุ่งจำเพาะไปที่ผู้ฟังคนใด พระสูตรไหน พุทธพจน์ใด ตรัสแสดงโดยทรงมุ่งไปที่ผู้ฟังคนนั้นคนละนี้ ที่จะให้เขาเข้าใจในขอบเขตความหมายแค่นั้นๆ

อย่างธรรมเนียมสูตร ที่ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างของพระสูตรที่เป็นนิตัตถะ ซึ่งแสดงหลักไตรลักษณ์ว่า พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ ความจริงก็เป็นของมันอย่างนั้นๆ นั่นคือตรัสเต็มความ ไม่ต้องคำนึงถึงผู้ฟัง แต่คาถา “...ยทา ปญญา...” ซึ่งก็แสดงหลักไตรลักษณ์นั้นแหละ แต่เป็นการทรงสอนวิปัสสนาวิธีแก่ผู้ปฏิบัติในการพิจารณาธรรม จึงเป็นเนยยัตถะ มีความหมายอยู่ในขอบเขตหรือวิสัยของผู้ปฏิบัติ ดังว่าแล้ว

พระสูตรที่ทรงแสดงในขอบเขตหรือวิสัยของผู้ปฏิบัติมีตัวอย่างทั่วไป เอาที่ง่าย ๆ รู้จักกันดี ก็อย่างอนัตตลักษณะสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องความเป็นอนัตตา รวมทั้งอนิจจัง ทุกขัง แก่เบญจวัคคีย์ นี่ก็ชัดว่าทรงมุ่งไปที่ผู้ฟัง คือจะให้เบญจวัคคีย์บรรลุธรรม เบญจวัคคีย์เวลานั้นก็คือปุถุชน ยังมองไม่ถึงโลกุตระธรรม ก็ต้องดำเนินไปตามวิปัสสนาวิธี

นี่แหละจะเห็นว่า ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง ตลอดไป จนถึงอนัตตาทั้งหมดในอนัตตลักษณะสูตรนั้น ตรัสอยู่ในขอบเขตของขันธ ๕ เท่านั้น หาได้ตรัสครบถ้วนตลอดถึงโลกุตรธรรมรวมทั้งนิพพาน อย่างในธรรมนิยามสูตรไม่

ที่นี้ ต่อลงไปในชั้นอรรถกถา-ฎีกา ที่อธิบายพระสูตรเหล่านี้ ก็ จะเห็นความสอดคล้องรับกัน

ดูท่านอธิบายความหมายของไตรลักษณ์ว่าอย่างไร

สำหรับอนิจจัง และทุกขังนั้น เป็นเรื่องพื้นๆ ไม่ซับซ้อนอะไร ท่านมักอธิบายว่า “ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยอรรถว่ามีแล้วก็ไม่มี” (หุตฺวา อภาวภูเสน อนิจฺจา) “ชื่อว่าเป็นทุกข์ โดยอรรถว่ามีบีบคั้น” (สมปฏิปปีฬนฺภูเสน ทุกฺขา) คล้ายกันอย่างนี้โดยทั่วไป (และยังแยกย่อยออกไปได้อีกอย่างละ ๔ ความหมาย ซึ่งในที่นี้ขอข้ามไปก่อน)

แต่ในข้ออนัตตานี้ ออกจะซับซ้อนหน่อย เพราะครอบคลุมทั่วตลอดทั้งหมด ตั้งแต่ขันธ ๕ ถึงนิพพาน ทั้งสังขาร และวิสังขาร แล้วก็มาในพระสูตรที่เป็นเนยยัตถะ ก็มีในพระสูตรที่เป็นนิตัตถะ ก็มี

รวมความว่า ข้ออนัตตาครอบคลุมธรรมทั้งหมดทั้งสิ้น โดยมีความหมายหลักเป็นอย่างเดียวกันว่า “อวสวตฺตฺนฺภูเสน อนตฺตา” (ชื่อว่าอนัตตา โดยอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ) คือทั้งสังขารและวิสังขาร ไม่ว่าขันธ ๕ หรือนิพพานนั้น ไม่เป็นไม่มีอัตตาแฝงซ้อนซ่อนอยู่ที่ไหนที่จะบังคับบัญชาสั่งการให้มันเป็นไปหรือให้มันไม่เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ได้ตามความปรารถนา

ความหมายหลักข้อที่ว่า “ไม่เป็นไปในอำนาจ” นี้ ท่านแสดงไว้เป็นอย่างดีในคำอธิบายธรรมนิยามสูตร (อุปปาทสูตร, *ดูอรรถกถา ขง.ช.๒/๒๗๒*) ซึ่งบอกแล้วว่า “ธรรมทั้งปวง” ครอบคลุมหมดทุกอย่างกระทั่งนิพพาน

แต่ในพระสูตรและพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไตรลักษณ์ในความหมายที่ไม่ครอบคลุม ดังในวิปัสสนาวิธีกาถา “...ยथा ปญญา...” และในอนัตตลักษณะสูตร เป็นต้น ซึ่งในที่นั้นบอกชัดอยู่แล้วว่า “ธรรมทั้งปวง ทรงประสงค์เออาชันท์ & เท่านั้น” ในกรณีนี้ ซึ่งไม่เกี่ยวกับนิพพาน นอกจากความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจแล้ว อรรถกถา-ฎีกาก็อธิบายเพิ่มแง่ความหมายอย่างอื่นเข้าไปด้วย เป็น ๔ อย่าง เป็นต้น

ยกตัวอย่าง เช่น ในเนตติวิภาวินี (หน้า ๗๔) ท่านยกคาถา “...ยथा ปญญา...” ขึ้นตั้งแล้วจึงอธิบาย พอถึงตอนว่าด้วยอนัตตา นอกจากความหมายหลักที่ว่าไม่เป็นไปในอำนาจแล้ว ก็อธิบายให้เห็นแง่อื่นๆ ด้วย ดังอรรถว่า “คำว่า ‘อนัตตา’ มีอธิบายว่า ชื่อว่าเป็นอนัตตา โดยอรรถว่าไม่มีแก่นสาร เพราะปราศจากสารที่เที่ยงแท้ สารที่เป็นสุข และสารที่เป็นตัวตน, หรือชื่อว่าเป็นอนัตตา โดยอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ” (อนตตาทิ นิจุสสารสุขสารอตุตสรวรहितตตา อสวากฺขเณ อนตตตา, อวสวตตตฺนญฺเณ วา อนตตตา) นี้ก็ชัดเจนอยู่แล้วว่าเป็นเรื่องของชันท์ & ไม่เกี่ยวอะไรกับนิพพาน

ไม่ใช่แค่นั้น ในพระสูตรแบบนิตัตตะ ที่แสดงหลักกลางกับในพระสูตรแบบเนยยัตตะ ที่จำกัดขอบเขตนั้น ไม่เพียงความหมายของอนัตตาเท่านั้นที่กว้างแคบไม่เท่ากัน แม้แต่ความหมายของอนิจจัง และทุกขัง ก็ไม่เท่ากันด้วย

ขอให้ดูเทียบกัน เช่นว่า:

ในคาถา “...ยทา ปณฺญา...” (เนยยัตถะ) คำว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ก็นึกความไปได้แค่สังขารใน ภุมิ ๓ (เตฏุมภิกสังขาร, ปฏิส.ป.๑/๓๐๖) เท่านั้น

แต่ในธรรมนิยามสูตร ซึ่งแสดงหลักความจริงเต็มตามธรรมดาของธรรมชาติ (นิตัตถะ) คำว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ก็นึกความรวมสังขารในภุมิ ๔ หมดทั้งสิ้น (จตุภุมภิกสังขาร, ปจ.ป.๒/๒๗๒) คือรวมทั้งมรรค ผล อันเป็นโลกุตระ ซึ่งไม่เข้าสู่วิปัสสนาวิธีด้วย

พูดมายืดยาวนักแล้ว ก็เป็นอันได้เห็นแล้วว่า คำอธิบายไขความของ “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” (สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา) ในพระสูตรหรือคำตรัสที่เป็นเนยยัตถะ อย่างในคาถา “...ยทา ปณฺญา...” เป็นต้น มีคำจำกัดขอบเขตความหมายบอกไว้ ดังที่ในอรรถกถาแห่งธรรมบทบอกว่า “ทรงประสงค์เอา” (อธิปฺเปโต) และในอรรถกถาแห่งเถรคาถาก็บอกว่า “แต่ในคาถานี้ พึงถือเอา...เท่านั้น” (อธิ ปน ...ว คเหตุพฺพา)

เมื่อรู้เข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็จะได้เครื่องสังเกต ถ้าไปพบคำอธิบายในคัมภีร์ที่ไหน มีคำบอกจำพวกว่า “ประสงค์เอา” “ในที่นี้” “แต่ที่นี้หมายเอา” อะไรอย่างนี้ ก็จะได้นึกถึงเนยยัตถะ*

* ในหนังสือ “คู่มือ” เล่มนั้น ได้ยกข้อความจากอรรถกถา ซึ่งอธิบาย “สัพพธมฺม” (ธรรมทั้งปวง) ในความที่เป็น “เนยยตุถ” มาลงไว้อีก ๒ ตัวอย่าง แต่เป็นเนยยัตถะในขอบเขตเงื่อนไขอื่น อื่น ไม่ใช่เรื่องของ “สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา” ในที่นี้จึงมิได้พูดถึง แต่เห็นว่าควรบอกไว้พอให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร (เนื่องจากเนื้อที่ตรงนี้ไม่พอ ขอยกคำบอกคำอธิบายไปไว้ท้ายตอนนี้)

แล้วก็พึงจับจุดสังเกตที่สำคัญไว้ด้วยว่า ความหมายของ “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” (สัพเพ ธมมา อนตตา) ที่จำกัดเอา เฉพาะธรรมในภูมิ ๓ คือแค่สังขาร หรือแค่ขันธ ๕ เท่านั้นอย่างนี้ เป็นคำอธิบายพุทธพจน์ “สัพเพ ธมมา อนตตาทิ” ในกรณีของ ถ้อยความที่เป็นเนยยัตตะ อย่างในคาถา “ยथा ปณฺณาย ปสฺสตี” นี้เท่านั้น ซึ่งไม่พึงจับเอาไปเป็นความหมายหลัก หรือเป็น มาตรฐานกลาง

แต่พุทธพจน์ “**สัพเพ ธมมา อนตตา**” ในที่อื่น อย่างในธรรมนิยาม สุตฺร ซึ่งแสดงหลักทั่วไป อย่างเป็นนิติตตะ โดยไม่มีข้อความที่เป็น เงื่อนไขหรือจำกัดขอบเขตบอกไว้ คือ ไม่เป็นเนยยัตตะนั้น ท่านอธิบายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา หมายความว่า ธรรม ในภูมิ ๔ ทั้งหมด เป็นอนัตตา” หรือไม่ก็อธิบายว่า “ที่ว่าธรรม ทั้งปวงเป็นอนัตตานั่น พระพุทธเจ้าตรัสรวมทั้งนิพพานด้วย”

เมื่อได้ความหมายจะแจ่มชัดเจเน็ดชัดเจนอย่างนี้แล้ว ก็ เป็นอันจบ นี่คือลงกันหมดเป็นอันเดียว

มองอย่างง่าย ๆ ในหลักทั่วไปของไตรลักษณ์ พระพุทธเจ้าตรัสมาตามลำดับว่า สังขารทั้งปวง (=ขันธ ๕) ไม่ เทียง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข แต่พอถึงข้อ ๓ ทรงเปลี่ยนเป็น ว่า **ธรรมทั้งปวง** เป็นอนัตตา

ถ้าสังขาร/ขันธ ๕ เท่านั้นเป็นอนัตตา เมื่อพระองค์ตรัส ผ่าน ๒ ข้อแรกมาตามลำดับอยู่แล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เทียง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข ก็ย่อมตรัสต่อไปได้เลยว่า สังขารทั้ง ปวงเป็นอนัตตา พระองค์จะทรงเปลี่ยนคำใหม่ทำไมให้ยุ่งยาก ลำบาก ทั้งแก่พระองค์เองและแก่ผู้ฟัง

(แกมอรรถกถายังจะต้องมาอธิบายกลับให้ลำบากอีกว่า ธรรมทั้งปวงหมายเอาแค่สังขารทั้งปวง/ชั้น ๕)

การที่พระองค์เปลี่ยนมาตรัสว่า **ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา** ก็แสดงอยู่แล้วว่า ข้อที่ ๓ นั้น มีอะไรแตกต่างออกไปจาก ๒ ข้อ ต้น และสิ่งที่แตกต่างก็คือ เปลี่ยนจาก**สังขารทั้งปวง** (สังขตธรรม/ชั้น ๕) มาเป็น **ธรรมทั้งปวง** (สังขตธรรม+อสังขตธรรม/นิพพาน)

ฉะนั้น ความหมาย คำอธิบาย และเหตุผลต่างๆ ของ คัมภีร์ทั้งหลาย เช่นบรรดาอรรถกถา ซึ่งอธิบายหลัก**ไตรลักษณ์** ที่ว่า **สังขารทั้งปวง (ชั้น ๕) ไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวง (ชั้น ๕) เป็นทุกข์, ธรรมทั้งปวง (ชั้น ๕+นิพพาน, สังขาร+วิสังขาร) เป็นอนัตตา** ที่ไหนมีขอบเขตเงื่อนไข ที่ไหนเต็มความหมาย ท่านได้ชี้แจงไว้แล้ว ชัดเจนและสอดคล้องกันดี ไม่มีความขัดแย้งสับสนหรือเคลือบคลุมแต่ประการใด

.....

เชิงอรรถ หน้า ๓๓

* ในหนังสือ “**คู่มือ**” เล่มนั้น ได้ยกข้อความจากอรรถกถา ซึ่งอธิบาย “สัพพชัมม” (ธรรมทั้งปวง) ในความที่เป็น “**เนยยตถ**” มาลงไว้อีก ๒ ตัวอย่าง แต่เป็น**เนยยตถะในขอบเขตเงื่อนไขอื่น** ไม่ใช่เรื่องของ “สัพเพ ชัมมา อนตตา” จึงไม่ได้พูดถึง แต่เห็นว่าควรบอกไว้พอให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร

ข้อความแรก (หน้า ๓๑๖, ๓๑๗) นำมาจากอรรถกถาปัญจสุทนี (ม.ช.๑/๑๘) ว่าดังนี้

“เนยยตถตตตา จสฺส สุตตสฺส น จตุกฺกมิกปิ สภาวชัมมา
สัพพชัมมาติ เวทิตพฺพา. สกฺกายปริยาปนฺนา ปน เตญฺมิกชัมมา
ชนวเสสสไต เวทิตพฺพา.”

แปล: อธิง เพราะเหตุที่พระสูตรนี้เป็นเนยยัตถะ (มีความหมายอันต้องชี้ไข) ไม่พึงเข้าใจเอาสภาวะธรรมทั้งหลายแม้ทั้ง ๔ ภูมิ ว่าเป็น ‘ธรรมทั้งปวง’ (ในพระสูตรนี้) แต่สภาวะธรรมที่มีในภูมิ ๓ ซึ่งนับเนื่องในเบญจขันธ์เท่านั้น พึงเข้าใจโดยไม่มีส่วนเหลือว่าเป็น ‘ธรรมทั้งปวง’ (ในพระสูตรนี้).

ข้อความนี้ จากอรรถกถาแห่งมูลปริยายสูตร (ม.ม. ๑๒/๑-๙/๑-๑๑) เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของคำว่า “ธรรมทั้งปวง” (สัพพชมมา) ที่เป็นเนยยัตถะ ที่นั่นตรัสเรื่องสัพพชรมมูล คือมูลของธรรมทั้งปวง และ “ธรรมทั้งปวง” ที่นั่น ก็หมายถึงธรรมที่เนื่องในเบญจขันธ์เท่านั้น มิใช่ธรรมทั้งหมดทั้งสิ้นในภูมิทั้ง ๔ ไม่รวมถึงนิพพาน

ข้อความที่ ๒ (หน้า ๓๑๘) นำมาจากอรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามัคค์ (ปฏิส. ๒. ๑/๓๓๗) ว่าดังนี้

“สุมมา ปน โลกุตตรชมมา เหตุสมุจเจแทน สมุจฉินทิตพพา
น โหนติ, ตสมมา สัพพชรมสทแทน สงคหิตาปี โลกุตตรชมมา
สมุจเจทวเสน สมภวโต อิท น คเหตุพพา, เหตุสมุจเจแทน
สมุจฉินทิตพพา เอว เตภูมกชมมา คเหตุพพา.”

แปล: ก็เพราะโลกุตตรธรรมมิใช่เป็นธรรมที่ควรตัดขาด ด้วยการตัดขาดเหตุ. ฉะนั้น โลกุตตรธรรมแม้ท่านสงเคราะห์เข้าด้วยศัพท์ว่า “สัพพชรม” (ธรรมทั้งปวง) ก็ไม่พึงถือเอาในที่นี้ เพราะ (โลกุตตรธรรมนั้น) เกิดมีด้วยอำนาจสมุจเจท (ตัดกิเลสเด็ดขาด), พึงถือเอาธรรมในภูมิ ๓ อันพึงตัดขาดด้วยการตัดขาดเหตุเท่านั้น

ข้อความนี้ ซึ่งอรรถกถาอธิบายความในปฏิสัมภิทามัคค์ (ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๒๘/๑๔๙) ก็ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของคำว่า “ธรรมทั้งปวง” (สัพพชมมา) ที่เป็นเนยยัตถะ ที่นั่น ท่านกล่าวถึงธรรมทั้งปวงที่จะพึงตัดให้สิ้นไปเด็ดขาด ได้แก่ประดากิเลส ดังนั้น “สัพพชรม” ที่นั่น จึงไม่รวมถึงโลกุตตรธรรม (มรรค-ผล-นิพพาน) ในกรณีนี้ ขอบเขตเงื่อนไขที่ทำให้ความหมายจำกัดแค่นั้น ก็เห็นได้ง่ายชัดเจน

รวมความว่า “สัพพชรมมา/ธรรมทั้งปวง” ทั้งในมูลปริยายสูตร และในปฏิสัมภิทามัคค์ ที่ยกมาด้วยกันนี้ เป็นเนยยัตถะ เช่นเดียวกับในคาถา “...ยทา ปญญา...” แต่ต่างขอบเขตต่างเงื่อนไขไปจากกรณีนี้ คือไม่ใช่เรื่องของ “สัพพชรมมา” หรือสรรพธรรม ในคำว่า “สัพเพ ชมมา อนตตา”

จะฟังตน ฟังอาตมา ก็คือฟังธรรม ที่ตนปฏิบัติพัฒนา

ในหนังสือ “คู่มือ” นั้น ยกพุทธพจน์ที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ให้มีตนมีอัตตาเป็นที่ฟังที่ระลึก มีธรรมเป็นที่ฟังที่ระลึก เอามาอ้าง ทำนองจะยืนยันว่านิพพานเป็นอัตตา ดังบาลีว่า (ที.ปท.๑๑/๔๙/๘๔)

ชุตตทีปา ภิกขเว วิหโรช ชุตตสรณา ชนณณสรณา,
ชมมทีปา ชมมสรณา ชนณณสรณา.

แปล: “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตน (ชุตตา) เป็นเกาะ (ทีปา) มีตน (ชุตตา) เป็นที่ฟัง (สรณา) ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ฟัง, จงเป็นผู้มีธรรม (ชมม) เป็นเกาะ (ทีปา) จงมีธรรม (ชมม) เป็นที่ฟัง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ฟัง อยู่เถิด”

ที่จริง พุทธพจน์นี้ยังไม่จบ เมื่อตรัสเริ่มต้นดังนี้แล้ว พระองค์ก็ทรงอธิบายขยายความต่อไปด้วยว่า ที่ว่ามีตนเป็นที่ฟัง มีธรรมเป็นที่ฟัง คือฟังตน ฟังธรรมนั้น จะทำอย่างไร และในคราวนี้ก็ตรัสว่าให้ภิกษุเจริญสติปัฏฐาน ปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน พุทฺธงายๆ ว่าเอาตัวเองนี่แหละปฏิบัติธรรม พอตัวเองปฏิบัติธรรม ก็ฟังตนโดยฟังธรรม หรือฟังตนคือฟังธรรมนั่นเอง

ธรรมนั้นจะทำให้ตัวเองอยู่ดีเจริญพัฒนา เมื่อตัวเองปฏิบัติธรรมนั้น ก็คือตัวเองกระทำ ก็คือฟังตน และก็คือฟังธรรม เมื่อตัวตกน้ำ ไม่รอใครมาช่วย ก็ฟังตัวเอง

ถามว่าฟังตัวเองอย่างไร ก็ฟังธรรมคือวิริยะความเพียร ออกแรงพยายามว่ายนํ้าไป ในกรณีนี้ ฟังตน ก็คือฟังธรรมข้อวิริยะ และเมื่อฟังธรรมด้วยการที่ตัวเองปฏิบัติมัน ก็คือฟังตัวเอง

ที่นี้ก็มาคิดว่า พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไขความว่าอย่างไร ต่อจากที่ตรัสเริ่มไว้ข้างบนนั้น ก็ตรัสไขความต่อไปให้รู้ว่าฟังตน คือฟังธรรมนั้น ฟังโดยทำอย่างไร ดังนี้

กถณจ ภิกขเว ภิกขุ อตตทีโป วิหริติ อตตสรโณ
ชนนถสรโณ, ชมมทีโป ชมมสรโณ ชนนถสรโณ;

อิช ภิกขเว ภิกขุ กายะ กายานุสฺสึ วิหริติ อาตปปี
สมปชาโน สติมา วิเนยย โสเก อภิชฌาโทมนสฺสึ...
เวทนาสุ... จิตฺเต... ชมฺเมสุ...

แปล: “ภิกษุทั้งหลาย อย่างไรก็ตามแล้ว ภิกษุจึงจะชื่อว่าอยู่อย่าง มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง, จึงจะมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีอย่างอื่นเป็นที่พึ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ตามเห็น กายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้... ในเวทนา... ในจิต... ในธรรมทั้งหลาย...”

จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าเองทรงอธิบายไว้ชัดเจนแล้วว่า: ให้ฟังตน = ตัวเองเอาธรรมมาปฏิบัติ = ฟังธรรม = ปฏิบัติ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ → ฟังตนได้ = มีธรรมเป็นที่พึ่ง เป็นอันว่า ฟังตน ก็คือฟังธรรม โดยปฏิบัติธรรมนั้นแหละ ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับการที่จะมีนิพพานเป็นอัตโนมัติ แต่อย่างใด

หนังสือ “คู่มือ” นั้น แสดงความหมายของคำว่า “อตตทีปา” (มีตนเป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง) โดยยกคำอธิบายของอรรถกถา-ฎีกา บางแห่งมาให้ดู เริ่มด้วยอรรถกถา ๒ แห่ง (ที.ธ.๓/๓๐; ส.ธ.๒/๒๙๕) ซึ่งมีความตรงกันว่า

“โก ปเนตถ อตตนา นาม, โลกียโลกุตตโร ฌมโม.”

แปล: “(ถาม) ก็ ในคำว่าอตตทีปา เป็นต้นนี้ อะอะไร
ชื่อว่า อัตตนา/ตน

(ตอบ) โลกียธรรมและโลกุตระธรรม ชื่อว่า อัตตนา/
ตน.”

ตามด้วยฎีกาแห่งหนึ่ง (ส.ฎี.๒/๕๕๗) ว่า

“อตตทีปาติ เขตถ อตต-สทเทน ฌมโม เขว วุตโต, สุวา-
ยมตโต เภฏสา วิภาวิตโต เขว. นววิโช โลกุตตรฌมโม เวทิตัพโพ.
โส หิ จตุหิ โขเขหิ ฌนชโมตถธณียโต "ทีโป"ติ วุตโต.”

แปล: “ด้วย “อตต” คำพิในบทว่า “อตตทีปา” นี้
พระองค์ตรัสถึง “ธรรม” นั้นเอง, ความหมายนี้ ตรัสไว้
ชัดเจนทีเดียวก่อนนี้แล้ว. ฟังทราบว่าได้แก่โลกุตระธรรม
๙ อย่าง. แท้จริง โลกุตระธรรม ๙ อย่างนั้น ตรัสเรียกว่า
“เกาะ” (ทีปะ) เพราะเป็นที่อันห้วงน้ำทั้ง ๔ (กาม-ภพ-
ทัญญู-อวิชชา) ไม่ฟังท่วมได้.”

(คำแปลข้างบนนี้ ได้แปลขึ้นใหม่ตามบาลี แต่คำแปลใน
หนังสือ “คู่มือ” นั้น หลังคำว่า “เกาะ” [ทีโป] มีการเติมแทรก
ข้อความลงไปว่า “[คือ พระนิพพานโดยปรมาตย์]” ซึ่งไม่มีใน
ข้อความเดิมของคัมภีร์ฎีกาที่ยกมาอ้างนั้น เพียงแต่ว่านิพพาน
ก็เป็นอย่างหนึ่งซึ่งรวมอยู่แล้วในโลกุตระธรรม ๙ นั้น)

แท้จริงนั้น ตามที่ฎีกาแห่งสังยุตตนิคายอธิบายไว้ ว่า
“ตน” หรือ “อัตตนา” ได้แก่โลกุตระธรรม ๙ ก็เป็นการบอกชัดอยู่
แล้วว่า “ตน” หรือ “อัตตนา” ในคำอธิบายของท่าน เป็นแค่
ถ้อยคำพูดจาตามโลกโฆหาร อย่างที่ชาวบ้านจะรู้เข้าใจกันได้

นี่เป็นการเตือนย้ำ บอกให้รู้ว่า จะพึงตัวเราเองนี้ได้จริงแท้ ก็ ต้องพึงให้ถึงโลกุตรธรรม โดยปฏิบัติธรรมให้ถึงขั้นโลกุตร

ถ้าตีความไปว่า “ที่ท่านอธิบายว่าตน/อตฺตาได้แก่ โลกุตรธรรม ๙ แสดงว่านิพพานเป็นอตฺตา” ก็กลายเป็นบอกว่า โลกุตรธรรมอื่นที่เหลืออีก ๘ (มรรค ๔ ผล ๔) ก็ต้องเป็นอตฺตา จริงๆ (คือเป็นอตฺตาที่เป็นสภาวะ) ไปด้วย ซึ่งไม่มีทางที่จะ เป็นไปได้ เพราะขัดอยู่แล้วว่า โลกุตรธรรม ๘ (มรรค ๔ ผล ๔) นั้น เป็นสังขาร รวมอยู่ในเบญจขันธ์ ไม่มีทางที่จะพ้นออกมา จากความเป็นอนัตตา

รวมความว่า คำอธิบายของอรรถกถาและฎีกาทั้งหลาย ตรงนี้ สอดคล้องกับพุทธพจน์ข้างต้น คือที่ตรัสว่า มีธรรมเป็น เกาะ มีธรรมเป็นที่พึงนั้น ธรรมก็ได้แก่ โลกียธรรมและ โลกุตรธรรมนั่นเอง เมื่อจะพึงธรรม จะพูดให้ชัด ขยายความ ออกไปว่าพึงธรรมอะไร ก็คือพึงโลกียธรรมและโลกุตรธรรม ตรงไปตรงมา มีแค่นั้น

ตั้งแต่ชาวบ้านมีศีล ประพฤติสุจริต ขยันหมั่นเพียร ประกอบสัมมาชีพ บำรุงบิดามารดา เลี้ยงดูครอบครัวอยู่กันดี นี่ก็เป็นตัวอย่างของการมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึง คือมีธรรมเป็น เกาะเป็นที่พึงในระดับโลกียธรรม

แล้วประเด็นขึ้นไป ดังที่ตรัสระบุในที่นี้ก็คือ ภาวนูปฏิบัติ ธรรมเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี่คือโดยตรงที่ตรัสในพระสูตรนี้ ว่ามี ตนเป็นเกาะเป็นที่พึง มีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึง ก็คือเจริญสติ ปัฏฐาน ๔ นี้แหละเป็นตัวอย่าง

ยิ่งกว่านั้น การปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ นี้ ก็เป็นได้ทั้งโลกียธรรม และโลกุตระธรรม คือแม้แต่จับที่สติปัฏฐานอย่างเดียว ก็เป็นการปฏิบัติได้ตั้งแต่โลกียธรรม จนถึงโลกุตระธรรมสูงสุด ดังยกตัวอย่างความที่ท่านอธิบายไว้ (ม.ช.๔/๑๐๓) ว่า

เขตต ปน อานาปานปริคคาหิกา สติ โลภียา โหติ,
 โลภียา อานาปانا โลภียสติปัฏฐานัง ปริปุเรนติ, โลภียา
 สติปัฏฐานา โลกุตตรโพชฌงเค ปริปุเรนติ, โลกุตตรา
 โพชฌงคา วิชาวิมุตติผลนิพพานัง ปริปุเรนติ.

แปล: “ก็ในเรื่องนี้ สติที่กำหนดลมหายใจ เป็นโลกียะ, อานาปานที่เป็นโลกียะ ย่อมทำโลกียสติปัฏฐาน ให้บริบูรณ์, สติปัฏฐานที่เป็นโลกียะ ย่อมทำโลกุตระโพชฌงค์ ให้บริบูรณ์, โพชฌงค์ที่เป็นโลกุตระ ย่อมทำวิชา วิมุตติ ผล และนิพพาน ให้บริบูรณ์

ในพระอภิธรรมปิฎกก็แสดงการปฏิบัติโลกุตระธรรมไว้ เช่น (อภิ.ส.๓๔/๒๖๘/๑๐๔):

กตเม ชมมา กุสลา: ยสุมี สมเย โลกุตตรัมคัคิ ภาเวติ ๗เป๗ โลกุตตรัม สติปัฏฐานัง ภาเวติ ๗เป๗ โลกุตตรัม สมมปปชานัง ภาเวติ ๗เป๗ โลกุตตรัม อิทฺธิปาหัง ภาเวติ ๗เป๗ โลกุตตรัม อินฺทริยัม ภาเวติ ๗เป๗ โลกุตตรัม พลํ ภาเวติ ๗เป๗ โลกุตตรัม โพชฌงกัม ภาเวติ ๗เป๗ โลกุตตรัม สจฺจัม ภาเวติ ๗เป๗

แปล: “ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน? โยคาวจรบุคคล
เจริณมรรคที่เป็นโลกุตระ ฯลฯ เจริญสติปัญญาที่เป็น
โลกุตระ ฯลฯ เจริญสัมมัปปธานที่เป็นโลกุตระ
ฯลฯ เจริญอิทธิบาทที่เป็นโลกุตระ ฯลฯ เจริญ
อินทรีย์ที่เป็นโลกุตระ ฯลฯ เจริญพลังที่เป็นโลกุตระ
ฯลฯ เจริญโพชฌงค์ที่เป็นโลกุตระ ฯลฯ เจริญ
สังขะที่เป็นโลกุตระ ฯลฯ

เห็นได้ชัดว่า การมีตนมีธรรมเป็นที่พึ่งนั้น ทรงประสงค์ที่
การปฏิบัติธรรม มุ่งที่ธรรมภาคปฏิบัติเท่านั้น และเมื่อก้าวถึง
โลกุตระธรรม ๙ ก็กล่าวถึงแต่ธรรมภาคปฏิบัติ

ถึงแม้ว่านิพพานอยู่ในโลกุตระธรรม ๙ แต่นิพพานเป็น
สภาวะ ท่านก็ไม่กล่าวถึงนิพพานไว้ในกรณีนี้

แม้ว่าฎีกาจะเน้นเกาะที่โอบะทั้งสี่มีอาจท่วมได้
โลกุตระธรรมอื่นทั้ง ๘ ก็พ้นโอบะสี่ไปตามลำดับจนสิ้นเชิงใน
ที่สุด

แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับการที่นิพพาน
จะเป็นอัตตา

ถ้อยคำสื่อสารเป็นสำนวนโวหาร โดยเฉพาะในการสอน
ธรรมให้ผู้ฟังได้แง่สนใจบ้าง มองเห็นง่ายอย่างเป็นรูปธรรมบ้าง
หรือโยงกับสิ่งกับเรื่องที่ตนคุ้นเคยอันจะช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น
ถ้าเรารู้หลัก แม่นในหลักไว้ ก็จะไม่หลงเข้าใจผิดพลาดไป

อย่างเช่นบางครั้ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พึงรู้นิพพานของตน” (ชฎณา นิพพานมตฺตโน, พุ.ศ.๒๕/๗๗/๑๑๒) บางทีก็ตรัสว่า “พึงศึกษา นิพพานของตน” (สิกฺเข นิพพานมตฺตโน, พุ.ศ.๒๕/๔๒๒/๕๑๗) บางท่าน คิดว่านี่พระพุทธเจ้าตรัสว่านิพพานเป็นตน เป็นอัตตา

แต่ที่จริงตรัสว่า “นิพพานของตน” คือตรัสถึงตนหรือ อัตตาที่เสมือนเป็นเจ้าของนิพพาน ไม่ได้ตรัสว่านิพพานเป็นตน เป็นอัตตา แล้วใครหรืออะไรเป็นตนเป็นอัตตาที่เป็นเจ้าของ นิพพาน

ที่นี้พอดูข้อความแวดล้อม (บริบท) และดูคำอธิบายของ อรรถกถา ก็ได้ความว่าพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระมหา โมคคัลลานะเจริญวิปัสสนาอยู่ จึงได้ทรงเปล่งพระวาจาเป็น พุทธอุทานลงทำนองอย่างนั้น

ดังที่พูดแล้วข้างต้นว่า วิปัสสนาจิตยังไม่สามารถมีนิพพาน เป็นอารมณ์ ที่นี้ที่ว่า “พึงรู้นิพพานของตน” นั่นก็คือก้าวหน้าไป จนได้มรรคญาณและผลญาณ เมื่อถึงขั้นนี้จึงมีนิพพานเป็น อารมณ์ได้ ก็คือรู้ประจักษ์นิพพานด้วยมรรคญาณและผลญาณ

ถึงตอนนี้แหละ จึงพูดได้โดยโวหารว่ามรรคญาณและผล ญาณเป็นเจ้าของนิพพาน ด้วยการที่นิพพานนั้นเป็นอารมณ์ เป็นวิสัย เป็นโคจรของมรรคญาณและผลญาณ และก็พูดถึง มรรคญาณและผลญาณในนามของผู้ได้ญาณนั่นเอง จึงพูดว่า “พึงรู้นิพพานของตน”

เรื่องเป็นอย่างไร มีนิพพานเป็นตัวตนเป็นอัตตาที่ไหนเลย*

รู้ทัน “ฟังตน” ที่เป็นโลกโหวหาร ก็ “ฟังธรรม” ไปได้จนถึงนิพพาน

รวมความแล้ว ที่ตรัสว่า จงมีตนเป็นที่ฟัง จงมีธรรมเป็นที่ฟังนั้น ก็คือเป็นคำสอนให้ฟังตนเอง คือให้ทำหรือให้ปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง เช่นตัวเองนี้แหละมีสติ ตัวเองก็เพียรขยัน ตัวเองก็มั่นด้วยสมาธิ ตัวเองก็ใช้ปัญญา นี่ก็คือฟังตน และก็คือฟังธรรม เป็นเรื่องของการใช้ภาษาของชาวโลกอย่างที่เราเข้าใจกันในชีวิตประจำวัน

* “**ฟังรู้นิพพานของตน**” (ชฎณา นิพพานมตฺตโน) นี้ มีคำอธิบายของอรรถกถา (อ.๒.๒๐๑) ว่า

ชฎณา นิพพานมตฺตโนติ ขณฺเณถํ ปุถุชฺชนานํ สุปินนเตปิ อโคจรภาวโต ขริยานํ ปน ตสฺส ตสฺเสว อาเวณิกตฺตา อตฺตสทิสตฺตา จ "อตฺตา"ติ ลทฺทโหวหารสฺส มคฺคผลญาณสฺส สาทิสยวิสยภาวโต เอกนตฺสุขาวหํ นิพพานํ อสงฺขตฺตาตุ "อตฺตโน"ติ กุตฺตํ, ตํ นิพพานํ ชฎณา ชาเนยฺย, มคฺคผลญาณเณหิ ปฏิวิชิฆฺเณยฺย, สจฺจนิกรฺเขยฺยาติ อตฺโต. เอเตน ขริยานํ นิพพาเน อธิมุตฺตํ ทสฺเสติ.

บทว่า “ชฎณา นิพพานมตฺตโน” ความว่า นิพพานอสังขตธาตุ อันนำมาซึ่งความสุขอย่างแท้จริง ตรัสว่า “ของตน” เพราะนิพพานไม่เป็นอารมณ์ของคนเหล่าอื่นจำพวกปุถุชนแม้ในความฝัน แต่เพราะนิพพานเป็นอารมณ์อันดีเยี่ยมของมรรคญาณและผลญาณ ซึ่งได้โหวหารเรียกว่า “อัตตา” เพราะมรรคญาณผลญาณนั้นๆ เป็นของพิเศษจำเพาะของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และเพราะมรรคญาณและผลญาณนั้นเป็นเช่นกับตัวเอง, ฟังรู้ คือฟังทราบพระนิพพานนั้น อธิบายว่า ฟังแทงตลอด คือฟังทำให้แจ้งด้วยมรรคญาณและผลญาณทั้งหลาย. ด้วยคำดังว่านั้น ทรงแสดงถึงความที่พระอริยเจ้าทั้งหลายมีจิตน้อมไปในนิพพาน.

คำว่า “ฟังตน” นี้ คนไทยคุ้นกันดี อย่างที่เราจำพุทธภาษิตกันได้ว่า อตตตา หิ อตตโน นาโถ = ตนเป็นที่พึ่งของตน ซึ่งชาวบ้านไทยก็เข้าใจกันดี แต่คนข้างนอกที่เรียนเรื่องอินเดียมา คุ้นกับเรื่องออตตา/อาตมันของพราหมณ์ ฝรั่งเศสท่านเป็นผู้รู้ ผู้ใหญ่ มาเห็นพุทธภาษิตนี้ ก็เลยเอาพุทธไปเป็นพราหมณ์ เป็นฮินดู ถึงกับแปลพุทธภาษิตนี้เข้าลัทธิฮินดูไปเลย ท่านแปลออกมาได้ความว่า ออตตา/อาตมันใหญ่ เป็น Lord ของออตตา/อาตมันสามัญ (เข้าหลักปรมาตมัน กับ ชีวาตมัน) นี่คือคิดกันไปเลยเถิดเป็นว่า พระพุทธเจ้าสอนหลักอาตมัน

พุทธภาษิต อตตตา หิ อตตโน นาโถ นี้ ถ้าจำได้เต็มคาถา จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นคาถาธรรมบท (ขุ.ภ.๒๕/๒๒๗/๓๖) ว่าดังนี้

อตตตา หิ อตตโน นาโถ โโก หิ นาโถ บโร ลียา
 อตตนา หิ สุทนต์เน นานํ ฌตติ พุทฺธมํ

แปล: “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่ง
 จริงได้ บุคคลมีตนที่ฝึกดีแล้ว จะได้ที่พึ่งซึ่งหาได้ยาก.

จะฟังตน ก็ต้องมีตนที่พึ่งได้ ตนนั้นจะพึ่งได้ ก็ต้องฝึกตน
 นั้นขึ้นมาให้ดี จะฝึกตนได้ดี ก็ต้องพัฒนาให้มีธรรมขึ้นมามากๆ
 ทั้งวิริยะ สติ สมาธิ ฯลฯ จนถึงปัญญา แล้วฟังธรรมเหล่านั้นโดย
 ปฏิบัติหรือใช้มัน ก็จะมีตนที่ดี

คำว่า “ตน” “ตัวตน” นี้ อยู่ในคำพูดชุดที่คนไทยเก่าๆ พูด
 กันมาติดปากว่า “สัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา” รู้กันว่าเป็นโลก
 โวหาร เป็นถ้อยคำสื่อสารกันของชาวโลก เป็นสมมติบัญญัติ ไม่มี
 มีไม่เป็นจริง คือว่าโดยปรมาตมันไม่มี

แต่อย่างที่ว่า ถ้อยคำสำนวนโวหารเป็นของจำเป็นในการ
อยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ ที่จะติดต่อสื่อสารพูดจาให้รู้เรื่องกัน
ท่านจึงให้รู้จักใช้อย่างรู้เท่าทัน ให้สามารถสื่อความหมายได้
อย่างฉลาด ไม่เป็นโทษของภาษา ดังพุทธพจน์ที่ว่า (ส.ส.๑๕/๖๕/
๒๑ และ ที.ส.๙/๓๑๒/๒๔๘ ตามลำดับ)

“ภิกษุผู้อรหันตชินาสพ...จะพึงกล่าวว่า ฉันพูด ดังนี้
ก็ดี เขาพูดกับฉัน ดังนี้ก็ดี เธอเป็นผู้ฉลาด รู้ถ้อยคำที่เขา
พูดกันในโลก ก็พึงกล่าวไปแค่พอดีแก่โวหาร”

“เหล่านี้เป็นโลกสมัญญา เป็นโลกนิรุติ เป็นโลกโวหาร
เป็นโลกบัญญัติ ซึ่งตถาคตใช้พูดจา แต่หายืดติดไม่”

เมื่อพูดว่าตน ว่าตัวฉัน ว่าท่าน ว่าเธอ ก็เริ่มเรื่อง เข้าเรื่อง
ได้ แต่เอาเข้าจริง ก็พรั่วๆ มั่วๆ อย่างที่ว่าให้ฟังตนะ ตนไหน
รูปธรรมนั้นเห็นง่าย ก็มองไปที่ร่างกายก่อน เอาที่เนื้อตัว แขนขา
เรียวแรงของอวัยวะทั้งหลาย อ้อ ก็พึงพาร่างกายแขนขา
องคัพพนี้แหละ แต่ถ้าได้แค่นี้ ก็ไปได้ไม่ไกล

ทางพระท่านไม่ให้มองอะไรๆ แบบเป็นขึ้นเป็นก้อนนิ่งๆ ที่อๆ
เดี่ยวโดด (เรียกว่าไม่มองเป็น “สมณะ”) แต่ให้รู้จักแยกแยะมองเห็น
เป็นการประชุมรวมกันขององค์ประกอบทั้งหลาย (รู้จักมองแบบ
“สมณวินิพโยค”) เช่นร่างกายนี้ที่เกิดจากส่วนประกอบตั้งแต่ที่
มองเห็นข้างนอก เป็นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เข้าไปภายใน มีตับ
ปอด ไต ลำไส้ ฯลฯ และมองเป็นระบบเห็นกระบวนการของปัจจัยที่ส่ง
ต่อสืบทอดสัมพันธ์ประสานกันไปอย่างรู้เท่าทันความจริง ตั้งแต่
ง่ายๆ เช่นพูดว่า “กำปั้น” มีจริงไหม แค่มือมี กำปั้นก็ไม่มี หาไม่
เจอ หัดมองระบบกระบวนการปัจจัยสัมพันธ์ให้ปัญญารู้ทันความจริง

ที่เรียกว่าคนว่าตัวตนนี้ เริ่มต้นมองเห็นแค่ส่วนรูปธรรมที่เรียกว่าร่างกาย และร่างกายนี้ก็คือที่รวมที่ประชุมหรือชุมนุมแห่งองค์อวัยวะส่วนประกอบทั้งหลาย ท่านจึงเรียกว่าเป็น **“รูปกาย”**

ในภาษาบาลี “กาย” เป็นคำพหูพจน์ แปลว่า หมวด กอง ที่รวม ชุมนุม การประชุมหรือประกอบกันเข้า เช่น “เกสกาย” คือกองผม หรือเส้นผมรวมๆ กัน “ชนกาย” คือหมู่คน “พลกาย” คือกองทหาร “รถกาย” คือกองรถ “หัตถิกาย” คือกองช้าง “รูปกาย” ก็แปลว่าที่รวมหรือที่ชุมนุมของรูปธรรม เช่นอวัยวะทั้งหลายอย่างที่ว่าแล้ว ซึ่งในภาษาไทยเราเรียกว่า “ร่างกาย”

พอพูดว่าตัว ว่าตน ว่าพึ่งตน คนก็คิดถึงพึ่งแขนขา เรี่ยวแรงกำลังของอวัยวะทั้งหลายอย่างที่ว่าแล้ว นี่ก็แค่ผิวเผิน มองตื้นมาก

เมื่อคิดให้ดี ก็เห็นได้ชัดว่า การที่แขนขาของคอปยของรูปกายเคลื่อนไหวทำงานได้นั้น มีองค์ประกอบด้านนามธรรม อยู่เบื้องหลังร่วมทำงานหรือสั่งการอยู่ด้วย ได้แก่จิตใจ เจตจำนงความรู้สึกนึกคิด พุคส์นั้นๆ ว่า จิตและเจตสิก

พวกนามธรรมเหล่านี้เมื่อมองทั้งหมดรวมกัน ก็เรียกว่า **“นามกาย”** คือที่รวมหรือที่ชุมนุมของนามธรรม ได้แก่จิตใจ เจตจำนงความรู้สึกนึกคิดอย่างที่ว่าแล้ว ก็มาเข้าคู่กับ **“รูปกาย”**

เมื่อพูดว่าตัว ว่าตน ว่าพึ่งตน คนที่มีปัญญามากขึ้น ก็คิดถึง การพึ่งอาศัยโดยมีจิตใจความรู้สึกนึกคิดที่เป็นนามกายอันดีงาม เข้มแข็งฉลาดสามารถเหล่านี้ด้วย ไม่มองแคบๆ ตื้นๆ อยู่แค่รูปกาย

มีรูปกาย กับนามกาย สองกายนี้ ผูกพันให้ดีทั้ง ๒ กาย จึงจะเป็นคน เป็นตัวตน ที่เก่งที่ดีที่สามารถ อาจพึ่งตนได้ดี

มองดูง่าย ๆ มีรูปกาย กับนามกาย ก็ครบเป็นตัวตน แต่จะดูว่าการพัฒนาได้ผล วัดคนได้ที่ธรรมกาย

ตั้งมาแล้ว ตัวตนคนเราเนี่ย ด้านรูปธรรมมีอวัยวะข้างนอกข้างในใหญ่หน่อยเนื้อหนังรวมอยู่ด้วยกันเป็นร่างกายคือรูปกาย และด้านนามธรรมก็มีจิตใจเจตจำนงความรู้สึกลึ้นกิดคิดรวมเป็นนามกาย ซึ่งมีความสำคัญอยู่เบื้องหลังเหมือนกันกับบทบาทการแสดงของรูปกาย

ที่นี้ ในการพัฒนาคนนั้น ด้านรูปกายนี้มองเห็นชัด เราบำรุงเลี้ยงได้ด้วยปัจจัยสี่ ตั้งแต่อาหารเป็นต้นไป แต่นามกายนั้นเป็นนามธรรมมองด้วยตาเนื้อไม่เห็น และมีเนื้อหามากมายหลากหลายทั้งดีทั้งร้าย ปะปน คลุกเคล้ากันอยู่

เมื่อจะเอาจริงเอาจังกับการพัฒนาให้ได้ผล ท่านจึงจับแยกส่วนที่ดีที่สำคัญอันควรเจริญพัฒนาเอามาตั้งให้เห็นเป็นที่มุ่งหมายชัดเจนและใช้วัดผลได้แม่นยำ ดังที่ได้จับเอาคุณสมบัติต่างๆ เช่น สติ สมาธิ ความเพียร ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา ความเพียรขยัน ความเข้มแข็งอดทน ขันติ ปัญญา ฯลฯ ที่เรียกว่า “**ธรรม**” ยกขึ้นมาบอกมาเน้นไว้

คนไหนพัฒนาธรรม คือทำให้เกิดมีคุณสมบัติเหล่านี้ขึ้นมาได้มากแค่ไหน ก็เป็นกองรวม เป็นประจุ่มหรือชุ่มนุ่ม ธรรมของเขา เรียกว่า “**ธรรมกาย**” ของคนนั้นๆ ในเวลานั้น หรือถึงเวลานั้น เท่านั้นๆ

ถึงตอนนี้ก็นับว่ามองตัวตนหนึ่งๆ ได้ ๓ กาย คือ **รูปกาย** **นามกาย** นี้เป็นพื้นฐานสามัญ แล้วก็ **ธรรมกาย** ซึ่งก็อยู่ในนามกายนั้นแหละ แต่เอาเฉพาะส่วนที่เป็นคุณสมบัติดีงามพิเศษที่พัฒนาขึ้นมาได้ของบุคคลนั้นๆ

ถ้าพูดเป็นคำไทยง่ายๆ ก็ว่า **กายเนื้อ กายนาม และ กายธรรม**

คราวนี้ก็น่าจะเห็นชัดแล้วว่า ฟังตนได้นั้น มีทั้งฟังตัวที่เป็นรูปกาย ฟังตัวที่เป็นนามกาย และฟังตัวที่เป็นธรรมกาย แต่จะให้ชัดเจนจำเพาะจริงๆ ก็ดูที่ “ธรรมกาย” เพราะจะเห็นคุณสมบัติแท้ๆ ที่เขามี ที่เขาได้พัฒนาขึ้นมาแล้ว

ถ้าดูการพัฒนาของคนที่รูปกาย ก็แค่พื้นฐานผิวเผินว่า ร่างกายแข็งแรงสดใสไร้โรคฯ ดูการพัฒนาของนามกาย ก็รวมๆ ปนๆ กันอยู่ จะดูจำเพาะให้ชัด ก็ดูที่ธรรมกาย จะได้เห็นว่าเขาได้เขามีธรรมอย่างใดๆ ขึ้นมาแค่ไหนๆ มีสมาธิ มีฌาน มีวิริยะ มีสติ มีวิมังสา มีปัญญา มีญาณ ฯลฯ หรือไม่ และแค่ไหน ยิ่งเจริญธรรมพัฒนาชีวิตมากขึ้นไป ก็ยิ่งจะมีธรรมกาย คือชุมนุมแห่งธรรมอยู่ข้างในที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งจะเป็นที่พึ่งที่อาศัยของตนเอง และแก่ผู้อื่น ช่วยประชาชนได้มากมาย

เมื่อเจริญธรรม มีภาวนาพัฒนาในการปฏิบัติก้าวหน้าไปๆ ก็ดังที่ว่า จะมี “ธรรมกาย” ตัวรวมแห่งธรรมที่สูงใหญ่ ประณีตขึ้นๆ จากคุณความดีที่เป็นโลกียธรรม ก็พัฒนาขึ้นเป็นโลกุตระธรรม จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์

คำว่า “ธรรมกาย” ที่ใช้ในความหมายนี้ครั้งสำคัญ ก็คือคราวที่พระมหาปชาบดีโคตมี พระมารดาเลี้ยงและพระน้านางของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ผนวชเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา เมื่อชราแล้ว วันหนึ่งได้มาทูลลาพระพุทธเจ้าไปปรินิพพาน

พระนางได้กล่าวเป็นคำร้อยกรอง คือคาถา ตอนหนึ่งว่า พระนางเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าก็เป็นพระบิดาของพระนางด้วย พระนางได้เลี้ยงดูรูปกายของพระพุทธเจ้าให้เจริญเติบโต แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ช่วยทำให้ **ธรรมกาย**ของพระนางเจริญเติบโตขึ้น คือช่วยให้พระนางได้ปฏิบัติธรรม บำเพ็ญไตรสิกขา จนกระทั่งบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ดังคำกล่าวของท่านเองว่า (ช.ขป.๓๓/๑๕๗/๒๘๕)

ข้าแต่พระสุคตเจ้า หม่อมฉันเป็นมารดาของ พระองค์ ข้าแต่องค์พระชิวะเจ้า พระองค์ก็เป็นบิดาของ หม่อมฉัน ข้าแต่องค์พระนาถะ พระองค์ทรงเป็นผู้ ประทานความสุขอันเกิดจากพระสัทธรรม ทรงให้กำเนิด แก่หม่อมฉัน

ข้าแต่พระสุคตเจ้า **รูปกาย**ของพระองค์นี้ หม่อมฉัน ได้เลี้ยงดูให้เติบโตใหญ่ขึ้นมา แลพระองค์ก็ได้พัฒนา **ธรรมกาย**อันน่าชื่นใจให้แก่หม่อมฉัน

หม่อมฉันให้พระองค์ดูตมื่อน้ำนมอันระงับความ หิวกระหายให้สงบได้ชั่วคราว แต่พระองค์ได้ให้หม่อมฉัน ดูตมื่อธรรมกษิรธาร คือ น้ำนมแห่งธรรม อันนำไป ให้เกิดสันติแท้ ที่ไม่คืนคลาย ข้าแต่พระองค์พระมหาภูมิ พระองค์มิได้เป็นหนี้หม่อมฉันเลยในภาวะผูกพันและ การปกป้องรักษา

เล่ากันมาว่า สตรีที่ปรารถนาบุตร ทำการเช่นสรวง จะได้บุตรสมปรารถนา ถึงกระนั้น สตรีแม้ที่เป็นพระ มารดาของมหाराชดังพระเจ้านันทบุตรราช ก็ยังดำรง อยู่ในห้วงมหรณพ์แห่งภพ

แต่ ไ้อ้! พระโอรสเจ้า หม่อมฉันผู้มารดานี้ ยามที่ยังจมอยู่ในทะเลแห่งภพ อันพระองค์ได้โปรดช่วยให้ข้ามพ้นไปได้แล้ว จากภวสาคกร

พระนามว่า พระมเหสี พระพันปีหลวงนั้น สตรีทั้งหลายยังได้กัณง่าย แต่นามว่าพระพุทธรูทมารดานี้ แสนยากที่ใครจะได้ ข้าแต่พระมหาวิระเจ้า นามว่าพุทธรูทมารดานั้น หม่อมฉันก็ได้รับแล้ว ปวงปณิธานใดๆ ทั้งน้อยแลใหญ่ หม่อมฉันได้สัมฤทธิ์เต็มเปี่ยมแล้ว ด้วยพระองค์

(บัดนี้) หม่อมฉันปรารถนาจะละร่างกายนี้ ปรินิพพาน ข้าแต่องค์พระวิระนายก ผู้บำบัดทุกข์บำรุงบาราศ ลึ้น โปรดทรงอนุญาตเถิด ขอได้โปรดทรงเหยียดออกซึ่งพระบาทอันดารดาษด้วยลายจักรและธงชัย ทั้งละเอียดอ่อนดั่งกมลมาลย์ หม่อมฉันจะถวายบังคมพระยุคลบาทนั้น แสดงความรักฉันมารดาต่อบุตร

ข้าแต่องค์พระนายกเจ้า หม่อมฉันได้เห็นพระวรกาย ที่งามเปล่งปลั่งตั้งกองทอง ปราภฏฐิตด้วยดีแล้ว จะขอเดินทางสู่สันติแห่งพระนิพพาน...

ได้ฟังได้อ่านคาถาของพระมหาปชาบดีโคตมีแค่นี้ ก็รู้เข้าใจได้ชัดแล้วว่า “**ธรรมกาย**” ในพระพุทธรูทศาสนา ตั้งแต่ในพระไตรปิฎกลงมา คืออะไร และท่านก็กล่าวไว้คู่กับ “**รูปกาย**” ด้วย จึงยังทำให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง

จะสังเกตเห็นว่า พระวาจานี้มีคำกวีเชิงเปรียบเทียบ หรืออุปมาอุปไมยมากมาย

นอกจากธรรมกายแล้ว ยังมีธรรมเกษียร (น้ำนมแห่งธรรม) ภาวอรรณพ และภาวสาคร (ทะเลแห่งภพ) เป็นต้น ผู้อ่านน่าจะชื่นชมกับความงดงามของคำประพันธ์ ที่จะโน้มน้าวไปสู่การเจริญธรรม ดีกว่าจะไปนึกถึงเรื่องอะไรที่ดูลึกลับพิสดาร

ในพระไตรปิฎกพบคำว่า “ธรรมกาย” (ธมฺมกาย) เพียง ๔ แห่ง แต่ในอรรถกถากล่าวถึงมากมายเกิน ๑๐๐ แห่ง

พึงทราบด้วยว่า ตามปกติ ท่านเรียกธรรมกาย หมายถึงเฉพาะธรรมกายของพระพุทธเจ้า อย่างที่ตรัสแก่พระวัคกิลิ (ส.ข. ๑๗/๒๑๖/๑๔๗) ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” อรรถกถาอธิบายว่า เห็นธรรม ที่ว่าคือเห็นพระพุทธเจ้านั้น คือเห็นธรรมกาย ซึ่งเป็นองค์พระพุทธเจ้า ได้แก่โลกุตระธรรม ๙ (เช่นว่า “นวิโห หิ โลกุตระธมฺโม ตถาคตฺตสฺส กายเณ นาม”, ส.ข. ๒/๓๔๒, เทียบ ส.ข. ๓๓๔) บางแห่งก็ว่า เห็นธรรมกายของพระพุทธเจ้า ด้วยการเห็นอริยสัจ (สุ.ข. ๓๓๒)

โลกุตระธรรม ๙ นี้พูดได้ว่าเป็นเนื้อแท้ของธรรมกาย ตามปกติอรรถกถาอธิบายรับเป็นธรรมกายต่อเมื่อได้มรรคที่ ๔ (อรรหัตตมรรค) คือเป็นพระอรหันต์ (สุตต.ข. ๒/๔๔๓)

แล้วท่านก็ใช้คำกันในความหมายกว้างๆ ว่า ธรรมกายของพระพุทธเจ้า หมายถึงพระคุณสมบัติทั้งหมดของพระพุทธเจ้า โดยมีโลกุตระธรรม ๙ นั้นเป็นแกน ดังที่บางแห่งว่าธรรมกายพร้อมด้วยศีลขันธ์ เป็นต้นไป (เช่น เถร.ข. ๑/๑๖๗) บางแห่งก็ว่า ธรรมกายพร้อมด้วยทศพลญาณ เวสาร์ชชญาณ ๔ อสารถนญาณ ๖ พุทธธรรม ๑๘ เป็นต้น (วิมาน.ข. ๒๔๖)

มีครั้งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสจำเพาะว่า “คำว่า ธรรมกาย ก็ดี พรหมกาย ก็ดี ธรรมภูต ก็ดี พรหมภูต ก็ดี เป็นชื่อของ ตถาคต” (ที.ปา.๑๑/๕๕/๙๒)

ทั้งนี้โดยมีเรื่องราวเป็นมาว่า มาณพ ๒ คน ออกจาก ตระกูลใหญ่ของพราหมณ์มาขอบวชอยู่กับพระพุทธเจ้า ระหว่างมาพักเตรียมบวช ก็ได้ศึกษาหลักพุทธเทียบกับหลัก พราหมณ์ด้วย พุทธพจน์ที่ตรัสครั้งนี้เป็นการนำถ้อยคำและ ความคิดของพราหมณ์มาวางโยงกับพื้นภูมิหลังในใจของ มาณพ ให้มองหลักพราหมณ์ที่รู้อยู่ แล้วมาดูเห็นเข้าใจหลัก พุทธธรรมที่ต่างไปอย่างใหม่ ซึ่งคงไม่ใช่โอกาสที่จะอธิบายในที่นี้

แต่พูดจำเพาะคำว่า “**ธรรมกาย**” ในที่นี้ อธิบายอย่าง ง่าย ๆ ว่า (โดยไม่ต้องเกี่ยวกับการบันดาลหรืออำนาจของเทพ เจ้า) พระพุทธเจ้าเป็นธรรมกาย คือเป็นที่รวม เป็นที่ประชุม หรือที่ชุมนุมของธรรม เมื่อมีธรรมที่ทรงทราบและทรงไว้ใน พระองค์พร้อมบริบูรณ์แล้ว พระองค์ก็ทรงเป็นแหล่งที่หลังไหล ของธรรมทั้งหลายด้วยเทศนาเป็นต้น ออกไปสู่ผู้สดับผู้ศึกษา ปฏิบัติและปวงประชา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่มวลชาวโลก อย่างที่อรรถกถาอธิบาย (ที.อ.๓/๕๐) ว่า

เพราะเหตุไร จึงตรัสเรียกพระตถาคตว่า ‘**ธรรมกาย**’ ก็เพราะตถาคตทรงคิดพุทธพจน์คือ พระไตรปิฎกด้วยพระหทัยแล้ว ทรงนำออกแสดงด้วย พระวาจา ด้วยเหตุนี้ พระกายของพระผู้มีพระภาคก็จึง คือธรรม เพราะสำเร็จด้วยธรรม

เป็นอันว่า *รูปกาย* คือที่ประชุมชุมนุมกองรวมของรูป อย่างที่พูดว่าอาการ ๓๒ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น และ *นามกาย* คือที่ประชุมชุมนุมกองรวมของนาม คือจิตใจ เจตจำนงความรู้สึกนึกคิด พูดสั้นๆ ว่าจิตและเจตสิก สองกาย นี้มีอยู่ทั่วกันเป็นธรรมดา ควรจะศึกษาปฏิบัติพัฒนาให้เจริญ ด้วย *ธรรมกาย* คือที่ประชุมชุมนุมกองรวมแหล่งแห่งธรรม หรือ บรรดาคุณสมบัติทั้งศีลสมาธิปัญญา ที่เจริญพัฒนาภาวนา ขึ้นมาได้ อย่างที่พระมหาปชาบดีโคตมีได้เล่าให้ฟังแล้ว เป็น ตัวอย่าง

ไหนๆ ก็ได้พูดมามากแล้ว ทุกคนควรได้ประโยชน์ในเชิง ปฏิบัติจากเรื่องธรรมกายนี้ด้วย โดยหมั่นเตือนตัวเอง และ เตือนกัน เช่น เตือนลูกหลานว่า อย่ามัวบำรุงเลี้ยงแต่เพียง ร่างกาย/*รูปกาย* เท่านั้น แต่ควรเจริญธรรมพัฒนาคุณความดี หรือคุณสมบัติต่างๆ เช่น ความขยันหมั่นเพียร ความเข้มแข็ง ความมีฉันทะ ใฝ่รู้ใฝ่ธรรม ความสุภาพอ่อนโยน ความมีศีลมี วินัย มีกตัญญูกตเวทิตา ชันติ สติ สมาธิ ปัญญา ฯลฯ ให้ *ธรรมกาย*ของเราเจริญเติบโตขึ้นมาด้วย*

* ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีหลักคำสอนสำคัญเรื่อง “ตรีกาย” บอกว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระกาย ๓ คือ ๑. ธรรมกาย ได้แก่กายธรรม กายที่เป็นเนื้อแท้แห่งธรรม ดังที่เรียกว่าพระไวโรจนะ ๒. สัมโภคกาย ได้แก่กายในภาวะแห่งการเสวยสุขในสรวงสวรรค์ ดังพระอมิตาภะ ใน สุขาวดี และ ๓. นิรมาณกาย ได้แก่กายสำแดง หรือกายนิรมิต ดังที่สำแดง พระองค์ในโลกเป็นพระศากยมุนี; เรื่องธรรมกาย ในตรีกายนั้น ไม่พียง นำมาปนเปสับสนกับธรรมกายในที่นี้ เรื่องธรรมกายที่นี้ ไม่มีอะไรเป็น mystic หรือเป็น esoteric อย่างใดทั้งนั้น

เมื่อได้พัฒนาธรรมกายของตนให้เติบโตใหญ่แข็งแกร่งล้ำมากขึ้น คุณสมบัติข้อสำคัญคือปัญญา ก็จะเฉียบคมจนถึงขั้นที่ยังรู้หยั่งเห็นสังขาร พุดเป็นสำนวนว่า เห็น**ธรรมกาย**ของพระพุทธเจ้า หรือเห็นองค์(ธรรมที่ทำให้เป็น)พระพุทธเจ้า

รวมแล้วก็ได้ความว่า “ธรรมกาย” มิใช่เป็นข้อธรรม หรือเป็นองค์ธรรมโดยตัวมันเอง แต่เป็นคำรวมเรียกซ้อนเสริมความหมายและหนุนการปฏิบัติ และก็เป็นอันได้รู้เห็นเข้าใจไปด้วยว่า ตัวตน/อัตตานี้ เป็นแค่โลกโหวทหาว คือคำเรียกขานตามสมมติของภาษา เพื่อจะสื่อสารกันได้ในสังคมมนุษย์ มิได้มีอะไรอันใดเป็นขึ้นเป็นอันเป็นก่อกองตั้งนิ่งตายตัว ที่จะให้จิตไปติดไปยึดไว้

แต่พึงให้เป็นเรื่องของปัญญา ที่รู้เข้าใจความจริงแห่งปัจจุอาการ เท่าทันกระแสธารแห่งเหตุปัจจัย แล้วจะได้ดำเนินชีวิตเป็นอยู่รู้จักปฏิบัติจัดการเรื่องราวสิ่งทั้งหลายให้ตรงให้เต็มให้ทันเหตุปัจจัย จะได้ถึงปัจจุกษัยสิ้นเหตุปัจจัยหลุดโล่งปลอดพ้นปัญหา เป็นความสุขแท้แห่งสันติที่เป็นอิสระแท้จริง

ภาคผนวก

(ความรู้เข้าใจหลัก)

หลัก “อนัตตา”

มากับปัญญาที่รู้เข้าใจ และทำการตามเหตุปัจจัย

หลักอนัตตา ปฏิเสธอนัตตา

ที่ภาษาพราหมณ์เรียกว่า “อาตมัน”

ในการดูข้อความจากคัมภีร์ภาษาบาลีที่ถูกยกมาเป็นหลักฐาน และคำแปลที่ใช้ยืนยันคำอ้างว่านิพพานเป็นอนัตตาในหนังสือ “คู่มือ” ข้างต้นนั้น ว่าแปลผิดพลาด ไม่ตรงอย่างไร ควรมีความรู้เข้าใจหลัก **อนัตตา** พร้อมทั้งคำว่า อนัตตา และอนัตตา เป็นพื้นฐานไว้ เพื่อให้มองเรื่องออก

หลักอนัตตา คือพระพุทธรเจ้าทรงสอนหลักธรรมความจริงว่า สิ่งทั้งปวง ไม่ว่าจะอะไรๆ ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นอนัตตา คือไม่เป็นไม่มีอนัตตา ที่นี้ อนัตตานั่นแปลว่าตัวตน อนัตตาจึงแปลว่าไม่เป็นไม่มีตัวตน

หลายคนพอได้ยินว่าไม่เป็นไม่มีตัวตน ก็นึกเอาว่าเป็นไม่มีอะไรอะไรๆ ก็ไม่มี แล้วก็นึกว่าพระพุทธรศาสนาสอนว่า สิ่งทั้งหลายไม่มีจริงอะไรๆ ก็ไม่มีจริง แต่นั่นเป็นความเข้าใจผิด ที่เห็นตรงข้ามเลย

ตรงข้ามอย่างไร ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหรือทุกสิ่งทุกอย่างไม่เป็นไม่มีอนัตตา ไม่เป็นไม่มีตัวตนนั้น ก็คือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่นั้น เป็นสภาวะธรรม จะพูดสั้นๆ ว่าเป็นสภาวะ ก็ได้

ที่ว่าเป็นสภาวะ* คือเป็นสิ่งที่มีความหมายของมันเป็นเอง หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทุกสิ่งทุกอย่างมีความหมายของมัน เช่นสังขารทั้งหลาย ที่เป็นไปต่างๆ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ก็เกิดจากองค์ประกอบ มีปัจจัยต่างๆ สืบต่อสัมพันธ์ปรุงแปลงสรรค์แต่งขึ้นมา ไม่ต้องและไม่อาจจะ มีอัตตาตัวตนอะไรสิ่งช่อนเป็นเจ้าของครอบครองบงการบัญชาให้มัน เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ตามอยากตามปรารถนาของตัวตนแทรกซ้อน เข้าไปได้ คำว่าตัวตน ตัวกู ตัวข้า ตัวเขา ฯลฯ เป็นข้อยึดถือหรือ สัมมติทางภาษา เพื่อความสะดวกที่จะรับสมอ้างในการสื่อสารเป็น ต้นเท่านั้น

เพื่อช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้นอีก ขอยกคำอธิบาย “อนัตตา” ในพจนานุกรม (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พ.ศ. ๒๕๖๑) มาให้ดู ตอนหนึ่งว่า

อนัตตา ไม่ใช่อัตตา, ไม่ใช่ตัวตัวตน, ไม่เป็น ไม่มีตัวตน; สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เป็นไม่มีอัตตา แต่เป็นสภาวะ ซึ่งมีภาวะของมันเอง ที่เป็นอยู่ เป็นไปตามธรรมดาของมัน ไม่มีตัวตนอะไรที่จะ เป็นเจ้าของ ครอบครอง หรือสั่งการบัญชา ให้ เป็นไปอย่างใดๆ ตามความปรารถนาของใครๆ...

* คำที่มีความหมายกว้างที่สุดคือ “ธรรม” ซึ่งไม่มีคำไทยที่จะแปลให้ตรงกัน (คำที่ ใกล้ที่สุดคือ “สิ่ง”) ใช้ได้กับทุกสิ่งทุกอย่าง และคำว่า “ธรรม” นั้นมีความหมาย มากมายหลายนัยนัก ในภาษาไทย คนไทยมักจับเอาความหมายแง่หนึ่งแง่นี้มา ปะปนกัน ทำให้เข้าใจผิดพลาดสับสน, “ธรรม” จัดแยกจำพวกได้หลายแบบ เช่น เป็น รูปธรรม กับนามธรรม ฯลฯ, ในที่นี้ก็แยกได้เป็น **สภาวะธรรม** (สิ่งที่มีภาวะ ของมัน) กับ **บัญญัติธรรม** (บัญญัติคิดมม, สิ่งที่เป็นบัญญัติ คือสิ่งที่มนุษย์บัญญัติ ขึ้นตามสมมติ ไม่มีจริง)

ตัวอย่างในจำพวกสังขตธรรม เช่น คนพูดว่า แขนของตน หรือว่าแขนของตัวเอง ดังที่เขาสั่ง บังคับแขนนั้นให้หยิบ ใ้ยก ให้ทำอะไรๆ ได้ตาม พราารณา แต่แท้จริงนั้น แขนนั้นเคลื่อนไหว เป็นไปต่างๆ อย่างนั้นๆ ได้ ตามเหตุปัจจัยที่ สัมพันธ์กัน ถ้าเหตุปัจจัยขาดหายไปหรือเป็นไป อย่างอื่น เช่น เส้นประสาทหรือกล้ามเนื้อเส้นเอ็น เสียหาย แม้เขาจะรำว่า “แขนของฉัน แขนของ ข้า” เขาก็สั่งบังคับแขนนั้นไม่ได้ มันเป็นของเขา ตามที่ถือกันหรือยึดถือเท่านั้น ไม่เป็นของเขาจริง

ใครๆ ก็ไม่ได้ตามใจปรารณาต่อสิ่งทั้งหลาย ที่เขาคิดยึดถือว่าเป็นตัวเขาเป็นของตัวเอง ว่ามัน จงเป็นอย่างนี้ มันจงอย่าเป็นอย่างนั้น เพราะมันเป็น ตัวเขา เป็นของตัวเอง ตามที่ยึดถือหรือตกลง ยอมรับกันเท่านั้น แต่เมื่อเขาต้องการให้อะไรเป็น อย่างไร เขาต้องเรียนรู้เข้าใจเหตุปัจจัยที่จะให้ เป็นอย่างนั้น แล้วปฏิบัติจัดทำที่เหตุปัจจัย

เมื่อรู้ความจริงว่ามันเป็นอนัตตา ว่ามันมี ภาวะของมันเองแล้ว ก็จะไม่ทุกข์เมื่อสิ่งนั้นๆ ไม่ เป็นไปตามตัณหาที่อยากที่ปรารณา แต่รู้ตรงไป ที่เหตุปัจจัยว่าแก้ไขได้หรือไม่ได้ และแก้ไขจัดการ ที่เหตุปัจจัยนั้นๆ

เป็นธรรมดาว่า มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อยังไม่มีปัญญารู้แจ้ง ความจริง ก็ยึดถืออัตตาหรือตัวตนนี้

ที่นี้ถ้าเขาเอาแต่ยึดถืออัตตา เอาแต่ความอยากความปรารถนาของตัวเองนี่ไปเรียกร้องสั่งการบัญชาให้สิ่งทั้งหลาย แม้แต่ร่างกายที่ถือว่าเป็นตัวตนเป็นของตนนี้ ให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างที่ตัวเองต้องการ ก็จะได้ไม่ได้ตามที่อยากที่ปรารถนานั้น ก็คืออยู่ด้วยอวิชชาตัณหา ก็จะต้องผิดหวังจมอยู่ในความทุกข์

ส่วนคนมีปัญญา รู้ความจริง ไม่ติดตันอยู่กับความยึดตัวตน ย่อมศึกษาสืบค้นกระบวนการสัมพันธ์สืบต่อให้รู้เท่าทันเหตุปัจจัย และแก้ไขจัดการที่เหตุปัจจัยในระบบสัมพันธ์นั้น จึงพ้นหายไร้ทุกข์ได้

ลัทธิอัตตา ลงท้ายพาคนมุ่งไปหาพรหมัน

ให้อาตมันไปรวมเข้าในบรมอัตตา/ปรมาตมัน

คำ “อัตตา” ที่ว่าตัวตนนี้ เราเรียกตามภาษาบาลีที่ใช้ในพระพุทธศาสนา แต่ก่อนเกิดมีพระพุทธศาสนา ศาสนาเก่าพื้นเดิมในชมพูทวีป คือศาสนาพราหมณ์ ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤต เรียกอัตตานี้ว่า “อาตมัน” และเขาได้พัฒนาความคิดในเรื่องอัตตา/อาตมันนี้อย่างเอาจริงเอาจัง

เป็นธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชน คนทั่วไปแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อยังไม่มีปัญญา รู้เข้าใจพอที่จะแยกแยะองค์ประกอบอันละเอียดซับซ้อนและกระแสสัมพันธ์สืบทอดของเหตุปัจจัย ก็ยึดถือทั้งชีวิตเป็นต้นเหมารวมเอาเป็นก้อนเป็นตัวยืนยงคงที่ ตกลงกันเรียกว่าเป็นตัวตน-อัตตา-อาตมาชื่อนั้นชื่อนี้ ตัวตนนั้นๆ ต้องการอย่างนั้น ทำหรือไม่ทำอย่างนี้ ได้และเป็นหรือไม่ได้ไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีสุขมีทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ อยู่ด้วยความยึดถือ โดยไม่รู้เท่าทัน

พวกพราหมณ์คิดลึกลงไปอีกแล้วสอนว่า ตัวตน-
อัตตา-อาตมา-อาตมันนั้น เป็นตัวแท้ตัวจริง มีอยู่ต่างหากแต่
สิ่งซ้อนซ้อนชานอยู่กับชีวิตกายจิตตัวคนนี้ โดยเป็นเจ้าของ
ครอบครองสั่งการบัญชาภายในของกายใจของกายรูปร่างนี้ให้
เคลื่อนไหวเป็นไปต่างๆ ตามปรารถนาของตัวมัน และเพื่อตัว
มัน เป็นตัวแท้ที่กระทำกร และเป็นตัวจริงที่เสพเสวย เป็นตัว
ยืนอันคงที่เที่ยงแท้ถาวรไม่มีความเปลี่ยนแปลง เมื่อคนตาย
ตัวตน-อัตตา-อาตมา-อาตมันนี้ก็ย้ายออกไปเข้าอยู่ในร่างใหม่
ต่อๆ เรื่อยไป

มองกว้างไกลออกไปอีก ตัวตน-อาตมันนี้มาจากไหน
อย่างไร แต่ก่อนนานมาแล้ว พราหมณ์สอนว่าทุกสิ่งทุกอย่าง
บรรดามี หมดยุติทั้งสากลจักรวาล รวมทั้งมวลมนุษย์ที่จำแนก
เป็นวรรณะสี่นั่น พระพรหม เทพเจ้าสูงสุด ได้ทรงสร้างและ
จัดสรรบันดาล

ต่อมา ลัทธิในสายพราหมณ์นั้นได้พัฒนาความคิดนี้
ละเอียดลึกซึ้งลงไปอีก จนในที่สุดเขาบอกว่า มีตัวตน-อาตมัน
ใหญ่ยิ่งอันหนึ่งเดียวครอบคลุมทั่วทั้งสากลพิภพสืบจักรวาล
คือพรหมัน เป็นปรมาตมัน หรือบรมอาตมัน คืออาตมันสูงสุด
อันเป็นต้นกำเนิดที่เกิดปรากฏออกมาของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็น
ที่มาของชีวาตมัน คือตัวตน-อาตมัน ในบุคคลหรือแต่ละคนนี้
และเป็นจุดหมาย ซึ่งในที่สุด ชีวาตมัน คือตัวตน-อาตมันหน่วย
ย่อยจะไปรวมกลืนเข้าด้วยเป็นหนึ่งเดียว

พระพุทธรศาสนาปฏิเสธอัตตานิ แต่บอกว่าความจริงเป็นอย่างที่ว่าแล้วข้างต้น คือ สิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะธรรม มันมีภาวะของมันเองที่เป็นธรรมดาอย่างนั้น คือเป็นไปในอาการที่เกิดขึ้นแล้วดับหายๆ โดยสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน กลายเป็นการต่อเนื่องสืบทอดที่ปรากฏออกมาเป็นต่างๆ เป็นกระแสธารแห่งปัจจัย หรือปัจจัยการ พุดสั้นๆ ว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัย พุดรวมๆ ว่า เป็นสิ่งที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง พุดตามคำบาลีว่าเป็น “สังขตธรรม” หรือพุดให้สั้นลงไปอีกว่าเป็น “สังขาร”

เมื่อสิ่งทั้งหลายเกิดมีและเป็นไปตามปัจจัยที่สัมพันธ์กัน อย่างนี้ จึงไม่มีและไม่มีอาจจะอะไรๆ นอกเหนือสภาวะธรรมเหล่านั้น ที่จะมาเป็นตัวเป็นตนเป็นอัตตา-อาตมา-อาตมัน เป็นแก่นเป็นแกนยืนยงคงที่เที่ยงแท้ตายตัว ที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสังการบัญชาสภาวะธรรมอันเป็นสังขตะ เป็นสังขารนั้น ให้เป็นไปหรือไม่เป็นไปตามปรารถนาของมัน ซึ่งก็คือให้ไม่ เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันได้ แต่สรรพสิ่งสรรพสังขารก็ เป็นไปตามเหตุปัจจัยตามสภาวะของมันอย่างนั้นเอง ไม่ขึ้นต่อ ไม่เป็นไปตามความอยากความปรารถนาหรือการบังคับสังการบัญชาของใครๆ หรืออะไรๆ

ลักษณะหรืออาการที่เกิดแล้วดับหาย มีแล้วไม่มีนั้น พุดสั้นๆ ว่า ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน (อนิจจัง)

เมื่อทุกสิ่ง แต่ละอย่างๆ เกิดแล้วดับหาย ก็คุมกันคงตัวอยู่ไม่ได้ คงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ มีความขัดแย้ง ถูกบีบคั้น กดดัน ไม่คงทน เป็นลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่คงตัว (ทุกขัง) จึงผันแปรเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็น อย่างอื่นไป

การที่สิ่งทั้งหลายไม่คงตัว ผันแปรเปลี่ยนแปลง กลายเป็นอย่างอื่นไป ก็เนื่องมาจากการที่มันเป็นสิ่งที่เกิดมีขึ้นจากปัจจัยซึ่งสัมพันธ์กัน ขึ้นต่อบรรดาปัจจัย ไม่มีไม่เป็นตัวเป็นตนอันเที่ยงแท้ที่จะเป็นเจ้าของครอบครองบังคับบัญชาตามความอยากความต้องการของตัวตนนั้นได้ (อนัตตา-อนาत्मน์)

เรื่องความไม่เที่ยง-อนิจจัง และเป็นทุกข์นั้น คนรู้จักกันมานานนักแล้ว อย่างน้อยในชั้นหยาบๆ ที่มองเห็นชัดๆ ซึ่งกระทบตัวกระทบใจคนอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่การเกิดแก่เจ็บตาย การพลัดพรากจากกัน ความกระทบกระทั่งขัดแย้งบีบคั้นกดดันไม่คงทนและเปลี่ยนแปลงไปของสิ่งทั้งหลายข้างนอก ก็กระทบกระทั่งบีบคั้นเข้ามาที่ใจของคน ทุกข์ที่เป็นธรรมดาตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ก็มาเป็นทุกข์ปรุงแต่งของเหตุปัจจัยในใจของคน

ขอเล่าซ้ำว่า ที่นี่ พวกนักคิดนักปราชญ์ ซึ่งในอดีตกาลนานไกลโน้น ได้แก่คนที่เรียกกันว่านักบวชนักศาสนาอย่างพวกพราหมณ์ ก็สนใจพยายามศึกษาให้รู้เข้าใจเบื้องหน้าเบื้องหลังของสภาพที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แปรผันเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ พยายามหาทางพ้นมันไป และช่วยคนอื่นให้พ้นด้วย

บรรดานักคิดนักปราชญ์เหล่านั้น หลายคนคิดค้นก้าวหน้าไปบอกว่า นอกเหนือทุกสิ่งทุกอย่างที่คนรู้จัก ที่ไม่เที่ยงแท้ไม่คงทน เป็นอนิจจังทุกขังเหล่านี้ ที่จริงนั้นมีสิ่งหนึ่ง มีภาวะอันหนึ่ง ที่เที่ยงแท้คงอยู่ตลอดไป เป็นอมตะ เป็นนิรันดร์ อันไร้ทุกข์ มีแต่ความสุข

ตอนแรกสิ่งเที่ยงแท้มีแต่สุขนี้ คิดออกมาในเชิงรูปธรรม ก็เป็นตัวตนที่เที่ยงแท้วินันดรเป็นอนันต์ อยู่ในภาวะเป็นเทพเจ้าอย่างที่เรียกว่าพระพรหม ซึ่งเที่ยงแท้อมตะ ปราศจากความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นต้นกำเนิดของสิ่งทั้งปวง เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ ผู้ใดต้องการหลุดพ้นจากความไม่เที่ยงมีทุกข์ ก็ต้องกลับคืนไปรวมเข้ากับพระพรหมที่เป็นต้นกำเนิดอันเที่ยงแท้อมตะนั้น แล้วนักคิดนักบวชเหล่านั้นก็สอนข้อปฏิบัติอันเป็นวิธีการหรือหนทางที่จะไปรวมเข้ากับพระพรหม (พรหมสัพพตา)

ต่อมาก็มีพวกที่คิดลึกลงไปอีก บอกว่า สิ่งที่เที่ยงแท้อมตะ เป็นต้นกำเนิดที่แยกออกมาของสรรพสิ่งสรรพสัตว์นั้น เป็นภาวะเดิมแท้อันสมบูรณ์คงอยู่ตลอดไป เรียกว่าพรหมัน เป็นที่มาของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นอาตมอันใหญ่ยิ่งสูงสุด เป็นบรมอัตตา คือปรมาตมอัน เป็นแหล่งที่มาของอัตตา/อาตมอันย่อยๆ หรือเฉพาะตัวๆ คือชีวาตมอัน ในทุกบุคคล อัตตาหรืออาตมอันนี้เป็นตัวแท้ตัวจริงที่เที่ยงแท้ยั่งยืน เป็นแก่นในตัวของจริงที่จัดสรรสั่งการบัญชาการเคลื่อนไหวทำการของบุคคล เหมือนกับที่พรหมันหรือปรมาตมอันเป็นตัวแท้ตัวจริงที่จัดสรรสั่งการบัญชาทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาล และที่เท่านั้น อัตตา/อาตมอันในบุคคลนี้ ก็ออกมาจากและก็คืออันเดียวกับพรหมันหรือปรมาตมอันนั่นเอง

เมื่อใดบุคคลหายแปลกแยก รู้ถึงอัตตา/อาตมอันในตัวบุคคลของเขา ที่เป็นอย่างเดียวกันเดียวกับปรมาตมอันที่เป็นอาตมอันสากลแล้ว อัตตา/อาตมอันก็จะรวมคืนกลืนเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน นี่คือจุดหมายสุดท้ายที่จะต้องทำให้สำเร็จ

การที่จะเข้าถึงอตตาทา/อาตมันนั้น ก็ต้องอาศัยจิตที่มั่นแน่วรวม จุดหลุดพ้นไปจากเรื่องราวสิ่งทั้งหลายที่จะติดข้องพัวพันหรือทำให้ ลับสนชานส่ายเหเฉพร่ามัว จึงต้องทำจิตให้เป็นสมาธิ แล้วก็พัฒนา วิธีปฏิบัติในการทำจิตให้เป็นสมาธิ ซึ่งแน่วตั้งลึกดึ่มด้ายิ่งขึ้นไป ในที่สุดคือพ้นไปได้จากบรรดาทุกสิ่งอื่น มาเข้าถึงรวมเป็นหนึ่งเดียวกับ ภาวะยิ่งใหญ่สมบูรณ์สูงสุดคือพรหมนั้น

ปัญญาารู้เห็นกระแสดธารแห่งปัจจัย

อตตาทายไป ไม่มีอาตมัน ไม่ติดตันอยู่กับอตตาทา

พระพุทธเจ้า ก่อนตรัสรู้ คือยังเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ได้ทรง ศึกษาลัทธิอตตาทา-อาตมัน และลัทธิทั้งหลาย ที่มีในเวลานั้น ทรงปฏิบัติได้ทำได้จนจบหลักลัทธิของสำนัก ทรงมองเห็นว่า เป็นความสำเร็จทางสมาธิจิตอย่างสูงเยี่ยมยอด แต่ไม่ทรง ยอมรับว่าเป็นความจริง มิใช่เป็นการลูถึงจุดหมายที่แท้ มิใช่ ความเป็นอิสระหลุดพ้นจริงแท้ แต่กลายเป็นความพัวพันจากสิ่ง เกาะเกี่ยวทั้งหลายอื่น เพื่อไปติดแน่นกับสิ่งหนึ่ง พ้นไปได้ใน ระดับหนึ่ง แล้วไปติดหนักในอีกระดับหนึ่ง

ต่อมา เมื่อเสด็จออกประกาศธรรม ได้ตรัสสอนว่าทิวฐิหรือ ลัทธิเหล่านี้เป็นพรหมชาละ คือเป็นตาข่ายหรือแหซึ่งสูงที่ดักเหล่า สมณพราหมณ์นักคตินักปราชญ์ให้ติดพันตัว ไม่อาจพ้นไปได้

พระโพธิสัตว์ เมื่อทรงจบลัทธิที่ชัดเจนทางจิตได้สมาธิ สูงสุดถึงจบอรุรูปสมาบัติ และทรงทราบตระหนักรู้ว่ามีไช้ทางมิใช่ จุดหมายแล้ว จึงเสด็จออกไปทรงค้นคว้าในทางของพระองค์เอง ซึ่งใหม่ต่างออกไป

พระโพธิสัตว์ทรงใช้สมาธิตามประโยชน์ที่ถูกต้องของมัน คือในฐานะที่สมาธิยังมีใช้เป็นจุดหมาย และมีใช้ตัวทำการให้สำเร็จจุดหมาย แต่บนฐานของสมาธิซึ่งเป็นภาวะจิตที่ดีพร้อมเต็มที่ของมัน ที่ท่านเรียกว่าเป็นภาวะที่เหมาะสมแก่งาน หรือพร้อมที่จะใช้งาน (กัมมัฏฐาน, กัมมณีย์ หรือกรรมณีย์) ก็ทรงใช้สมาธิจิตนั้นเป็นที่ทำงานของปัญญา และในที่สุดด้วยปัญญาที่เป็นโพธิ ก็ได้ตรัสรู้ ที่ว่าเป็นพุทธะ

หลังตรัสรู้ เมื่อเสวยวิมุตติสุข ๑ สัปดาห์แล้ว ออกจากสมาธิแล้ว ได้ตรัสปฐมพุทธพจน์ คือพระดำรัสครั้งแรกของพระพุทธเจ้า* โดยทรงมนสิการปัจจุสมุปบาท คือความจริงของการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ เกิดขึ้น ปรากฏมีเป็นไปขึ้นต่อปัจจัย และทรงเปล่งพุทธอุทานเป็นข้อความ ๓ คาถา ซึ่งทรงบอกเล่าว่าพระองค์ตรัสรู้อะไร คือ

ทรงมนสิการปัจจุสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลมแล้ว ตรัสอุทานคาถาที่ ๑ ว่า เมื่อธรรมปรากฏ ก็หมดสิ้นความสงสัย เพราะรู้ชัด**เหตุธรรม** (ธรรมพร้อมทั้งเหตุปัจจัย, สิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏมีตามเหตุปัจจัย = ปัจจัยการ)

* สามคาถา ว่า “ยทา หเว...” นี้ เป็นจุดเริ่มของมหาขันธกะ แห่งวินัยปิฎก (วินย.๔/๑/๒) เป็นที่ตั้งต้นของการประกาศพระศาสนา และการตั้งสังฆะ, และเป็นอุทานเริ่มแรกของคัมภีร์อุทาน (ช.๕.๒๕/๓๘/๗๓); แต่มีมติฝ่ายผู้สืบคัมภีร์ธรรมบทว่า ปฐมพุทธพจน์ได้แก่คาถาว่า “อเนกชาติสังสาร...” อย่างไรก็ตาม มีคำอธิบายให้ได้ข้อยุติว่า คาถา “อเนกชาติสังสาร...” เป็นความที่ตรัสกะพระองค์เองในพระทัย และตรัสเล่าแก่พระอานนท์ภายหลัง ส่วนสามคาถาว่า “ยทา หเว...” นี้ ตรัสโดยเปล่งออกมาเป็นพระวาจา

ทรงมนสิการปฏิจตุสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลมแล้ว
ตรัสอุทานคาถาที่ ๒ ว่า เมื่อธรรมปรากฏ ก็หมดสิ้นความสงสัย
เพราะทราบ**ปัจฉยภัย** (สภาวะที่หมดสิ้นปัจฉัย = นิพพาน)

ทรงมนสิการปฏิจตุสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลมแล้ว
ตรัสอุทานคาถาที่ ๓ ว่า เมื่อธรรมปรากฏ ก็กำจัดมารและเสนาได้ดุจ
ดวงสุริยากำจัดมืดสองสว่างกลางท้องฟ้า (ข้อนี้อธิบายว่า = มรรค)

ต่อจากนั้น เมื่อทรงปรารภการที่จะประกาศธรรมสั่งสอน
ประชาชน ก็ตรัสชัดเจนว่าธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ (ดู วินย. ๔/๗/๘)
เป็นเรื่องที่หมู่ประชาชนจะรู้เข้าใจ คือ ปฏิจตุสมุปบาท
(ปัจฉยาการ) และนิพพาน (ปัจฉยภัย)

รวมความว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมคำสอนใหม่
ให้คนดับทุกข์แก้ปัญหาด้วยการใช้ปัญญาพัฒนาปัญญาให้รู้
เข้าใจเหตุปัจฉัยและจัดการทำการที่เหตุปัจฉัย มิใช่อยู่แค่กับ
จิตใจที่จะเอาจะให้อะไรๆ เป็นไปตามความอยากความ
ปรารถนาของตน แม้กระทั่งจะให้ตัวตนไปเข้าไปรวมกับ
พรหมัน ปริมาณัน หรือภาวะจิตแน่วนิ่งเต็มดำที่จะให้ตัวตนได้
พ้นไปจากสภาพที่ไม่พอใจ

หลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะธรรม คือมี
ภาวะของมันเอง เกิดมีแล้วก็ดับหาย คงอยู่ไม่ได้ เปลี่ยนแปลง
แปรผันเป็นไปตามปัจฉัยนี้ บอกอยู่เองว่าไม่มีและไม่อาจจะมี
ตัวตน/อัตตา/อาตมันที่จริงแท้คงที่ที่จะเป็นเจ้าของครอบครอง
บังคับสั่งการบัญชาให้สิ่งทั้งหลายเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่
มันต้องการปรารถนาได้ เพราะสิ่งทั้งหลายก็มีก็ไปไปตามเหตุปัจฉัย
ของมัน ขัดต่อความอยากความปรารถนา ไม่อาจเป็นไปตามความ
ต้องการหรือสั่งการของอัตตาได้ ซึ่งที่แท้ก็คืออัตตาไม่มีนั่นเอง

หลักปฏิจจนสมุปบาทหรือปัจจัยการนี้จึงบอกอยู่ในตัวถึงความเป็นอนัตตา/อนาตมัน และช่วยอธิบายให้รู้เข้าใจความเป็นอนัตตา/อนาตมันนั้น

ถ้าใครอ้างว่าสิ่งทั้งหลายจะมีขึ้นได้ ต้องมีผู้สร้าง ต้องมีต้นกำเนิด จึงต้องมีพระพรหม หรือมีพรหมันมีบรมอัตตา/ปรมาตมัน ก็คิดได้ง่ายๆ ว่า พระพรหม หรือพรหมัน/บรมอัตตา/ปรมาตมันที่ว่าเป็นผู้สร้าง เป็นต้นกำเนิดนั้น เกิดมีขึ้นมาได้อย่างไร ใครหรืออะไรสร้างพระพรหม สร้างพรหมัน/บรมอัตตา/ปรมาตมันนั้นขึ้นมา

ถ้าจะว่าพระพรหม หรือพรหมัน/บรมอัตตา/ปรมาตมันมีอยู่เอง ไม่มีใครสร้าง ไม่มีต้นกำเนิด ก็ตอบได้ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะธรรม มีภาวะของมันเองตามธรรมชาติของมันอย่างนั้น ย่อมไม่ต้องมีใครสร้าง ไม่ต้องมีใครมาบันดาล

อีกอย่างหนึ่ง แม้จะพูดเป็นสำนวนภาษาว่าสิ่งทั้งหลายถูกสร้างขึ้นมาก็ได้ อย่างที่พูดแล้วว่าสิ่งทั้งหลายเป็นสังขารหรือสังขตธรรม ก็คือถูกปัจจัยสร้างขึ้น [สังขาร และสังขต ก็มาจาก “การ” และ “กต” ที่แปลว่าทำหรือสร้างนั่นเอง ดังวิเคราะห์ศัพท์ว่า “ปัจเจยหิ สงคมม กริยนตติ สงขารานา.” และ “ปัจเจยหิ สงคมม กตตตนา สงขตนา.” (เพราะถูกปัจจัยทั้งหลายประสมกันทำขึ้น จึงชื่อว่าสังขาร, ...จึงชื่อว่าสังขตนะ)] แต่ที่ว่าถูกปัจจัยสร้างขึ้น ก็คือไม่มีผู้สร้างนั่นเอง คือมันเกิดมีเป็นไปขึ้นต่อปัจจัย

เป็นอันว่า ความรู้เข้าใจความเป็นอนัตตา มาด้วยกันกับความเข้าใจความเกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจัย และก็จึงเป็นเรื่องของปัญญาและการที่ต้องใช้ปัญญา

ในทางปฏิบัติ ความเป็นอนัตตาเป็นหลักความจริงที่สอนให้เราดำเนินชีวิต ตั้งแต่มองดู มีท่าที และปฏิบัติ จัดการ ทำการ และแก้ไขปัญหาทั้งหลาย ด้วยการศึกษารู้ทั่วทันเหตุปัจจัย และทำการทั้งหลายให้ตรงให้ทั่วถึงเหตุปัจจัย ไม่ใช่มัวตั้งต้นจะให้อะไรๆ เป็นไปตามใจอยากของอัตตา (ที่ยึดถือไว้ ซึ่งไม่มีจริง)

อนัตตา มากับความรู้เหตุปัจจัย ที่คนจะได้ประโยชน์จริงแท้จากการมีปัญญา

ความรู้เข้าใจอนัตตา ซึ่งมาด้วยกันกับความรู้เข้าใจเหตุปัจจัยนี้ ต่อเนื่องกันตลอดตั้งแต่รู้อนิจจัง และทุกขัง เช่นที่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ถาวร เกิดขึ้นแล้วก็ดับหายๆ เปลี่ยนแปลงไปนั้น มิใช่ว่ามันดับมันหายไปอย่างเลื่อนลอย หรือเปลี่ยนแปลงเรื่อยเปื่อยไป การเกิดมีแล้วดับหายนั้นๆ แหละเป็นปัจจัยของการเกิดมีแล้วดับหายๆ ที่เป็นการต่อเนื่องสืบทอดและเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นกระบวนการ เป็นกระแสธาร

เมื่อมีปัญญารู้เข้าใจความจริงนี้ รู้ทันกระบวนการหรือกระแสเหตุปัจจัยแล้ว คนมีปัญญาจึงสามารถปฏิบัติจัดการ เช่นเอาปัญญาเข้าไปเป็นปัจจัยร่วมในกระบวนการกระแสเหตุปัจจัยนั้น รู้เข้าใจแล้วทำการที่จะให้มีผลเป็นการป้องกัน แก้ไข ตลอดจนให้ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปในลักษณะการอันพึงประสงค์ได้เป็นต้น การรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แท้จริง จึงทำให้ไม่เป็นคนที่ใช้ชีวิตเป็นอยู่อย่างเลื่อนลอย ปล่อยตัวไปตามน้ำตามลม หรือแค่อยู่ว่างๆ แต่จะเป็นอยู่อย่างไม่ประมาท

หลักความจริงแห่งไตรลักษณ์ เริ่มด้วยอนิจจัง ที่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง คงอยู่เรื่อยไปไม่ได้ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปนี้ คอยเร่งเร้ากระตุ้นเตือนให้เรามีชีวิตอยู่ด้วยสติปัญญา ที่จะศึกษาสืบค้นให้รู้เท่าทันเหตุปัจจัยในกระแสธารของปัจเจกการแล้วเร่งรัดทำการที่ควรทำให้ทันการด้วยความไม่ประมาท

ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนไว้เป็นพระดำรัสสุดท้ายก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน เรียกว่าปัจฉิมวาจา ซึ่งพึงถือว่าสำคัญอย่างยิ่งว่า “วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ” (สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา จงทำกิจทั้งปวงให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท)

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เรียกว่าไตรลักษณ์ ก็คือเป็นแค่ลักษณะ เป็นอาการที่ปรากฏให้กำหนดหมาย แต่ตัวแสดงที่แท้ได้แก่สภาวะธรรม อันเป็นสังขารหรือสังขตะ ซึ่งเกิดมีแล้วดับหายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำให้สืบทอดต่อเนื่องเป็นกระแสธารแห่งปัจเจกการที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามปัจจัยที่สัมพันธ์กัน

ความเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยนี้ เมื่อมองในแง่ของคน ก็เห็นความเปลี่ยนแปลงว่าอย่างนี้เป็นโทษภัย ว่าอย่างนั้นเป็นคุณประโยชน์ ความเป็นไปอย่างนี้คือเสื่อม ความเป็นไปอย่างนั้นคือเจริญ คนเรานี้มีปัญญาและคุณสมบัติมากมายซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่สามารถเป็นปัจจัยให้ความเปลี่ยนแปลงไม่เป็นไปในทางที่เป็นโทษภัย หรือที่เรียกว่าเสื่อม แต่ให้เป็นความเปลี่ยนแปลงในทางที่เป็นคุณประโยชน์ หรือที่เรียกว่าเจริญ

ถึงตอนนี้พูดด้วยภาษาแบบตัวตนว่า คนก็เอาปัญญา เอา
นั้นแหละ เอาสติ เอาวิริยะคือความเพียร เป็นต้น เข้าไปทำการเป็น
ปัจจัยให้ความเปลี่ยนแปลงไม่เป็นไปในทางที่เป็นโทษเป็นความ
เสื่อม แต่ให้เป็นไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ เป็นความเจริญ

ความรู้เข้าใจอนัตตาครอบคลุมนิจจังทุกขัง หยั่งลงไป
ถึงปัจจุอาการ สอนคนให้รู้จักและใส่ใจทำการที่จะหลีกเลี่ยง
ความเสื่อมความชั่วร้าย และสร้างสรรค์ความดีงามความเจริญ
ตามหลักความไม่ประมาท มิใช่มีชีวิตเป็นอยู่อย่างปล่อยตัว
เรื่อยเปื่อย รอโชคชะตา

ขอให้ระลึกว่าพระพุทธเจ้าตรัสหลายครั้งหลายคราว ถึง
หลักธรรมที่พระบิณฑูร ชาวบ้านชาวเมืองบ้าง จะพึงปฏิบัติอย่างจริงจัง
เป็นประจำ เรียกว่าเป็นอธิปไตยธรรม คือธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม
ตรัสไว้เป็นหมวดๆ ๗ ข้อบ้าง ๖ ข้อบ้าง พระองค์ตรัสว่า ถ้าปฏิบัติ
ตามหลักนั้นๆ “อุทฺทมิเยว...ปาฎิกงฺขา โน ปริหานิ” – จะหวังได้แต่
ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม (เช่น อภ.สคตตก.๒๓๓/๑๙/๑๕)

ที่พระพุทธเจ้าตรัสไม่ได้ขัดหลักอนิจจังอย่างใดเลย แต่ตรัส
ตามความจริงของความเป็นอนิจจัง ที่ไม่เที่ยง แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป
ตามเหตุปัจจัย จะว่าให้รู้จักใช้ความรู้อนิจจังให้เป็นประโยชน์ ก็ได้

รวมความว่า เรื่องความไม่เที่ยง ผันแปรเปลี่ยนแปลงไป
ต่างๆ นี้ เมื่อรู้เข้าใจไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งบ่งชี้
ไปยังสภาวะธรรมอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว การปฏิบัติของ
คนก็ทำด้วยปัญญาโดยมุ่งไปที่เหตุปัจจัย เช่น เมื่อมีความ
เปลี่ยนแปลงในทางสูญเสียมเสื่อมสลายซึ่งไม่น่าชอบใจเกิดขึ้น
การปฏิบัติด้วยปัญญาอาจทำในเชิงเป็นขั้นตอน คือ

๑. ตระหนักรู้ตามความเป็นจริงว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นธรรมดาของมัน มันไม่เป็นไปตามความอยากความต้องการของใคร จะมัวดึงดันเอาแต่ใจจะให้เป็นไปตามใจอยากใจปรารถนาของตัวตนของอัตตาที่ยึดไว้ไม่ได้ ให้อ้างอิงตามความรู้เข้าใจความจริงที่เป็นธรรมดานั้น อย่างที่พูดกันสั้นๆ ว่า รู้ทันธรรมดา มีใจสงบเบาอยู่กับความจริง พูดอีกอย่างหนึ่งว่าไม่จับไม่รับเอาเรื่องราวเข้ามากระทบกระแทกใจ แต่ยกเรื่องนั้นให้ปัญญาเอาไปจัดการ

๒. ปัญญามองดูว่าในความเปลี่ยนแปลงที่ไม่น่าปรารถนานั้น เหตุปัจจัยของมันอยู่ในวิสัยที่เราจะทำการอย่างใดที่จะเป็นเหตุปัจจัยในทางแก้ไข ผ่อนเบา หรือให้เกิดผลกลับในทางตรงข้าม ได้หรือไม่ หรือพ้นวิสัย หรือได้แค่ไหนเพียงใด

๓. เมื่อรู้ความเป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้ มองเห็นวิสัยของเหตุปัจจัยที่จะทำให้เป็นไปได้แค่ไหนแล้ว ก็ศึกษาให้รู้ทั่วชัดเหตุปัจจัย และปฏิบัติจัดการทำการให้ตรงทั่วถึงเหตุปัจจัยทั้งนั้น

การมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาที่ตระหนักถึงความ เป็นอนัตตา รู้เท่าทันกระบวนการธรรมะกระแสธารของปัจเจกการ และปฏิบัติจัดการทำการตรงต่อเหตุปัจจัยนี้ คือความเป็นอยู่ที่พอดีตามความเป็นจริงโดยมีใจเป็นสุขอย่างอิสระ

นอกจากหลุดพ้นจากการมีชีวิตที่ขึ้นต่อตัณหา ซึ่งได้แก่
ว่าแล้วแต่ความอยากความปรารถนาของความยึดถือตัวตนจะ
ปัญหาหรือพาไปแล้ว และนอกจากขึ้นไปเหนือการติดคาความ
ลึกลับทางจิตที่เข้าถึงภาวะดูดดื่มด่ำดังรวมเข้าไปกลืนหายแล้ว
ก็จะพ้นไปได้จากการที่จะตกไปในลัทธิเตียรถีย์ ๓ พวก (อภ.ติก.
๒๐/๕๐๑/๒๒๒) ลัทธิอะไรบ้าง คือ

๑. ลัทธิกรรมเก่า ที่ถือหักเหไปว่าอะไรๆ จะเป็นไปได้
อย่างไรๆ คนจะได้สุขเจอทุกข์อย่างไร ก็เป็นเพราะกรรมที่ทำให้
ในปางก่อน (บุพเพกตเหตุวาท)

๒. ลัทธิเทพเจ้าดลบันดาล ที่ถือเลยเถิดไปว่าอะไรๆ จะ
เป็นไปได้อย่างไรๆ คนจะได้สุขเจอทุกข์อย่างไร ก็เป็นเพราะเทพผู้
เป็นใหญ่ดลบันดาล (อิศวรรนิรมิตวาท) และ

๓. ลัทธิแล้วแต่โชค ที่ถือเลื่อนลอยไปว่าอะไรๆ จะเป็นไปได้
อย่างไรๆ คนจะได้สุขเจอทุกข์อย่างไร ก็แล้วแต่คราวโชคคราว
เคราะห์ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย (อเหตุอปัจจัยวาท)

หลักอนัตตา ซึ่งมากับปัญญาที่รู้และทำที่เหตุปัจจัย อัน
เป็นหลักธรรมสำคัญที่จำเป็นต่อการเข้าถึงพระพุทธศาสนานี้
คงต้องยอมรับว่า เป็นธรรมระดับปัญญาที่คนไทยยังห่างเหิน
ไม่คุ้นใจ จะว่าค่อนข้างแปลกแยกก็ได้

ถ้าจะให้สมกับการได้ชื่อว่ามีพระพุทธศาสนา และ
ได้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนาสมกับการเอ่ยอ้างว่ามีชื่อ
นั้น คนไทยควรจะต้องหันมาสนใจและเอาจริงเอาจังในการที่
จะทำความคุ้นใจคุ้นปัญญา กับอนัตตา จนถึงปัจจุกาลกร ให้
พอที่จะพูดถึงได้อย่างสะดวกปากสะดวกใจ

สรรพสังขาร ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

นิพพานและบัญญัติ เป็นอนัตตา

หันกลับมาทวนความตามหลัก เริ่มตั้งแต่ศัพท์แสงหรือถ้อยคำ เรามีคำใหญ่ที่สุด ซึ่งมีความหมายครอบคลุมทุกอย่าง สดบรรยาย คือคำว่า “ธรรม” ได้แก่ทุกสิ่งทุกอย่างที่คนจะรู้จัก และรู้สึกนึกคิดถึงได้

ที่นี่ เมื่อธรรมคืออะไร ในบรรดาทุกสิ่งทุกอย่าง เราก็จัดแยกธรรมเป็นประเภทเป็นจำพวกต่างๆ และท่านผู้รู้ก็ได้จัดแยกไว้เป็น ๒ พวกบ้าง เป็น ๓ พวกบ้าง โดยเฉพาะที่แบ่งเป็น ๒ พวกนั้น จัดแยกได้หลายแบบ ในที่นี้ ที่ตรงตามที่เราจะศึกษา คือ ธรรม แยกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. สังขตธรรม คือ สิ่งที่ถูกปัจจัยสร้างหรือปรุงแต่งขึ้น เรียกสั้นๆ ได้ว่า **สังขาร**

(เรียกว่า ปัจจุปปันนธรรม หรือ ปฏิจตมุปันนธรรม หรือ สเหตุธรรม ก็ได้)

๒. อสังขตธรรม คือ สิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยสร้างหรือปรุงแต่งขึ้น เรียกสั้นๆ ว่า **วิสังขาร**

(เรียก อปัจจัยธรรม ก็ได้, ถ้าเรียก ปัจจยักขัย หมายถึง นิพพาน ตรงกับ วิสังขาร)

ที่ได้พูดมาข้างต้นมากมายยืดยาวในเรื่องสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ก็คือเรื่องของสังขตธรรม หรือสังขาร ในข้อ ๑ และได้พูดแล้วว่าสังขตธรรม หรือสังขาร เหล่านั้น เป็นอนิจจัง-ไม่เที่ยง ทุกขัง-คงทนอยู่ไม่ได้ และเป็นอนัตตา-ไม่เป็นไม่มีตัวตน/อัตตา/อาตมัน

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นเรียกรวมๆ ว่า **ไตรลักษณ์** คือ เป็นลักษณะของธรรมหรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง

ที่นี้ก็ควรดูหลักไตรลักษณ์ นี้ให้ชัด จะได้ว่าลักษณะไหน ข้อไหน มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมแค่ไหนเพียงใด

ไตรลักษณ์ คือลักษณะ ๓ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

๑. **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา** – สังขาร/สังขตธรรมทั้งปวง ไม่เที่ยง

๒. **สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** – สังขาร/สังขตธรรมทั้งปวง คงทนอยู่ไม่ได้

๓. **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** – ธรรมทั้งปวง ไม่มีไม่เป็นตัวตน/อัตตา/อาตมัน

พอดูหลักตามคำตรัสอย่างนี้ ก็เห็นชัดว่า ในข้อ ๑ และ ข้อ ๒ ที่ว่า **ไม่เที่ยง เป็นทุกข์** นั้น หมายถึงเฉพาะธรรมพวกแรก คือ **สังขตธรรม** ที่เรียกสั้นๆ ว่า **สังขาร**

แต่ในข้อ ๓ ที่ว่า **อนัตตา/ไม่มีไม่** เป็นอัตตานี้ ครอบคลุมธรรมหมดทุกอย่าง ก็คือ ทั้ง **สังขตธรรม (สังขาร)** และ **อสังขตธรรม (วิสังขาร)**

พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือบอกว่า

ก. **สังขตธรรม (สังขาร/ปัจจัยุปปันนธรรม)** ทั้งปวง เป็นทั้งอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา (ทั้งไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้ และไม่มีไม่ เป็นอัตตา) คือมีลักษณะทั้ง ๓ ครบไตรลักษณ์ แต่

ข. **อสังขตธรรม (วิสังขาร/อปัจจัยุธรรม/ปัจจัยุคตัย)** ทั้งปวง เป็นแค่อนัตตา พ้นจากเป็นอนิจจังและทุกขัง (จึงเที่ยง คงแท้ แต่ไม่มีไม่ เป็นอัตตา)

ในข้อแรก คือ ก. ที่ว่า **สังขาร (สังขตธรรม/ปัจจัยปັນนธรรม)** ทั้งปวง เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ครบไตรลักษณ์นั้น เป็นอันว่าได้อธิบายมามากมายครบพอแล้ว

ได้บอกแล้วด้วยว่า **สังขาร/สังขตธรรม**ทั้งหมดนั้น เป็นสภาวะธรรม คือเป็นสิ่งที่มิภาวะของมันเอง ที่ว่าเกิดมีเป็นไปตามปัจจัย (จะพูดให้ยาวหน่อยสะดวกปากว่าตามเหตุปัจจัย ก็ได้)

เมื่อมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็เป็นก็มีอัตตาไม่ได้ เพราะถ้ามันมีมันเป็นอัตตา มันก็ต้องเป็นไปตามความต้องการ ตามอยากตามปรารถนาตามคำสั่งการบัญชาของอัตตา มันก็ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัย แล้วที่จริงก็คือมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีอัตตาที่ไหนมาสั่งการบัญชามันได้ (นอกจากคนไม่รู้ความจริงมองไม่ถึง แล้วหลงเข้าใจผิดไป)

เมื่อเข้าใจเรื่องราวในข้อ ก. ชัดเจนพอแล้ว ทีนี้ก็มาพูดกันได้ง่ายในข้อ ข. ที่ว่า **อสังขตธรรม (วิสังขาร/อปัจจัยธรรม/ปัจจัยกษัย)** ทั้งปวง พ้นจากเป็นอนิจจังและทุกขัง แต่ก็เป็นอนัตตา คือไม่มีไม่เป็นอัตตา

พูดกันสั้นๆ ให้ง่ายๆ ว่า อัตตา/อาตมันนั้นไม่มีไม่เป็นอยู่ แล้วตั้งแต่ที่เป็นสังขารเป็นสังขตธรรม หหมดเรื่องแล้ว คือมีแต่สภาวะธรรมที่เกิดมีเป็นไปตามปัจจัย ไม่มีอะไรจะต้องพูดถึงอัตตา/อาตมันแล้ว เป็นอันว่ามีแต่เรื่องสภาวะธรรม กับปัจจัย

ต่อไปอีก สังขาร/สังขตธรรมเป็นสภาวะธรรมที่เกิดมีเป็นไปตามปัจจัย (ปัจจัย ก็คือสภาวะธรรมในอาการที่สัมพันธ์กันของการเกิดมีดับหายเป็นไป) และเมื่อมันเกิดมีเป็นไปตามปัจจัย มันก็จึงต้องเป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง คือไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้

ที่นี้ ถ้ามีสภาวะธรรมที่ไม่เกิดมีจากปัจจัย มันก็ไม่ใช่
สังขตธรรม (คือเป็นอสังขตธรรม) ไม่ใช่สังขาร (คือเป็นวิสังขาร)
และมันก็พ้นจากเป็นอนิจจังทุกขัง แต่ก็พ้นอนัตตาตามธรรมดา

ถามว่ามีไหม สภาวะธรรมที่ไม่เกิดมีจากปัจจัย ก็ตอบว่ามี
ได้แก่ **นิพพาน**

เป็นอันว่า นิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นวิสังขาร ไม่เกิดมี
จากปัจจัย ไม่ขึ้นต่อปัจจัย เป็นปัจเจกขัย คือภาวะหมดสิ้นปัจจัย
พ้นจากอนิจจังทุกขัง แต่ย่อมเป็นอนัตตา คือไม่มีไม่เป็นอัตตา ตาม
ธรรมดาแห่งลักษณะสามัญของบรรดาสภาวะธรรม ที่มีภาวะของมัน
อย่างนั้นเอง ไม่มีอะไรๆ จะเป็นอัตตาตัวตนที่จะแทรกซ้อนหรือ
ครอบครองบังคับสั่งการบัญชาปรารถนาอะไรๆ

(ตัวตน/อัตตา/อาตมันั้นไม่มีจริงอยู่แล้ว แต่เกิดขึ้นจากการ
ยึดถือสังขารยึดถือเบญจขันธ์คือยึดถือสภาพที่มีที่เป็นปัจจัย เอา
เป็นอัตตา เมื่อเลิกยึดถือสังขาร สิ้นปัจจัยแล้ว อัตตาก็หายไปเอง)

นิพพานไม่ใช่เป็นเรื่องของควมมีใจอยากใจปรารถนา
เป็นปัจจัย ไม่ใช่เป็นภาวะที่จะไปเข้าร่วมเข้าไปติดหรือตีมัด
ผูกมัดในอะไรๆ ด้วยวิธีการทางจิตโดยสมาธิ แม้จะอาศัยสมาธิ
จิตเป็นบาทฐาน แต่เป็นเรื่องของปัญญาที่สว่างรู้แจ่มแจ้งชัด
ปัจจัยในกระบวนการปัจจัยแล้วปัจจัยสิ้นหายด้วยวิชา
ความรู้แจ่มแจ้งโล่งสว่างพ้นไปได้

ในวิถีแห่งนิพพาน ภาวะนี้ในทางปฏิบัติก็เห็นได้ เมื่อ
ไม่ให้ความอยากความปรารถนาของอัตตาตัวตน (ตัณหา) ที่
เกาะกุมจิต เป็นปัจจัยในการทำการทั้งหลาย แต่เปลี่ยนเป็นทำ
การด้วยปัญญา

ที่ว่าทำการด้วยปัญญาคือ เมื่อมีปัญญารู้ชัดว่าภาวะที่ปลอดภัยพ้นปัญหา ที่ดั่งงามเต็มสมบูรณ์ คืออย่างไร และจะเป็นอย่างนั้นด้วยปัจจัยใดๆ ก็ทำให้เกิดมีฉันทะที่จะปฏิบัติจัดการนั้นๆ อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดเป็นผลที่พึงมีพึงเป็นไป โดยไม่ต้องเกิดมีอัสตาตัวตนเจ้าของต้นหาอุปาทาน แต่เป็นไปด้วยปัญญาที่ปลอดภัยพ้นเป็นอิสระ ที่ให้ทำการเพื่อความดั่งงามสมบูรณ์เต็มสภาวะของเรื่องนั้นสิ่งนั้นเอง

อัสตาตัวตนนั้น ถูกยึดถือขึ้นไว้ด้วยอุปาทาน ให้เป็นเจ้าของความอยากความปรารถนาที่เรียกว่าต้นหา อยากหรือปรารถนาอะไร ก็คืออยากเสพความรู้สึกสุขเอร็ดอร่อยทางตาหู จมูกลิ้นกาย และในความได้เป็นนั่นเป็นนี่เป็นต้น คนไม่มีปัญญาไม่มีความรู้ อยู่ในอวิชชา ทำอะไรๆ เพียงด้วยความอยาก ก็ทำไม่ค่อยสำเร็จ ต่อเมื่อมีปัญญาขึ้นมาบ้าง ใช้ปัญญามากขึ้น ก็สำเร็จได้มากขึ้น แต่เมื่อไม่สำเร็จ ไม่ได้ตามอยากตามปรารถนา อัสตาตัวตนนั้นก็ถูกบีบคั้นกดดันเป็นทุกข์

ส่วนปัญญาเป็นความรู้จักรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ โดยไม่ขึ้นต่อความอยากความปรารถนาของตัวตนของใคร เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไร สภาวะที่แท้ที่สมบูรณ์ที่เป็นไปอย่างดีของมันคืออย่างไร ถ้ามันยังไม่เป็นอย่างนั้น ก็เกิดมีฉันทะ (ความอยากความปรารถนาตามธรรมดาของเหตุปัจจัย ไม่ใช่ความอยากของอัสตาตัวตน) ที่จะทำให้มันดีมันเต็มมันสมบูรณ์อย่างนั้น

เมื่อรู้ทั่วถ้วนเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วทำเหตุปัจจัยให้ทั่วพร้อม ผลก็สำเร็จขึ้นมาอย่างนั้นเอง โดยไม่ต้องอยากไม่ต้องปรารถนา ไม่ต้องมีตัวตนที่อยากที่ปรารถนา

ถ้าทำเหตุปัจจัยไม่ทั่วพร้อม ผลไม่เกิดอย่างนั้น ก็รู้แล้ว
แก้ไขให้ทั่วพร้อมที่เหตุปัจจัย นี่คือไม่ต้องมีตัวตนอัตโนมัติที่
อยากซึ่งจะทำให้เกิดเป็นทุกข์ จึงอยู่ดีพ้นเป็นอิสระไปไม่มีทุกข์

เรื่องว่าสังขาร/สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา/ไม่เป็นไม่มีอัตตา ธรรมทั้งปวงทั้งสังขตธรรม
และอสังขตธรรมไม่เป็นไม่มีอัตตา โดยรวมทั้งสังขตธรรมหรือ
วิสังขารไม่เป็นไม่มีอัตตานั้น ก็มีคามหมายอย่างที่ได้พูดมานี้

ก่อนผ่านเรื่องนี้ไป ขอย้ำความเพื่อให้ชัดให้ตรงพอดีว่า
ตามหลักที่ตรัสไว้ว่า **สรรพสังขาร/สังขตธรรม** เป็นอนิจจังทุกขัง
อนัตตา และ**สรรพธรรม** ทั้งสังขตะและอสังขตะคือตลอดถึง
นิพพาน เป็นอนัตตานี้ เป็นเรื่องของ**สภาวะธรรม** คือตรัสถึงสิ่ง
ที่มีภาวะของมันอยู่จริง ดังที่กล่าวแล้ว

อย่างไรก็ดี ในหมู่มนุษย์ทั่วไปนี้ สิ่งที่เขาเรียกขาน
พูดจาเอามาบอกเล่ากันนั้น มีทั้งเป็นของมีจริง และของที่ไม่มี
จริง คือเป็นสภาวะธรรมก็มี ไม่เป็นสภาวะธรรมก็มี อย่างที่
พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า (ส.ส.๑๕/๒๑๐/๕๙)

“รูป ชีรติ มจฺจานิ นามโคตฺตํ น ชีรติ”
“รูปกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมแก่โทรมไป
แต่ชื่อแซ่หาแก่โทรมไปไม่”

รูปกายของคน ย่อมแก่เฒ่าเสื่อมโทรมไป ดังที่ว่าเป็น
อนิจจังทุกขัง แต่นามและโคตรชื่อแซ่ของเขา หาได้แก่เฒ่า
เสื่อมโทรมไปไม่ คือไม่เป็นอนิจจังทุกขัง ทำไม่เป็นอย่างนั้น

ตอบว่า รูปกายนั้นเป็นสภาวะธรรม เป็นสิ่งที่มีภาวะของมัน เข้าในหลักความจริงที่ว่าสังขารอันเกิดมีเป็นไปตามปัจจัย ไม่เพียงเป็นทุกข์ ดังว่าข้างต้น แต่นามโคตรชื่อแซมมิใช่เป็นสภาวะธรรม คือไม่มีจริง ไม่มีปัจจัยที่จะให้เป็นไป แล้วจะเอาอะไรมาเป็นอนิจจังทุกขัง ชื่อแซมอะไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น รูปกายแก่แล้วตายไป แต่ชื่อแซมก็อยู่อย่างนั้น ไม่แก่ไม่ตายไม่แตกสลาย

เพราะฉะนั้นจึงต้องรู้เข้าใจแยกได้ รูปกายนั้นเป็นสภาวะธรรมมีจริง แต่ชื่อแซมไม่เป็นสภาวะธรรม ไม่มีจริง เพื่อให้สะดวกต่อความรู้เข้าใจ ท่านให้เรียกชื่อแซมนามโคตรอะไรๆ เหล่านี้ว่าเป็น **บัญญัติ** เรียกเข้าคู่กับสภาวะธรรม ว่าเป็นบัญญัติธรรม (ปณฺณตฺติชฺชมฺม/ปณฺณตฺติชฺชมฺม) คือไม่เป็นสิ่งที่มีที่เป็นจริง เป็นสิ่งที่มนุษย์ตั้งให้เพื่อใช้เรียกกันไปตามสมมติ คือตามที่ตกลงรู้ร่วมกัน

บอกแล้วว่า ที่พระพุทธเจ้าตรัสหลักทั่วไปว่าสังขารทั้งปวงเป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา ว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานั้น เป็นการตรัสถึงสภาวะธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีดั่งว่าแล้ว

ที่นี้ พวกมนุษย์นี้เมื่อพูดจาสื่อสารกันโดยใช้ชื่อเรียกต่างๆ ก็อาจจะสับสนแยกไม่ออกว่าอะไรเป็นสภาวะธรรมมีจริงอะไรเป็นเพียงบัญญัติธรรมไม่มีจริง ในบางโอกาส ท่านจึงกล่าวหลักไตรลักษณ์ โดยกล่าวถึงบัญญัติธรรมนี้ไว้ด้วย

ดั่งที่ว่าแล้ว บัญญัติธรรมไม่มี มันจึงพ้นจากการที่จะเป็นอนิจจัง-ทุกขัง แต่เมื่อมันไม่มีจริง มันก็ไม่มีปัจจัยไม่ขึ้นต่อปัจจัย เป็นอสังขตะ และมันก็จึงเป็นอนัตตาไม่มีไม่เป็นตัวตน อตฺตาอาตมํ

ถึงตอนนี้ ก็เป็นอันว่า นิพพานก็พ้นจากไม่เที่ยงเป็นทุกข์
บัญญัติก็พ้นจากไม่เที่ยงเป็นทุกข์ นิพพานเป็นอนัตตา บัญญัติ
ก็เป็นอนัตตา ต่างกันที่ว่านิพพานเป็นสภาวะธรรมมีจริง ส่วน
บัญญัติไม่มีจริง ไม่เป็นสภาวะ ขอให้ดูความที่ท่านสรุป
ครอบคลุมนไว้ในพระวินัยปิฎก (วินย.๘/๘๒๖/๒๒๕) ดังนี้

“อนิจจา สัพพสงขารา ทุกขานตตา จ สงขตา
นิพพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺจนฺยา.”

“สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
นิพพาน และบัญญัติ เป็นอนัตตา วินิจฉัยมีดังนี้”

ย่อความสรุปทำยไว้อีกครั้งหนึ่งว่า:

นิพพาน เป็นสภาวะธรรม มีจริง เป็น **ปัจจุยฺกษย** คือ
ภาวะสิ้นปัจจัย จึงเป็น **อสังขตะ** ไม่เป็นไม่มีตัวตน/อตฺตา/
อาตมัน (เป็นอนัตตา)

ชื่อนามคำเรียกขาน เป็น **บัญญัติธรรม** ไม่มีจริง เป็น
อปัจจุยฺกษย คือไม่มีปัจจัย จึงเป็น **อสังขตะ** ไม่เป็นไม่มีตัวตน/
อตฺตา/อาตมัน (เป็นอนัตตา)

ความจริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างที่ว่ามา การรู้เข้าใจ
ใจความจริงนี้เป็นงานของปัญญา เมื่อมีปัญญารู้เข้าใจแล้ว ก็
พึงมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาที่จะปฏิบัติจัดทำกรทั้งหลายให้
เป็นไปด้วยดี

ดังเช่นว่า เป็นปัญญาชาวนฉลาดอย่างสำคัญที่มนุษย์สามารถพูดจาใช้ถ้อยคำสื่อสาร โดยรู้จัก**สมมติ** คือสมมุติว่ามีดีร่วมกันตกลง**บัญญัติ**ว่าให้ถือให้ทำให้เรียกขานอะไรๆ อย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็ปฏิบัติให้เป็นไปตามนั้น ท่านยอมรับว่าเป็น**สมมติสัจจะ** คือจริงตามที่ตกลงยอมรับร่วมกัน

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักใช้รู้จักสื่อสารสัมพันธ์ไปตามโลก สมัญญา โลกนิรุตติ โลกโวหาร โลกบัญญัติของสังคมถิ่นแคว้นอย่างรู้เท่าทันถึงความจริง ให้สำเร็จประโยชน์ โดยไม่ยึดถือเลยเถิดไป (เช่น ที.ธ.๘/๓๑๒/๒๔๘; ม.ม.๑๓/๒๗๓/๒๖๗; ม.ญ.๑๔/๖๖๒/๔๓๐) คือว่าไปตามสมมติสัจจะอย่างรู้ทัน ไม่ยึดเอาเป็นความจริงของสภาวะ

ดังตัวอย่างที่พูดแล้วข้างต้น คนพูดว่า ฉันเจ็บแขน แขนของฉันเจ็บ อย่างนี้คือโลกโวหาร และเป็นสมมติสัจจะ ผู้มีปัญญายอมไม่มัวยึดถือว่าเป็นแขนของตัวเอง แล้วตั้งต้นจะเอาความอยากความปรารถนาของอัตตาที่ยึดถือไว้ไปสั่งบังคับว่า แขนของข้าจงอย่าเจ็บ แขนของข้าจงหายเจ็บ จงเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นไปไม่ได้

แต่ด้วยความรู้เข้าใจความจริงของอนัตตาที่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็ใช้ปัญญาตรวจสอบสืบค้นปัจจุอาการของอาการเจ็บแขนนั้น จนรู้ว่าแก้ได้หรือไม่ แก้อะไร ที่ตรงไหนอย่างไร แล้วจัดการแก้ไขให้ตรงเหตุปัจจัย

เมื่อแก้ไขจัดการทำการที่เหตุปัจจัยทั่วพร้อมแล้ว ผลก็เกิดมีเป็นไปอย่างนั้นของมันเอง ไม่ขึ้นต่อความอยากความปรารถนาของตัวเอง อัตตาไหนๆ ไม่ว่าจะมัวอัตตาตัวตนขึ้นมาอยากมาปรารถนา หรือไม่อยากไม่ปรารถนา ผลก็เกิดมีเป็นไปของมันอย่างนั้น ไม่มีตัวตนอัตตาบรมอัตตาที่ไหนจะมาขัดขืนฝืนหรือสั่งการให้เป็นไปอย่างอื่นได้

มีแต่ว่า ถ้าคนมีตัวตนอัตตาที่ยึดไว้ซึ่งถูกขัดความปรารถนา ก็จะเกิดเป็นทุกข์ที่ทำให้แก่ตัวเอง

ถ้าอัตตามีจริง สิ่งทั้งหลายก็ไม่ต้องและไม่อาจเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย อัตตาก็ไม่อาจจะมี

สำหรับชาวบ้านจำไว้ซึ่งง่าย ๆ ในทางปฏิบัติว่า สิ่งทั้งหลายไม่เป็นไปตามใจของเรา แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราจึงต้องปฏิบัติจัดการมัน ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจและทำให้ตรงเหตุปัจจัยนั้นๆ

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรูปธรรมหรือนามธรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำการทางวัตถุหรือการปฏิบัติทางจิตใจ เมื่อปัจจัยพร้อมถึงที่ ผลก็เกิดมีตามปัจจัยนั้น ดังความตามพุทธพจน์ว่า ภิกษุไม่เจริญโพธิปักขิยธรรม ถึงจะปรารถนาให้จิตหลุดพ้น จิตก็ไม่หลุดพ้นไปได้ แต่เมื่อเธอเจริญโพธิปักขิยธรรม ถึงแม้ไม่ตั้งจิตปรารถนา จิตก็หลุดพ้นไป

เหมือนแม่ไก่ไม่ขึ้นกกไม่พักไข่ ถึงจะอ่อนวอนปรารถนาขอให้เกิดลูกไก่ออกมาจากไข่ ก็ไม่มีลูกไก่กะเทาะเปลือกไข่ออกมา แต่ถ้าแม่ไก่ขึ้นกกขึ้นพักไข่ให้พร้อมได้ที่ ถึงจะไม่อ่อนวอนปรารถนาขอให้เกิดลูกไก่ออกมาจากไข่ ก็มีลูกไก่กะเทาะเปลือกไข่ออกมา (ดูเช่น ส.ข.๑๗/๒๖๑/๑๘๕)

เมื่อผู้ศึกษามีความรู้เข้าใจหลักธรรมเป็นพื้นฐานดังบรรยายมานี้แล้ว ก็จะอ่านคำชี้แจงข้างต้นได้เข้าใจง่ายขึ้นว่า หนังสือ “คู่มือ” ที่พูดถึงนั้น นำความจากคัมภีร์ภาษาบาลีมาอ้าง โดยแปลเป็นภาษาไทยไม่ถูกต้องอย่างไร และความหมายที่ถูกต้องแท้จริงคืออะไร

คำปรารภ

(ในการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๖๑)

ดั่งที่ทราบกันดี ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า “โดยกาลล่วงไปแห่งเรา ธรรมและวินัย ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย จักเป็นศาสดาของพวกเธอ” จึงได้ถือกันมาว่าเป็นหน้าที่ของเหล่าพุทธบริษัท โดยเฉพาะพระสงฆ์ ที่จะรักษาธรรมวินัยนั้น ทั้งโดยปฏิบัติด้วยตนเอง และดำรงสืบทอดหลักคำสั่งคำสอนที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎก โดยมีคัมภีร์ที่แวดล้อม เช่นอรรถกถาฎีกาช่วยพิทักษ์ความแม่นยำและมั่นคง

เนื่องด้วยคัมภีร์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นภาษาบาลี ชาวพุทธจึงมีหน้าที่เพิ่มขึ้นในการศึกษาให้รู้เข้าใจภาษาบาลีนั้น และสื่อสารพระธรรมวินัยให้ถูกต้อง ตั้งต้นแต่แปลให้ถูกให้ตรง ถ้ามีความเพลาโผล่ผิดพลาด ก็ช่วยกันบอกกล่าว โดยไม่ต้องมัวถือสากัน จะได้เป็นการส่วนรวมที่มุ่งเพื่อจะรักษาพระธรรมวินัยนั้นเป็นที่หมาย

หนังสือนี้เกิดมีมาอย่างไร ได้เล่าไว้ในต้นเรื่องแล้ว ขออย่าเพื่อความเข้าใจว่า การที่บอกกล่าวกันไม่ใช่เป็นเรื่องของความคิดเห็น แต่เป็นเรื่องความถูกต้องแม่นยำแห่งหลักคำสอนที่ยกมาแสดง โดยเฉพาะคำแปลที่พึงช่วยกันตรวจสอบบอกกันให้มั่นใจได้ ยกตัวอย่างเทียบเคียงง่ายๆ อย่างเรื่องที่เอามาเล่ากันว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ผู้ใหญ่ลืบอกแก่ชาวบ้านที่มาชุมนุมว่า สุกกร คือหมาน้อยธรรมดา อย่างนี้ถึงจะไม่ถือสากัน แต่ก็ควรรู้เข้าใจว่าเป็นการแปลความหมายที่ไม่ถูกต้อง และก็ช่วยกันบอกเล่าให้แก้ไข จะได้มีสมบัติที่ดีอันคงอยู่เป็นของแท้

ขอเกริ่นนำเรื่องไว้เพียงนี้ ขอคุณศรัทธาพระธรรมวินัยให้ดำรงมั่นคงแผ่ไพศาล เพื่อประโยชน์สุขของปวงประชาและมวลชาวโลกยืนนานสืบไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๖ เมษายน ๒๕๖๑